

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT WETENSCHAPPEN

DEPARTEMENT GEOGRAFIE-GEOLOGIE

**DORPSKERNVERSCHUIVING;
NEDERZETTINGSTRANSFORMATIE IN GUIGOVEN EN BOMMERSHOVEN.**

Pieter KONINGS

Promotor   Prof. Dr. E. Van Hecke

proefschrift ingediend tot het
behalen van de graad van
licentiaat in de geografie

Academiejaar 2006-2007

© Copyright by K.U.Leuven – Deze tekst is een examendocument dat na verdediging niet werd gecorrigeerd voor eventueel vastgestelde fouten. Zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de promotoren en de auteurs is overnemen, kopiëren, gebruiken of realiseren van deze uitgave of gedeelten ervan verboden. Voor aanvragen tot of informatie in verband met overnemen en/of gebruik en/of realisatie van gedeelten uit deze publicatie, wendt u zich tot de promotor van de K.U.Leuven, Dept. Geografie-Geologie, Celestijnenlaan 200^E, B-3001 Heverlee (België).

Voorafgaande schriftelijke toestemming van de promotor is vereist voor het aanwenden van de in dit eindwerk beschreven (originele) methoden, producten, toestellen, programma's voor industrieel nut en voor inzending van deze publicatie ter deelname aan wetenschappelijke prijzen of wedstrijden.

Dit werk draag ik op aan iedereen die mij heeft geholpen en gesteund.
Speciaal aan hen die er niet meer mogen zijn.

Professor Dr. H. Meert († oktober 2006)
mijn grootmoeder en meter : Ma († januari 2007)

Voorwoord

In november 2005 trok ik mijn stoute schoenen aan en stapte ik vol moed het bureau van Professor H. Meert binnen met een eigen thesisvoorstel, gebaseerd op de merkwaardige kern verschuiving in Guigoven (Diriken,1999,p13). Het was een thesisonderwerp in mijn eigen achtertuin dat voor vele 'onderzoekskriebels' zorgde (en zorgt!).

De startnota in juni 2006 had vooral als functie het eventuele bronmateriaal te schetsen. Lokaal werd er heel wat heemkundig materiaal gezocht en werden de nodige contacten gelegd. De zomervakantie werd gebruikt om verder over de invulling en de doelstelling na te denken. Voor de aanvang van het eerste semester in september 2006 besloot ik om, voor de sterkte van de case study, ook Bommershoven te betrekken bij het onderzoek. Het hele eerste semester werd er hard gewerkt aan de verdere verwerving van bronmateriaal. Zo werd er intensief gewerkt aan de verwerking van het historische kaartmateriaal. De grafische verwerking en de digitalisatie van elke kaart namen veel tijd in beslag.

In het eerste semester werd er ook verder gezocht naar de positionering van het onderzoek, een plaats die slechts beetje bij beetje duidelijk werd. Tevens werd het empirisch onderzoek verder uitgebreid en werd elke bekende bron bestudeerd. In het tweede semester werd de positionering verdergezet en verschenen de eerste letters op papier. De overvloed aan lokale informatie werd omgezet in bondige beschrijvingen per kaart. De evolutie doorheen de tijd van beide nederzettingen bevatte opvallende gelijkenissen en kernpunten. Stap voor stap kwam een evolutiemodel van de landelijke nederzetting tot stand, in elkaar gestoken aan de hand van de geologische metafoer. Het einde leek bereikt, maar niets was minder waar. De theorievorming die beetje bij beetje tot stand kwam, schepte alsmaar meer mogelijkheden om de evolutie van de nederzetting te benaderen en zo tot een modellering van dorpskernverschuiving te komen. Doorheen het empirische onderzoek en de modelinname kwamen ook veel interessante nieuwe onderzoeksvragen naar voren.

Deze eindverhandeling weerspiegelt enerzijds het vormingsproces en anderzijds de geleidelijke opbouw naar de hoofddoelstelling: het benaderen van 'dorpskernverschuiving'. De inhoudsopgave weerspiegelt duidelijk deze opbouw. De kaartenbundel, die het kaartmateriaal voor hoofdstuk 3 en 4 bevat, is apart gebundeld, maar behoort wel tot de basisopbouw van deze eindverhandeling.

Deze verhandeling is een geïntegreerd geheel. Alle hoofdstukken en paragrafen staan duidelijk in verband met elkaar. Aan de hand van de duidelijke opbouw wordt de lezer de vrijheid gegeven om al dan niet in de volgorde van de hoofdstukken het geheel te ontdekken.

Inhoudsopgave

Voorwoord	iv
Inhoudsopgave	v
Lijst met figuren	viii
Hoofdstuk 1:	viii
Hoofdstuk 2:	viii
Hoofdstuk 3:	viii
Hoofdstuk 4: <i>Figuren in Kaartenbundel !</i>	viii
Hoofdstuk 5:	ix
Index van de Bijlage	x
Inleiding	1
Hoofdstuk 1: Inleiding in de historische geografie	4
1. Kort overzicht van de geschiedenis van de historische geografie	4
1.1. Historische geografie in den beginne	4
1.2. Schets van de ontwikkeling in Nederland	4
1.3. Schets van de ontwikkeling in België	5
1.3.1. Schets van de geschiedenis vanaf 1930	5
1.3.2. Stand van zaken van het actuele historisch geografische onderzoek	6
1.4. Instrument voor bewustmaking en ruimtelijk beleid	6
2. Inleiding tot de menselijke geografie	7
3. Start van het onderzoek; vertrekken met een historisch geografisch perspectief	8
3.1. Historisch geografische methode	8
3.2. Plaatsing van de eindverhandeling in de geografie	9
Hoofdstuk 2: Inleiding in de nederzettingsgeografie	11
1. Algemene nederzettingsgeografie	11
2. De agrarische nederzetting	11
2.1. Geconcentreerde en verspreide bewoning	12
2.2. Landelijke bewoningsvormen	13
2.3. Benaming dorpscentrum	14
2.3.1. Woonkern, dorpskom en dorpskern	14
2.3.2. Dorpskern en ruimtelijk zwaartepunt	14
3. Het Haspengouwse kader	15
3.1. Haspengouw: situering in Limburg	15
3.2. Nederzettingsstructuur in Haspengouw	16
3.2.1. Haspengouw, een streek met concentratie	16
3.2.2. Ontstaan van de Haspengouwse nederzettingen	17
3.3. Specificatie van de typische woonkernen in Haspengouw	18
4. Introductie tot Dorpskernverschuiving	19
4.1. Situering	19
4.2. Onderbouw evolutie maatschappij	20
4.2.1. Prekapitalistische samenlevingsvormen en hun ruimtelijke organisatie	20
4.2.2. Stadia van de economische groei	21
4.2.3. Economische groei en residentiële differentiatie	21
4.3. Structurele opbouw van het onderzoek	22
4.3.1. Basis: De geologische metafoor	22
4.3.2. 'Locale' (Giddens) en 'tijd-ruimte stations' (Hägerstrand)	23
4.3.3. Verdere opbouw	24

Hoofdstuk 3: Guigoven en Haren-Bommershoven	25
1. Inleiding tot de case study	25
1.1. Site en situatie	25
1.2. Prehistorische en Gallo -Romeinse nederzettingen	26
1.3. Toponymie	27
1.4. Middeleeuwse nederzettingen	27
1.5. Typische woonkern in de leemstreek	28
2. Ontstaan en geschiedenis	29
2.1 Guigoven	29
2.1.1. Ontstaan en geschiedenis	30
2.1.2. Guigoven in de feodaliteit	31
2.1.3. Guyghoven: eigendomininventaris van de Abdij van Herckenrode	32
2.2 Haren en Bommershoven	34
2.2.1. Ontstaan en geschiedenis	34
2.2.2. Haren en Bommershoven in de feodaliteit	36
2.3. Fysisch-territoriaal landschap	37
Hoofdstuk 4: Kaartbespreking:	38
analyse van de landschapsconstructie	38
1. Opbouw kaartstudie	38
1.1. Kaartverwerking	38
1.2. Opbouw van de kaartstudie	38
2. Analyse van de landschapsconstructie	39
2.1. Tijd-ruimte landschappen	39
2.2 Opbouw van de kaartstudie	40
3. Pre-kapitalistisch landschap: het einde van de traditionele samenleving	40
3.1. Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden (1771-1777)	40
3.2.1. Guyghoven anno 1775	41
3.2.2. Haren-Bommershoven	42
3.2. Militaire Verkenningsskaarten van Van Gorkum (1815-1830)	43
3.2.1. Guijckhoven / Guijckhoven	43
3.2.2. Bommershoven-Haeren	44
3.3. De prekapitalistische sedimentatie	45
4. Het agrarische landschap: intrede van het kapitalisme op het platteland	46
4.1. De Kadastrale reducties (1840-1860)	46
4.1.1. Guygoven	47
4.1.2. Bommershoven	48
4.2. Philippe Vandermaelen (1830-1850)	49
4.2.1. Guygoven	49
4.2.2. Bommershoven	50
4.3 Atlas der Buurtwegen (1841-1848)	50
4.3.1. Guigoven	51
4.3.2. Bommershoven	53
4.4. Militair Geografisch Instituut : de eerste topografische kaart in kleur (1876)	54
4.4.1. Guygoven	54
4.4.2. Bommershoven	56
4.5. De agrarische sedimentatie	57
5. Het Industriële landschap: landelijke industriële invloeden	57
5.1. MGI Topografische kaart (1900-1930: 1941)	58
5.1.1. Guygoven	58
5.1.2. Bommershoven	58
5.2. Ontsluiting met de stoomtram	59
5.3. De industriële sedimentatie	60
6. Het Infrastructuur landschap	60
6.1. MGI Topografische kaart 1951	61
6.1.1. Guigoven	61

6.1.2. Bommershoven	62
6.2. NGI Topografische kaart (1971)	62
6.2.1. Guigoven	62
6.2.2. Bommershoven	63
6.3. De infrastructuur sedimentatie	63
7. Huidige landschap: woonforens – object landschap	64
7.1. NGI: huidige topografische kaart	64
7.1.1. Guigoven vandaag	65
7.1.2. Bommershoven vandaag	65
7.2. De huidige sedimentatie	66
8. De evolutie van de bevolking	66
9. 'De geologische metafoor toegepast'	69
9.1. Bemerkingen bij de case study	69
9.2. Geologische stratenpatronen	69
9.2.1. Verschil in historische constructie: verduidelijking van de legende	69
9.2.2. Guigoven	70
9.2.3. Bommershoven	71
9.2.4. Conclusie inzake de Geologische stratenpatronen	72
Hoofdstuk 5: De evolutie van een landelijke nederzetting	74
1. De lokale interpretatie van de geologische metafoor	74
1.1. De stedelijke geologische metafoor	74
1.2. De landelijke interpretatie	75
1.3. 'Locales' en 'Stations' structurerend voor een landelijke nederzetting	75
2. De evolutie van een landelijke nederzetting	77
2.1. De landelijke sedimentatielagen	77
2.2. Bespreking van de landschappen	78
2.3. De Fysische, de Lokale en de Regionale factor: bepalend voor het ruimtelijke zwaartepunt	81
2.3.1. De fysische, de lokale en de regionale factor	81
2.3.2. De ruimtelijke factoren binnen de locale	82
2.3.3. Het ruimtelijk zwaartepunt van de landelijke nederzetting	83
3. Dorpskernverschuiving	87
3.1. Dorpskernverschuiving en dorpskernverplaatsing	87
3.2. Dorpskernverschuiving: verschillende types binnen Haspengouw	87
Hoofdstuk 5: Aanzet tot verder onderzoek	91
1. Dorpskernverschuiving: projectie	91
1.1. Dorpskernverschuiving: projectie naar andere gemeenten	91
1.2. Dorpskernverschuiving: projectie in de tijd	92
1.3. Dorpskernverschuiving: in de toekomst	92
2. Identiteit en leefbaarheid	93
2.1. Identiteit	93
2.1.1. Oud en nieuw Guigoven	93
2.1.2. Twee kernig tweeling dorp	94
2.2. Leefbaarheid	94
3. Aanzet tot verder onderzoek	95
Besluit	96
Dankwoord	99
Bijlage	101
Bibliografie	109
Cartografie	113
Privé verzameling: foto-materiaal, krantenartikels,notities	114

! Afzonderlijke Kaartenbundel !

Lijst met figuren

Hoofdstuk 1:

FIGUUR 1.1: Componenten menselijke geografie (Fellmann et al., 1999)

FIGUUR 1.2: Methode historisch-geografisch onderzoek (Knaepen, 1994)

FIGUUR 1.3: Plaatsing thesis in de geografie (Eigen verwerking)

Hoofdstuk 2:

FIGUUR 2.1: Type bewoningsvormen in België (Dussart, 1957)

FIGUUR 2.2: Schematische voorstelling van de spreiding der landelijke bewoning (Lefèvre, 1964)

FIGUUR 2.3: Landschapstructuren Provincie Limburg. (Provincie Limburg, 2003)

FIGUUR 2.4: Situering van Guigoven en Bommershoven in Haspengouw (Eigen creatie)

FIGUUR 2.5: Verschillen in dichtheid van nederzettingen in de vruchtbare leemgordel en de noordelijke Limburgse Kempen. (Administratieve kaart van België 1970; schaal 1/300 000)

FIGUUR 2.6: Evolutie traditionele agrarische nederzetting, interpretatie volgens de geologische metafoor (Inclusief illustratie van een dorpskernverschuiving à la Guigoven).

Naar '*Economische groei en de Brusselse stedelijke structuur, een interpretatie volgens de geologische metafoor*', Kesteloot C. (1990)

Hoofdstuk 3:

FIGUUR 3.1: Guigoven en Bommershoven in Zuid-Limburg. Statistische sectoren binnen de hoofdgemeente. (Eigen verwerking; bron:NGI)

FIGUUR 3.2 : Bodemkaart van België met profiel. Bron NGI–bodemkaart 92E (1967). Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 3.3: Kaart van Guyoven, opgetekend in 1680 door landmeter Peter Meysman (copyright IPKA-KIK Brussel)

FIGUUR 3.4 Bodemkaart van België met profiel. Bron NGI–bodemkaart 127E (Haren-Bommershoven) (1967). Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

Hoofdstuk 4: Figuren in Kaartenbundel

FIGUUR 4.1: Opbouw legende kaartstudie. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.2: Guyghoven naar J. Ferraris. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.3: Haren–Bommershoven naar J. Ferraris. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.4: Guijchhoven als Militaire Verkenning. Eigen bewerking.

Figuur in Kaartenbundel

FIGUUR 4.5: Bommershoven als Militaire Verkenning. Eigen verwerking.

Figuur in Kaartenbundel

FIGUUR 4.6: Kadastrale Reductie Guygoven. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.7: Kadastrale Reductie Bommershoven. Eigen verwerking.

Figuur in Kaartenbundel

FIGUUR 4.8: Guygoven naar Vandermaelen. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.9: Bommershoven naar Vandermaelen. Eigen verwerking.

Figuur in Kaartenbundel

FIGUUR 4.10: Plan General Guygoven. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.11: Atlas der Buurtwegen Guygoven. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.12: Indicatie plein in dorpscentrum. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.13: Bommershoven 'plan général'. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.14: Atlas der Buurtwegen Bommershoven. Eigen verwerking.

Figuur in Kaartenbundel

FIGUUR 4.15: Guygoven Eerste militaire kaart. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.16: Bommershoven op eerste militaire kaart. Eigen verwerking.

Figuur in Kaartenbundel

FIGUUR 4.17: Guygoven MGI. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.18: Bommershoven MGI. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.19: Bewerking MGI. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.20: Guigoven MGI (1950). Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.21: Bommershoven MGI (1950). Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.22: Guigoven NGI (1970). Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.23: Bommershoven NGI (1971). Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.24: Guigoven vandaag. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.25: Bommershoven vandaag. Eigen verwerking. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.26: Bevolkingsevolutie Guigoven (NIS)

FIGUUR 4.27: Bevolkingsevolutie Bommershoven (NIS)

FIGUUR 4.28: Stratenpatronen Guigoven. Eigen opname. ***Figuur in Kaartenbundel***

FIGUUR 4.29: Stratenpatronen Bommershoven. Eigen opname. ***Figuur in Kaartenbundel***

Hoofdstuk 5:

FIGUUR 5.1: Vorming van een tijdstyperend landschap (eigen creatie)

FIGUUR 5.2: Evolutie van de landelijke nederzetting aan de hand van de geologische metafoor. Nederzettingstransformatie onder invloed van veranderende lokale factoren. (eigen creatie)

FIGUUR 5.3: De fysische, de lokale en de regionale factor binnen de locale (eigen creatie)

FIGUUR 5.4: Zwaartepuntconfiguratie (eigen creatie)

FIGUUR 5.5. A: Dorpskernverschuiving – typering (eigen creatie)

FIGUUR 5.5. B: Dorpskernverschuiving – typering (eigen creatie)

Index van de Bijlage

Bijlage: Figuur 1: 'De Heren van Guygoven' (Diriken, 1999).

Bijlage: Figuur 2: Kaart: 'Leodiensis accurata tabula' (Hondius, 1641).

Tabularium Centrale Bibliotheek KULeuven

Bijlage: Figuur 3: Foto: St.-Pieterskerk in Haren

Bijlage: Figuur 4: Foto: 't Rood Kasteel in Guigoven

Bijlage: Figuur 5: Foto: Sint Antoniuskerk in Bommershoven

Bijlage: Figuur 6: Foto: Kasteel in Bommershoven

Bijlage: Figuur 7: Foto: Biesenhof in Bommershoven

Bijlage: Figuur 8: Foto: Sint – Quintinus kerk Guigoven

Bijlage: Figuur 9: Foto: Kasteel de Donea Guigoven

Bijlage: Figuur 10: Foto: zicht op Oud kerkhof Guigoven

Bijlage Figuur 11: Foto: Tramstatie Bommershoven

Bijlage: Figuur 12: Archiefphoto: Huis in Oud-Guigoven

Bijlage: Figuur 13: Vergelijking Brandstraat 1900 - 2007

Bijlage: Figuur 14: Archiefphoto: Oud Huis te Oud Guigoven

Bijlage: Figuur 15: Archiefphoto: Huis op het kruispunt Brandstraat - Bosweg

Inleiding

'Dorpskernverschuiving; nederzettingstransformatie te Guigoven en Bommershoven' is een thesisonderwerp dat niet zomaar binnen een bepaalde geografiestroming te vatten valt. Er komen dan ook elementen uit verschillende geografische substromingen aan bod, die interageren binnen de opbouw van deze eindverhandeling.

In deze inleiding wordt eerst de doelstelling van de voorliggende verhandeling uitgelegd. De originele doelstelling veranderde doorheen het onderzoekswerk, hoe dit gebeurde en waarom wordt dan ook toegelicht. Daarna wordt er duidelijk geformuleerd wat de lezer van deze eindverhandeling kan verwachten. Tenslotte geven we een kort overzicht van wat in elk hoofdstuk besproken wordt.

Binnen een landelijke nederzetting wordt ten opzicht van vroeger de ruimte verschillend in gebruik genomen. Het doel van deze thesis is een onderzoek naar deze transformatie van een landelijke dorpskern. Voor 2 dorpen wordt er in een case study nauwkeurig bestudeerd hoe deze transformatie gebeurde.

Pierre Diriken, Doctor in de Geografie, bestudeerde tal van Haspengouwse gemeenten voor zijn geografisch – cultuur - historische monografieën. In zijn onderzoekswerk stelde hij de opmerkelijke verschuiving van de dorpskern in de gemeente Guigoven (Diriken, 'Geogids Kortessem', 1990) (Diriken, 'met het oog op Guigoven', 1999, pp13) en in de gemeente Bommershoven (Diriken, 'Geogids Borgloon', 2002) vast.

De originele doelstelling was om nauwkeurig na te gaan hoe deze evolutie doorheen de tijd juist gebeurde en hoe het vroegere ruimtegebruik zich situeerde; de ruimtelijke evolutie van de landelijke dorpskern bestuderen aan de hand van historisch kaartmateriaal en historische bronnen. De lokale geografische veranderingen konden dusdanig stap voor stap bestudeerd worden.

Uit het primitieve exploratieve onderzoek bleek al snel dat het onderzoeksonderwerp ook vele andere opportuniteiten inhield. Bij het ontdekken van opvallende gelijkenissen in de lokale evolutie rees al snel de vraag of een significante verandering doorheen de tijd enkel in de bestudeerde nederzettingen gebeurde. Vanuit dat oogpunt is het interessant om deze gelijkende kenmerken specifieker te gaan bekijken om dusdanig tot een evolutiemodel van een landelijke nederzetting toe te werken. Doelstelling was om met een minimum aan generalisatie dit evolutie model ook toepasbaar te maken voor andere gemeenten. De geologische metafoor schepte het kader om de tijd-ruimte veranderingen, die uit de kaartstudie bleken, in een model op te tekenen.

In een volgend stadium werd gezocht naar verklarende hypothesen die de evolutie van een nederzetting determineerden. Deze werden gevonden in het sociaal - economisch interactiekader van de ruimte dat bepalend is voor de ruimtelijke evolutie van een nederzetting.

Uit het theoretische en empirische onderzoekskader kon dan een typering voor dorpskernverschuiving gedefinieerd worden, dat een projectie in ruimte en in tijd mogelijk zou kunnen maken.

Aan de einddoelstelling werd meermaals een vervolg gebreed. Het onderzoek werd stap voor stap uitgebreid en interessante pistes die naast het antwoord op 'hoe?' en 'waar?' ook aan een verklaring konden bijdragen werden ingeslagen. Zo worden de ruimtelijke interpretaties van Giddens en Hägerstrand bij het onderzoek betrokken. Getracht wordt om in de eindverhandeling tot een geïntegreerde structuur te komen die ook gedeeltelijk het evolutiepatroon van de onderzoeksstelling weergeeft.

Deze eindverhandeling beoogt de transformatie van een landelijke nederzetting te benaderen en te vatten in een evolutiemodel. De case study zal enerzijds de elementen aan reiken voor de opbouw van dit evolutiemodel van een landelijke nederzetting. Anderzijds zal de case study een praktijkvoorbeeld geven van hoe een lokale nederzetting geografisch kan benaderd worden aan de hand van gedocumenteerd kaart- en historisch materiaal én terreinwaarnemingen. De significante dorpskernverschuivingen zullen zowel de basis vormen voor het evolutiemodel van een landelijke nederzetting als voor de definiëring van een ruimtelijk zwaartepunt dat lokaal de evolutie van een dorpskern bepaalt. Het definiëren van een ruimtelijk gesitueerd zwaartepunt laat toe om dorpskernverschuiving te typeren.

De inductieve onderzoekswijze levert een nieuwe bijdrage aan de nederzetting en menselijke geografie. Ook zal het verloop van deze eindverhandeling duiden op de noodzakelijkheid van een nieuw élan binnen de historische geografie.

'In het verleden ligt het heden, in het heden het verleden'

Deze eindverhandeling vertrekt mede vanuit een historisch-geografische invalshoek. Het historische kaartmateriaal vormt de belangrijkste bron voor de opbouw van de case study. In het eerste hoofdstuk wordt een korte inleiding gegeven tot het bestaande historisch-geografische onderzoek en de menselijke geografie.

Vooraleer van start te gaan met de eigenlijke case study is de nodige kennis van de nederzettingsgeografie vereist. De elementen hieruit die nodig zijn voor de cases van Guigoven en Bommershoven worden in het tweede hoofdstuk aangebracht. Het tweede hoofdstuk bevat ook de introductie tot de dorpskernverschuiving, de nodige structurele opbouw wordt er toegelicht.

Het empirisch onderzoek besteedt enerzijds aandacht aan de morfologische veranderingen van de beide dorpskernen. Dit komt uitdrukkelijk naar voren in het bewerkte kaartmateriaal voor beide dorpen. Anderzijds wordt er bij elke kaartbeschrijving een beeld gevormd van de lokale sociaal-economische verhoudingen. De kaartstudie en beschrijving worden geïncorporeerd binnen het model van de geologische metafoer. De evolutie van de landelijke nederzetting vindt plaats door de opeenvolging van verschillende sedimentaties die zorgen voor een opeenstapeling van ruimtelijke lagen. Dit sedimentatieproces op de vorige afzetting

creëert een nieuw landschap. De indeling van de case study gebeurt dan ook volgens deze landschappen.

Hoofdstuk 3 schetst het ontstaan en de geschiedenis van beide dorpen uit de case study. De sedimentaties die bijdroegen tot het prekapitalistische landschap worden ook hier voor Guigoven en Bommershoven beschreven. Hoofdstuk 4 gaat hierop verder en brengt de kaartstudies onder in deze verschillende landschappen, waarop het evolutiemodel gebaseerd is. Hoofdstuk 4 wordt besloten met geologische straatpatronen; deze weerspiegelen op straatniveau de aanwezigheid van verschillende sedimentaties.

In het daaropvolgende hoofdstuk 5 wordt op basis van het verzamelde empirisch materiaal, het in hoofdstuk 2 aangereikte theoretisch kader verder uitgebreid, dit om naast de ruimtelijke waarnemingen ook tot een verklarend model te kunnen komen. Eerst wordt het geheel van het empirisch onderzoek geïntegreerd in het evolutiemodel voor een landelijke nederzetting. De evolutie van bepalende factoren wordt per landschap aangegeven en gekaderd binnen een groter geheel. De invloed van de fysische, de lokale en de regionale factor op de vorming van het ruimtelijke zwaartepunt dat bepalend is voor de ruimtelijke evolutie van een nederzetting wordt bepaald. Deze factoren worden dan geïntegreerd weergegeven en er wordt uiteindelijk gekomen tot een typering van dorpskernverschuiving en dorpskernverplaatsing.

In het laatste hoofdstuk worden bijkomende bevindingen uit het onderzoek geschetst. Deze geven aanleiding tot het formuleren van interessante bijkomende onderzoeksvragen gebaseerd op de empirische bevindingen en theoretische benaderingen.

Hoofdstuk 1: Inleiding in de historische geografie

In het onderzoek van de thesis wordt er gewerkt met historisch kaartmateriaal; deze thesis vertrekt dan ook vanuit een gedeeltelijk historisch-geografisch oogpunt. In dit eerste hoofdstuk wordt er getracht een korte schets te geven van bekend historisch-geografisch werk en zijn evolutie. Dit heeft niet als doelstelling een volledig overzicht te geven, maar wel om het vertrekpunt van deze thesis af te bakenen.

1. Kort overzicht van de geschiedenis van de historische geografie

Historische geografie heeft op zich een lange voorgeschiedenis. Zonder volledigheid te willen nastreven worden in onderstaande paragrafen enkele aspecten beschreven van de ontwikkeling van de historische geografie. Het is geen diepgaande studie, maar eerder een korte schets.

1.1. Historische geografie in den beginne

Philips Cluverius verdient in een overzicht van de ontwikkeling zeker een afzonderlijke vermelding. Hij was de eerste methodische beoefenaar van Historische geografie in de Lage Landen. Hij trachtte tegen de achtergrond van de landschappelijke gesteldheid van een gebied, klassieke auteurs beter te begrijpen. In 1611 verscheen zijn, een van de oudste bekende, geografische verhandeling in Nederland (Beenakker, 1989).

Doorheen de 18^e en 19^e eeuw werd er eerder incidenteel historisch-geografisch onderzoek verricht, veelal door niet-geografen. In die tijd waren vooral de geschiedenis van de ontdekkingsreizen, de veranderingen van de landsgrenzen, de koloniale expansie en de historische cartografie geliefde objecten voor de geografiebeoefening (Beenakker, 1989).

1.2. Schets van de ontwikkeling in Nederland

De historische geografie kreeg bij onze noorderburen sedert 1911 een zekere vorm van herkenning. De Nederlandse evolutie schetst een goed beeld van de evolutie in de laatste eeuw.

Aan de Nederlandse universiteiten werd aanvankelijk ook maar weinig historisch-geografisch onderzoek verricht. Vanaf de jaren dertig nam het onderzoek in de opleiding van de sociaal geografen - historische geografie was geen aparte studierichting – af, omdat het onderzoek destijds geen maatschappelijke relevantie opleverde. In het midden van de 20e eeuw werd vooral gekeken naar het heden en de toekomst, zelden naar het verleden. Na de Tweede Wereldoorlog legde de sociale geografie zich meer toe op economie en sociologie, en werd er in Nederland nog weinig aandacht geschonken aan historisch onderzoek, de geschiedenis én de fysische factoren. Toch werd in 1962 de eerste volledige leerstoel in de historische geografie opgericht, als kwam het initiatief vanuit de 'oude hulpwetenschappen', de geschiedenis (Heslinga, 1984).

De ontwikkeling van de discipline aan de Nederlandse universiteiten verliep vrij uiteenlopend. Er werd doorheen de tijd meer aandacht geschonken aan de historische geografie binnen de sociale geografie. De discipline kwam, net als de sociale geografie, ook onder financiële druk te staan. In de jaren tachtig werd historische geografie vooral door niet-professionelen beoefend. Vandaag krijgt de discipline in Nederland terug een officiële plaats, o.a. aan de Universiteit van Amsterdam, de Vrije Universiteit Amsterdam, de Wageningen Universiteit, de Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit van Tilburg,... Ook werd de historische geografie opgenomen binnen de regionale geografie, zoals o.a. aan de Universiteit van Utrecht.

1.3. Schets van de ontwikkeling in België

1.3.1. Schets van de geschiedenis vanaf 1930

Als begindatum kan het jaar 1930 worden genomen: in dat jaar vond in Brussel het eerste internationaal congres voor historische geografie plaats. Vele aanwezige historici hielden er nog een enge en verouderde opvatting van de historische geografie op na, als een soort van hulpwetenschap van de geschiedenis (Verhulst, 1984), zoals we in vorige paragraaf ook vaststelden bij onze noorderburen. Historische geografie werd er gezien als historische cartografie. Toch werden de nieuwe ideeën in verband met de functie van de historische geografie ook gelanceerd, zeker die uit de Franse geografische school én die van Darby uit Engeland. Zo was er de opvatting dat de historische geografie in feite de bewoning en landschapsgeografie van het verleden tot voorwerp heeft, zodat enig onderscheid met een louter geografische benadering, die zich tot het actuele beperkt, enkel van chronologische aard is (Verhulst, 1984). De discussie op het congres van 1930 was toonaangevend voor de evolutie die de historische geografie verder zou kennen. Historische geografie dient in de brede zin te worden opgenomen, en verbanden met de menselijke geografie, de economisch geografie worden gelegd.

In de periode voor de Tweede Wereldoorlog werd er vooral aan 2 deelgebieden gewerkt, de historische stadsgeografie en de historische demografie. Beide leunden dicht aan bij de stadsgeografie. In de jaren na het congres werd de brede zin dus nog niet gevonden, ondanks het feit dat nieuwe invloeden in het buitenland M. Bloch (Frankrijk) en H.C. Darby (Engeland), veel opgang maakten (Verhulst, 1984).

Op het vlak van onderzoek stond men na de Tweede Wereldoorlog niet veel verder dan in 1930, wel vonden de “brede” opvattingen meer en meer ingang in bredere kring (Verhulst, 1984). In de vijftig en zestiger jaren werd ook in België de leerstoel historische geografie opgericht. Vooral aan de Gentse universiteit ontstond er belangstelling en levendig geografisch onderzoek (Verhulst, 1984). Vanuit andere disciplines werd er ook meer en meer aandacht geschonken aan de historische geografie, zoals de bodemkunde en de toponymie. Intens lokaal en regionaal onderzoek was de weg waardoor meer diepgaande resultaten bereikt konden worden (Verhulst, 1984). Vanuit de Universiteit van Gent werden Binnen-

Vlaanderen en de Kuststreek bestudeerd, maar ook aan de Universiteit van Luik werd door F. Dussart historisch geografisch onderzoek verricht.

Uitgaande van terrein-en bodemonderzoek, luchtfotografie, planologische gegevens, oude kaarten en historische landboeken kreeg het geografisch onderzoek na 1970 de wind in de zeilen.

1.3.2. Stand van zaken van het actuele historisch geografische onderzoek

De klassieke werken van de historische geografie beschrijven vaak wat in een bepaald gebied tot stand is gebracht, maar vaak niet welke ontwikkelingen er naderhand hebben plaatsgevonden. De actuele evolutie is de behoefte aan praktische informatie over de ouderdom van de thans in het landschap nog aanwezige lijnen, structuren en elementen. De historische geografie heeft niet alleen een zuiver wetenschappelijke taak maar tevens ook een taak in het cultuurhistorisch landschapsonderzoek (Beenakker,1989).

Recenter werd het accent van historisch-geografische onderzoek steeds meer verlegd naar de toepassing. Snelle veranderingen in het landschap, milieuproblematiek,... geven aanleiding tot bezorgdheid.

Zo wordt er aan historisch geografisch onderzoek gedaan in het kader van de mogelijke bewoning en bewoning in landschappen en nederzettingen die in de loop van de tijd veranderingen hebben ondergaan. Ook bij het toegepaste cultuurlandschapsonderzoek is de historische geografie erg betrokken. Verder is het historisch-geografisch onderzoek in het kader van natuur- en landschapsbehoud niet meer weg te denken. De nadruk ligt op de wijze waarop mensen in verschillende regio's onder wisselende tijdsomstandigheden de inrichting en de vormgeving van landschappen en nederzettingen hebben beïnvloed. De behoefte om meer inzicht te krijgen in de rol van de mens bij dit proces betekende voor de beoefening van de historische geografie een nieuwe stimulans (Beenakker,1989).

Aan de KULeuven werd binnen de geografie door H. Van der Haegen historisch-geografisch onderwijs gegeven en onderzoek verricht. Ook werd door F. Depuydt het vak historische cartografie en geografie tot stand gebracht. Vandaag wordt de cursus Historische geografie aan de KULeuven door D. Vanneste gedoceerd.

1.4. Instrument voor bewustmaking en ruimtelijk beleid

In de laatste jaren nam de druk op het landschap zodanig toe, dat het spook van een eenheidslandschap zonder diversiteit, zonder persoonlijkheid en zonder historisch karakter niet meer afwendbaar leek te zijn (Knaepen,1994). Veranderingen zijn soms van zo'n ingrijpende aard dat er maatregelen dienen genomen te worden, vóór de uniformiserende krachten de overhand krijgen (Knaepen, 1994).

Hier is ten behoeve van de ruimtelijke planvorming en de landinrichtingsdiensten voor de historische geografie een belangrijke taak weggelegd. Om op een verantwoorde wijze

veranderingen in een landschap, bijvoorbeeld als gevolg van een ruilverkaveling of wegaanleg, of in een nederzetting aan te kunnen brengen, moet men eerst de aanwezige structuren inventariseren. Het vergelijken van topografische kaarten toont aan welke relictten het cultuurhistorisch landschap draagt (Beenakker, 1989).

De historische geografie moet bijdragen tot een gestructureerde planning. Net daarom is het belangrijk dat deze historische informatie toegang krijgt tot de planningsniveau's. In de laatste decennia zien we dat van het gewestelijk tot gemeentelijk niveau behoefte is aan deze informatie. Vaak wordt er nog, zonder oog te hebben voor plaatselijke kenmerken en relictten, overheen gepland. In de informatieve gedeelten van de structuurplannen is de mogelijkheid om de historisch geografische factoren in mee te nemen.

Historisch-geografisch onderzoek, naar structuurbepalende componenten heeft een duidelijk belang: enerzijds het uitbreiden van de kennis van de landschapsbepalende componenten en structuren, anderzijds het illustreren en het inventariseren van de evolutie van het landschap en de nederzettingen ten gevolge van veranderende structuren en componenten. Geografisch onderzoek vanuit het verleden en als aanzet tot de toekomst is dus zowel informatief als richtinggevend belangrijk voor ruimtelijke planning en ordening.

2. Inleiding tot de menselijke geografie

Maatschappelijke ontwikkelingen hebben een duidelijke ruimtelijke dimensie. De menselijke geografie, human geography, heeft dan ook een heel ruim werkingsgebied. De menselijke geografie als wetenschapsdiscipline bestaat uit volgende onderdelen: bevolkingsgeografie, stedelijke geografie, sociale geografie, economische geografie, gedragsgeografie, culturele geografie en politieke geografie. Daarenboven heeft de menselijke geografie ook een duidelijke historische component (Bailly & Beguin, 2001).

De menselijke geografie kan gedefinieerd worden als de wetenschap die bestudeert hoe en waarom welke samenlevingsverbanden (wie ?) het fysisch milieu op wel bepaalde plaatsen benutten (waar ?) en het daarbij mee gestalte geven (wat?). Of met de definitie van Saey; (Saey, 1990, p75) 'De menselijke aardrijkskunde bestudeert het verband tussen twee voorwaarden voor het menselijke bestaan; de groepsvorming (het feit dat mensen in groepsverband leven, gezinnen, sociale groepen, politiek actieve groepen, naties, enz. vormen) en het gebruik van het fysische milieu. (de fysisch-geografisch gesteldheid, de ligging, de uitgestrektheid en de configuratie van het woongebied).

In deze eindverhandeling worden vele aspecten uit de menselijke geografie aangeraakt en gebruikt. Zo is de case study opgebouwd rond historisch geografisch kaartmateriaal, maar in de besprekingen worden voortdurend aspecten uit de menselijke geografie meegenomen.

FIGUUR 1.1: Componenten menselijke geografie (Fellmann et al 1999)

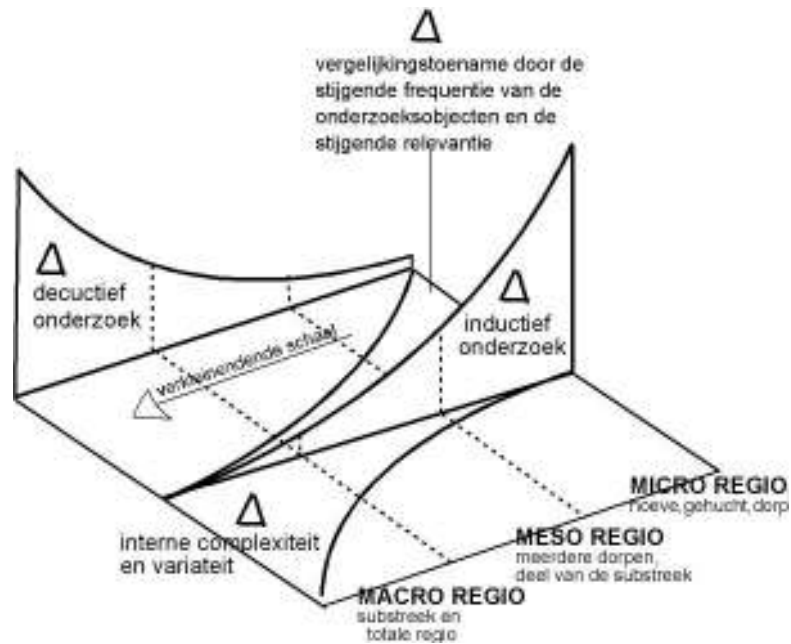
3. Start van het onderzoek; vertrekken met een historisch geografisch perspectief

3.1. Historisch geografische methode

De historische geografie is een empirische wetenschap, er worden immers aparte onderzoeksresultaten verzameld, aparte uitspraken en aparte ervaringsinformatie worden tot een algemener geheel verwerkt, waardoor de zekerheid in de besluitvorming steeds groter en algemener wordt. Daarna volgt de deductieve verwerking. De historische geografie is inductief in onderzoek en deductief in redeneren. Deze methodische benadering staat in rechtstreeks verband met de aangewende schaal. Wanneer de schaal groter wordt en daardoor de kaartafbeelding steeds omvangrijkere objecten aangeeft, zal omgekeerd de regionale oppervlakte krimpen tot gereduceerde arealen, die hoogstens nog een dorp of gehucht zullen bevatten (Knaepen, 1994).

Door in de richting te bewegen van micro gebieden als dorpen, gehuchten ... wordt de inductieve methode steeds belangrijker en de deductieve methode steeds geringer. Het aantal te onderzoeken gevallen stijgt, terwijl de complexiteit afneemt. De interne verschillen worden immers kleiner, de vergelijkingsmogelijkheden nemen toe en de resultaten worden steeds maar significanter. In de richting van meso- en macrogebieden wordt de methode in toenemende mate deductief en het aantal vergelijkbare gevallen wordt kleiner wegens de toename van de interne variatie (Knaepen, 1994).

In hoofdstukken 3 en 4 worden twee case studies uitgewerkt, telkens op het niveau van een dorp. Uit de studie van het ontstaan en de evolutie van deze twee nederzettingen zullen we proberen de nodige elementen te halen, die we dan kunnen generaliseren op een groter schaalniveau. Verder zullen we deze generalisatie projecteren op de gehele Haspengouwse regio en voor de regio Vlaanderen tevens de tijdsdimensie aan tonen.

FIGUUR 1.2: Methode historisch-geografisch onderzoek (Knaepen, 1994)

3.2. Plaatsing van de eindverhandeling in de geografie

Deze eindverhandeling, met de twee uitgewerkte case studies als uitgewerkt middenrif, raakt vele elementen aan uit de brede geografiediscipline. In dit hoofdstuk werd de link al gelegd met de historische geografie, die het vertrekpunt van de case studies vormt, en de brede noemer, de menselijke geografie. In het volgende hoofdstuk worden de case studies verder ingeleid aan de hand van de nederzettingsgeografie. Verder zullen in de analyse elementen uit de demografie, de economische, politieke en culturele geografie de case studies verstevigen. De link met de stadsgeografie is ook nooit veraf.

FIGUUR 1.3: Plaatsing thesis in de geografie (Eigen verwerking)

Figuur 1.3 duidt erop dat er veel verschillende subdiscipline's in deze verhandeling aan bod komen. Het uitgebreid empirisch onderzoek is niet zo maar binnen één discipline te plaatsen. Het historisch-geografisch onderzoek vormt zeker een duidelijk vertrekpunt, maar is niet het enige. In de oude historische geografie blijft men vooral binnen het eigen onderzoeksdomein. Deze figuur, illustratief voor de voorliggende eindverhandeling, wil bijdragen aan een nieuwe historische geografie. Het is belangrijk om de eigen discipline te verrijken met concepten en aspecten die zich binnen andere domeinen van de geografie hebben ontwikkeld.

Het is belangrijk om een gestructureerd geheel te brengen. Deze structuur wordt ingeleid in de eerste hoofdstukken, waar de elementen die nodig zijn voor de opbouw worden aangebracht. Deze elementen vormen het kader van het empirisch onderzoek. De structuur van de thesis illustreert passend hoe het onderzoek evolueerde. In hoofdstuk 5 wordt het geheel geïntegreerd en wordt er tot een modelinname gekomen.

Hoofdstuk 2: Inleiding in de nederzettingsgeografie

Het is noodzakelijk om voorafgaand aan de case study de elementen die over het kader van het onderzoek bekend zijn bondig te schetsen. Deze inleiding poogt geen overzicht te geven van hoe de nederzettingsgeografie evolueerde, wel worden elementen die bekend zijn en ons onderzoek mee helpen onderbouwen, kort vermeld. Deze inleiding legt tesamen met de inleiding in de sociale en historische geografie de fundamenten voor deze eindverhandeling.

1. Algemene nederzettingsgeografie

Een nederzetting met het eraan verbonden grondareaal is een erg complex fenomeen. De vorm en de verschijning van een nederzetting reflecteren de economische en sociale omstandigheden van de stichters en van de mensen die er woonden en wonen (Uhlig & Lienau,1974). De sociale levenswijze, de nederzettingvorm en de economische structuur zijn zowel ruimtelijk als genetisch met elkaar verbonden (Antrop,1989). De studie ervan gebeurt door de nederzettingsgeografie die in gevalsstudies ook gebruik maakt van de informatie die de plaatselijke heemkunde kan bieden.

Waar de heemkunde de geschiedenis en levenswijze van een nederzetting op lokale basis analyseert en zo tot een unieke en erg gedetailleerde plaatsinformatie komt behoren het leggen van ruimtelijke verbanden, het vergelijken met de situatie elders en het formuleren van algemene regels tot het domein van de geografie (Antrop,1989).

Binnen de nederzettingsgeografie zijn er verschillende strekkingen. De Duitse benadering is specifiek gericht op de West-Europese situatie en vormt bijgevolg een belangrijke basis naar de Nederlandse en soms Belgische typologie. Toonaangevend is hierbij het werk van de Internationale Arbeitsgruppe für die geographische Terminologie der Agrarlandschaft, door H. Uhlig en C. Lienau in 'Die siedlungen des landliches Raumes'. Enigszins hiermee verwant is de Engelstalige benadering. Daartegenover staat de Franse zienswijze, die in tegenstelling tot de 'Germaanse' benadering ruimer van opzet is. België ligt op de grens van deze verschillende invloeden en steunt op beide (Antrop,1989).

De laatste decennia zijn er enkele nieuwe ontwikkelingen binnen het studiegebied, ook wordt de structuratie van nederzettingen alsmaar complexer. In dit hoofdstuk worden de elementen die nodig zijn voor de start en de verdere opbouw van de case study toegelicht. Het vormt enerzijds een inleiding op het gevoerde onderzoek en bevat anderzijds een aanreiken van de elementen waarop het gevoerde onderzoek rust.

2. De agrarische nederzetting

'Vestiging, bewoonde plaats' is de definitie van een nederzetting (Van Dale Woordenboek,2006). In enge zin kan een nederzetting dus opgevat worden als een geheel, bestaande uit een woonkern met de aaneengesloten bebouwde oppervlakte. In ruimere zin

omvat een nederzetting naast de woonkern ook het gebied (territorium) dat door de bewoners van de woonkern in gebruik genomen wordt, zowel de extensief als de intensief aangewende gronden. Zo gedefinieerd valt een nederzetting samen met een dorpsbehoren (Meert,2003)(Dussart,1957).

In paragraaf 2.3. wordt er verder ingegaan op de definiëring van woonkern, dorpsbehoren en dorpskom tot dorpskern en ruimtelijk zwaartepunt.

2.1. Geconcentreerde en verspreide bewoning

Agrarische nederzettingen kunnen op zuiver morfologische basis worden ingedeeld in enerzijds geconcentreerde en anderzijds verspreide bewoningsvormen. Traditionele agrarische nederzettingenpatronen zijn grondig verstoord door de verkavelingswoede die sinds de jaren zestig op het platteland heerste. Doorheen de geschiedenis van het landelijk wonen volgde de ene sedimentatie de andere op (Dussart,1957). Dussart F. dacht de recentste sedimentatie van menselijke nederzettingen weg en bracht zodanig de kenmerken van de prekapitalistische agrarische nederzettingen naar voren. Figuur 2.3 geeft de indeling van types van bewoningspatronen volgens Dussart.

FIGUUR 2.1 Types bewoningsvormen in België (Dussart,1957)

Opvallend is dat men een west-oost lijn kan trekken, een lijn die de scheiding uitmaakt tussen een zone in het zuiden waar de geconcentreerde bewoning overheerst, en het noorden, waar als gevolg van een grotere bevolkingsdruk de bewoning doorheen de verschillende historische perioden sterk verspreid is geworden. In het westen verloopt deze lijn ten zuiden van de taalgrens, in het Oosten te Noorden (Meert,2003) (Dussart,1957).

Haspengouw, dat verderop ons case-study gebied zal vormen, plaatst men onder type 1; Compacte dorpen. Gronden werden er al vroeg in cultuur gebracht wat aanleiding gaf tot ruimtelijk geconcentreerde nederzettingen (hoopdorpen) die door het drieslagstelsel later geconsolideerd werden (Meert,2003) (Dussart,1957).

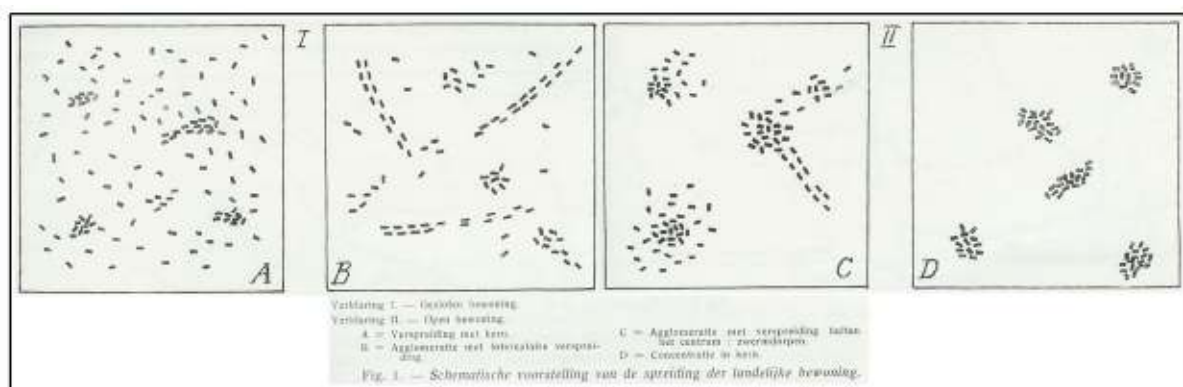
2.2. Landelijke bewoningsvormen

De bevolkingsverdeling over een gebied of streek drukt zich geografisch uit door de inplanting van huizen en door de verschillende wijzen waarop de grond wordt bezet. Tussen de uiterste gevallen van een gesloten associatie, een bezetting van het hele gebied tot een open associatie en een concentratie van de huizen met een ledige ruimte er rond; doen zich heel wat overgangsvormen voor. Precieze kwalitatieve criteria definiëren voor kenmerken van dorpskernen in bepaalde streken is een erg moeilijke zaak. Tussen de overheersende verspreiding en de concentratie van bewoning bestaan tal van tussenvormen. Zowel bij de verspreiding als bij de concentratie bestaan varianten. Lefèvre maakt dan ook een driedelige indeling: verspreiding, concentratie en agglomeratie (Lefèvre, 1964).

Verspreiding: de huizen staan los van elkaar, bezetten de hele oppervlakte, zonder bepaalde orde en zonder vrije ruimte open te laten. De afstand tussen de huizen verschilt naargelang de dichtheid ervan. Een afgelegen alleenstaande hoeve is het gevolg van een ruime kolonisatieperiode; zij integreert zich in een heel oude bevolkingsnederzetting. Er is een verspreiding, wanneer de huizen verdeeld zijn over de oppervlakte, zonder dat zich enige dwang ten opzichte van de keuze van de vestigingsplaats deed gevoelen (Lefèvre, 1964).

Concentratie: deze veronderstelt een ophoping van huizen, het ene naast de andere in een gesloten en compacte massa. Een anorganisch geheel zonder duidelijke structuur, doordat de dorpsontwikkeling is gebeurd in de loop van een min of meer lange evolutie. Men spreekt hier van kerndorpen (Lefèvre, 1964). Het type van concentratie is ook kenmerkend voor het Haspengouwse studiegebied.

Agglomeratie; vermits de beschrijving, die de verklaring voorafgaat, de voornaamste bekommernis is aangaande een geografisch feit, komt men heel vlug tot de vaststelling dat een studie der bewoningsvormen, dikwijls met erg ingewikkelde patronen te maken heeft. Dit ten gevolge van een verwarde schikking of nog veel meer doordat verschillende types zich vermengen. De agglomeratie is een overgangsvorm tussen de verspreiding en de concentratie. De agglomeratie is een losse groepering die zich voordoet onder de vorm van enigszins samengedrongen dorpen verschillend van een éénkernige groepering (Lefèvre, 1964).

FIGUUR 2.2: Schematische voorstelling van de spreiding van de landelijke bewoning (Lefèvre, 1964)

2.3. Benaming dorpscentrum

2.3.1. Woonkern, dorpskom en dorpskern

De vorm van een dorp, de dorpsvorm, is grotendeels afhankelijk van zijn ontstaan en morfologische ontwikkeling. De ontwikkeling van een dorp is oorspronkelijk terug te vinden in de verschillende agrarische bedrijfstypes waarin het 'dorp' zijn ontstaan vond (Van der Haegen, 1975). Voor het vastleggen van de grenzen was er ook een duidelijk onderscheid tussen het 'dorp' met de bewoning en de vestiging van de inwoners, en het dorpsbehoren. Het dorpsbehoren is de oppervlakte die door de inwoners van het dorp werd aangewend om in hun behoeften te voldoen. Dit werden later eigendommen en het dorpsbehoren werd later ook officieel door de gemeentegrenzen.

Dorpen kennen een verschillende ontstaanswijze, gebonden aan de oorspronkelijke inname. De originele dorpsvorm is dan ook rechtstreeks verbonden met de oorspronkelijke agrarische organisatie, dit op basis van het fysische milieu. In een 'kerndorp' is de bewoning compact gestructureerd, om zo weinig mogelijk van het vruchtbare omliggende akkerareaal in te nemen en tegelijkertijd optimaal te functioneren als kader voor gemeenschappelijke voorzieningen. Een nederzetting die in een 'aaneengesloten' groep is gestructureerd, benaderen we als kern.

Het centrum van een dorp wordt vandaag gedefinieerd als 'dorpskom' (Van Dale, 2006). Een dorp is een woonplaats, een kern van bewoning. In het vervolg van deze verhandeling opteren we om het centrum van het dorp, de gezamenlijke woonhuizen die de kom van een kern vormen, te definiëren als *dorpskern*.

2.3.2. Dorpskern en ruimtelijk zwaartepunt

Een dorpskern vertegenwoordigt meer dan het originele geometrische centrum. De kern ontstond meestal centraal, gebonden aan de originele inname en bevestigd door lokale sociale handelingen (bv. verzamelplaats van vee). De centrale ligging maakte dat iedereen een vergelijkbare afstand moest overbruggen. Een dorpskern illustreert zowel het fysische als het sociale centrum van het dorp en dorpsbehoren.

In onze study beschouwen we de ontwikkeling van een dorpskern in nauwe samenhang met de situatie van het ruimtelijke zwaartepunt. Dit ruimtelijke zwaartepunt kende een evolutie doorheen de tijd omdat het wordt geconstrueerd door individuele en gemeenschappelijke gedragingen binnen een bepaalde tijd. Het ruimtelijke zwaartepunt bepaalt de evolutie van de ruimte en de opbouw van de dorpskern.

Hoofdstuk 5 bevat de theoretische achtergrond van dit ruimtelijke zwaartepunt aan de hand van de 'locale' (Giddens), tijd-ruimte stations (Hägerstrand) en de bepaalde fysische, lokale en regionale factoren.

Voor de opbouw van de case study is het belangrijk hier te schetsen dat de dorpskern en het ruimtelijke zwaartepunt met elkaar verbonden zijn. Het centrum is dus niet alleen een geometrisch gegeven, maar bevat ook de bundeling van de sociale activiteiten.

3. Het Haspengouwse kader

3.1. Haspengouw: situering in Limburg

Zuid-Limburg heeft vruchtbare, lemige bodems op een complex van dalen, hellingen en plateaus. De zand- en kleiformaties of de krijtafzettingen werden bedekt door zandlemig (noorden) of lemig (zuiden) materiaal (Provincie Limburg,2005). Het studiegebied, Haspengouw wordt nog verder onderverdeeld in Vochtig- en Droog Haspengouw. De fluviale erosie op een geologisch substraat wiens oppervlakkige samenstelling fundamenteel evolueert, wordt jonger van zuid naar noord. Deze geologische uitgangspositie induceert en conditioneert een hele reeks onderlinge verschillen en accentverschuivingen in de landschapkenmerken en elementen tussen Droog en Vochtig Haspengouw (Animal,2005).

FIGUUR 2.3: Landschapstructuren Provincie Limburg (Provincie Limburg,2003).

In droog- Haspengouw (code 620.000) (grosso modo ten zuiden van de lijn Zoutleeuw, St.-Truiden, zuidelijk Wellen en Kortesseem, Borgloon en Tongeren) rust de quartaire leemmantel (maximum 10 meter dik) op secundaire krijtformaties (mergelzandsteen en silex) of op sedimentologisch aanverwante lagen uit het vroeg Tertiair. De aanwezigheid van de droge dalen wordt dus verklaard door het goed doorlatende substraat. Het brede golvende reliëf komt tot stand door een nivellerende invloed van de leemmantel op een pre-quartaair reliëf. Het grootste gedeelte van Haspengouw ligt boven de 100 meter hoogtelijn (Animal,2005) (Vlaamse Regering,2000).

In Vochtig- Haspengouw (code 610.000) (grosso modo ten noorden van de lijn Zoutleeuw-Tongeren) worden de tertiaire afzettingen bestaande uit een afwisseling van oligocene zand en kleilagen (Rupeliaan en Tongeriaan), alsmear dikker en verdwijnt de impact van het onderliggende krijtsubstraat op het reliëf. De bronwerking en differentiële erosie bepalen het reliëf in grote mate: zachtere zandlagen versus resistente kleilagen. Vochtig-Haspengouw ligt doorgaans onder de 70 metergrens (Vlaamse Regering,2000).

Door de terugschrijdende bronerosie heeft vooral het contact- en overgangsgebied (tussen 70 en 100 meter) tussen Droog- en Vochtig Haspengouw een sterkere reliëfintensiteit met relatief steile hellingen. (Vlaamse regering,2000) De overgangszone (zie figuur 2.4) kent dan ook een sterke versnijdingsgraad. De steilrand komt structureel overeen met het klassieke talud tussen Hoog en Laag België (Vlaamse regering,2000).

De twee case studies die we later uitwerken ; Guigoven en Bommershoven (Haren) liggen respectievelijk in de Zuid Limburgse gemeente's Kortesseem en Borgloon. Guigoven ligt net ten noorden van de grens tussen met Droog Haspengouw, net buiten het overgangsgebied. Zuidwaarts passeer je het sterk geaccentueerde overgangsgebied. Bommershoven kun je in Droog-Haspengouw situeren.

FIGUUR 2.4: Situering van Guigoven en Bommershoven in Haspengouw (eigen verwerking).

3.2. Nederzettingsstructuur in Haspengouw

3.2.1. Haspengouw, een streek met concentratie

Kerndorpen met een groene zone omgord, die de brede horizonten van het leemplateau met vlekken bezaaien, zijn op regionaal geografisch gebied kenmerkend voor Haspengouw. De grote dichtheid van parochiale centra wordt geïllustreerd door de talrijke kerken. De Haspengouwse dorpen, gesitueerd vóór de gemeentefusie van 1977, bezitten de kleinste gemeentelijke oppervlakten (gemiddeld minder dan 10 km², tegenover enkele tientallen km² voor de gemeenten in de kempen en de Ardennen: figuur 2.5) (Lefèvre,1964).

Om het agrarische nederzettingspatroon te herkennen, moeten we terugkijken naar de sedimentatie voor de jaren zestig. Voor het (later gedefinieerde) infrastructuurlandschap herkende men weinig alleenstaande woningen en geen periferische uitlopers.

FIGUUR 2.5 Verschillen in dichtheid van nederzettingen in de vruchtbare leemgordel en de noordelijke Limburgse Kempen. (Meert,2003)

(bron: Administratieve kaart van België 1970; +-schaal 1/600 000)

Op de bovenstaande kaart is duidelijk waar te nemen hoe de gemeentelijke oppervlakten verschillen in het vruchtbare leemgebied en in de Kempen. De Haspengouwse gemeenten hebben een veel kleinere oppervlakte. De vruchtbare gronden boden de mogelijkheid tot een snelle institutionalisatie van het dorp, en de kleine benodigde oppervlakte. De vruchtbare site heeft een directe band met de originele grootte van de nederzetting.

3.2.2. Ontstaan van de Haspengouwse nederzettingen

De Haspengouwse dorpen ontstonden – gebonden aan een systeem van gemengde uitbating (akkerbouw en veeteelt) – volgens het systeem van de driejaarlijkse wisselbouw (drieslagstelsel) met een braakliggende gemeentelijke weide. Toch eiste de oorspronkelijke verkaveling volgens dit systeem geen concentratie van bewoning. Op algemene kaarten uit de 15^e-18^e eeuw vindt men de Haspengouwse dorpen onder de vorm van agglomeratie, de huizen zijn van elkaar gescheiden door een vrije ruimte, een tuin of een veld. Op deze plannen vindt men nooit 2 huizen die tegen elkaar leunen, het type van een agglomeratie. (Dit blijkt ook uit het onderzoek in hoofdstuk 3.) Het concentratieverschijnsel wordt pas in de laatste 2 eeuwen geaccentueerd (Lefèvre,1964).

Door de eeuwen heen kan men aldus een trage evolutie van de Haspengouwse bewoningsvormen constateren. In aanvankelijk geagglomereerde dorpen werd de bewoning,

naargelang de geleidelijke expansie van het centrum, meer en meer geconcentreerd. Op deze leemachtige vruchtbare gronden hebben de eerste landbouwnederzettingen zich overal kunnen vestigen, geen gedeelte land onbeteeld latend. Eenmaal de nederzettingen waren ontstaan, bewaakten de landbouwers zorgvuldig de bebouwbare oppervlakte, zonder hoop deze te kunnen vergroten. De Haspengouwse dorpen bezaten dus geen mogelijkheid zich te ontwikkelen, behalve naar aanleiding van de verkaveling van een of ander groot domein aan een Heer of een Abdij behorend, waardoor alleenstaande Hoeven ontstonden (Lefèvre,1964).

Het geaccidenteerde overgangsgebied tussen Droog en Vochtig Haspengouw is rijk aan heerlijke kastelen, verbonden aan het graafschap Loon dat in de 10e-12e eeuw gestalte kreeg. Trouwe leenmannen werden beloond (beleend) met grondbezit, waarop riantie residenties gebouwd werden. De meeste heerlijke kastelen hebben een valleigebonden site (Vlaamse Gemeenschap,2000) Deze grote hoeven en heerlijke kastelen hebben onmiskenbaar hun invloed gehad op het ontstaan van nieuwe kernen en op de evolutie van de bestaande kerndorpen. Hoe de plaatselijke kasteelheren en grootgrondbezitters een belangrijke rol spelen in de structuur en ontwikkeling van een dorp wordt in de 2 case studies over Guigoven en Bommershoven geïllustreerd.

Omstreeks de helft van de 19^e eeuw neemt de Haspengouwse arbeidersbevolking toe, en dat veroorzaakte bijgevolg een verhoging van het huizenaantal. Aangezien die voor bepaalde gemeenten meer dan 100 % bedroeg, kon dit slechts gebeuren ten koste van de vrije ruimten tussen de hoeven. Niet alle dorpen in het Haspengouwse kennen een dichte concentratie, ook alleenstaande hoeven komen voor. Wel is, over zijn geheel genomen, de concentratie kenmerkend voor de Haspengouwse dorpen.

3.3. Specificatie van de typische woonkernen in Haspengouw

Droog-Haspengouw was van oudsher een vruchtbare landbouwstreek en werd door de Frankische veeboeren gekoloniseerd vanaf de 5^e eeuw. Enkele tientallen nederzettingen wisten hun traditioneel agrarisch karakter te behouden. Meestal zijn het wat 'afgelegen' locaties, die niet aan een belangrijke verkeersweg gelegen zijn. De meeste dorpen hebben een valleigebonden site. In deze kleine en rustige woonkernen vindt men heel wat agrarisch (cultureel) erfgoed terug en is nieuwbouw eerder beperkt tot het invullen van tussenliggende open ruimtes. Doorheen Haspengouw vindt men typerende originele woonkernen (Vlaamse Regering,2000). De aspecten van de typische woonkern worden in hoofdstuk 3 in relatie geplaatst met tot kernen uit de case study.

In Vochtig-Haspengouw en het Demerbekken kenden de meeste woonkernen onder druk van het Midden-Limburgse industriegebied een evolutie tot een woonforenzengemeente. Hierdoor vervaagde het traditionele nederzettingenspatroon, maar kenmerken van bv. een kasteeldorp worden zeker nog herkend (Vlaamse regering,2000).

De woonkernen verloren in de snel evoluerende maatschappij veel van hun traditionele eigenschappen. De aanleg van nieuwe uitgesproken woonwijken is een specifieke uiting van de evolutie naar een woonforenzengemeente. De dorpskern is ook onderhevig aan eerdere invloeden.

4. Introductie tot Dorpskernverschuiving

4.1. Situering

In het Haspengouwse liggen de kernen van nederzettingen op regelmatige en geringe afstand van elkaar. De verspreide bewoning buiten de kernen is erg minimaal. De bebouwing is maximaal geconcentreerd in de straatdorpen of de concentrische kernen. De kernen bevinden zich veelal in de beekvalleien of aan de plateauranden, de heuveltoppen zijn op enkele uitzonderingen na onbebouwd. De ontwikkeling van de dorpen in het Haspengouwse kent hoofdzakelijk een kerngerichte groei (Provincie Limburg,2003).

De kernen ontstonden als relatie tussen de bebouwing en de bodem, deze relatie was oorspronkelijk sterk aanwezig. Het fysische milieu is de meest kenmerkende vestigingsfactor. Die relatie boet aan belangrijkheid in onder druk van de maatschappelijke ontwikkelingen. Het belang van de relatie bodem-bebouwing neemt af in de tijd en de ontwikkeling van de kernen komt onder invloed van andere (nieuwe) factoren, ingegeven door maatschappelijke ontwikkelingen. Deze factoren zijn aanleiding tot een veranderende configuratie, die door individuele en maatschappelijke processen een nieuwe ruimtelijke uiting brengt.

Een duidelijk voorbeeld kan men vinden in de aanwezige lintbebouwing, die de dorpen langs de infrastructuur lijkt te verbinden en de kernen aan elkaar hecht. De wegen tekenen de positie van de bebouwing. Steenwegen, als toonbeeld van de toenemende regionale mobiliteit van elk individu, oefenden in de laatste eeuw een steeds toenemende aantrekkingskracht uit. De evolutie van een dorpskern wordt onder andere bepaald door de reactie op die toenemende aantrekkingskracht. Regionale en lokale factoren zorgen voor een wijziging in de morfologische structuur. De woonkern evolueert naar een andere vorm of migreert in het meest extreme geval naar een verderopgelegen plaats: dorpskernverschuiving en dorpskernverplaatsing.

De case studies die we uitwerken, geven het voorbeeld van een evoluerende kern, die onderhevig is aan nieuwe en verschillende factoren. In hoofdstuk 5 zullen we de evolutie modelleren aan de hand van deze factoren en van de invloed op het lokale zwaartepunt van een dorpskern. Daar de case studies voor Guigoven en Bommershoven niet enkel morfologisch worden uitgewerkt, maar ook andere factoren trachten te illustreren dienen we eerst het maatschappelijke verhaal te onderbouwen.

4.2. Onderbouw evolutie maatschappij

Naast de evolutionaire interpretaties van menselijke samenlevingsvormen (W.W. Rostow) bestaan er ook diverse pogingen tot classificatie van samenlevingsvormen, en dit volgens onderlinge sterke gelijkenis.

Een korte schets van de menselijke prekapitalistische samenlevingsvormen is nodig om later in de case study elementen uit deze vroegere samenleving te herkennen. Wij volgen hier de viervoudige prekapitalistische indeling volgens Bobek (1962) en Dodgshon (1987) en gaan verder in op het evolutionaire schema van Rostow dat hier wordt gebruikt om de aanwezigheid van verschillende economische stadia aan te duiden.

4.2.1. Prekapitalistische samenlevingsvormen en hun ruimtelijke organisatie

De classificatie beschrijft een vierdelige reeks van menselijke samenlevingsvormen, gaande van de meest kleinschalige en eenvoudigste tot een meer en meer complexe maatschappij. In de loop van de geschiedenis ontstonden steeds grootschaligere en complexe samenlevingsvormen, gekoppeld aan het wijzigende ruimtegebruik en de veranderende relatie tot het fysische milieu.

Als eerste samenlevingsvorm worden de 'zwerfgroepen van jagers en verzamelaars' onderscheiden. Dergelijke groepen wendde de aarde op ingrijpende wijze aan met schadelijke gevolgen voor de natuur, ze leidden een nomadisch bestaan.

'Egalitaire stammen en hoofdijs' onderscheiden zich van jagers en verzamelaars op basis van het feit dat ze landbouw en/of veeteelt bedrijven. In de meest vruchtbare gebieden leidt dit tot hogere bevolkingsdichtheden. De overgang van jagen en verzamelen naar landbouw moet gezien worden als een continuüm.

De 'hoofdijs' kent een hiërarchische structuur en dominantie. 'Vorstendommen' ontstonden in Europa rond 3000 voor Christus. Vorstendommen hebben een erfelijk bepaalde vorst en een imperium, een vorstendom leidt ook tot het ontstaan van een staat. Het creëren van een maatschappelijke surplus door sedentaire landbouw en het opkomen van handel zijn ook kenmerkend.

De 'moderne staat' is een territoriale staat, en vormt een ruimtelijk aaneengesloten geheel. De staat zorgt binnen het afgebakende territorium voor bestuur rechtspraak en veiligheid (Saey, 1993).

Prekapitalistische elementen komen duidelijk in de case study naar voren, bijvoorbeeld de landinname door de Franken, de originele dorpsstructuur, de feodaliteit 'in het Land van Loon' en de plattelandsintroductie tot het kapitalisme. In de kapitalistische samenleving kunnen de stadia van de economische groei gespecificeerd worden.

4.2.2. Stadia van de economische groei

De Noord-Amerikaanse econoom W.W. Rostow zet in zijn evolutionaire theorie het kapitalisme als het hoogst bereikbare niveau. Hij veralgemeent de traditionele samenlevingen als gelimiteerd door de mogelijke productie. Als de condities voor een transitie worden aangenomen; de wetenschappelijke kennis toeneemt en de machtsbalans verandert kan een regio de 'take off' bereiken. Economische vooruitgang is nodig voor toename van de welvaart. Een regio zal zo gedreven worden om te verbeteren, om zijn maturiteit te verhogen en uiteindelijk om deel te nemen aan de ultieme fase, de massaconsumptie. Aldus Rostow (Rostow,1960)

De intrede van het kapitalisme in onze maatschappij kent verschillende fases, elk met eigen ruimtelijke gevolgen. De ruimtelijke uiting wordt dus geritmeerd door groei- en crisis fasen. In deze maatschappij, gedomineerd door de marktruil (ten opzicht van de feodale herverdeling en primitieve wederkerigheid), heeft de economie een duidelijk te onderscheiden invloed op de ruimtelijke organisatie. De opeenvolgende perioden van groei en stagnatie, de Kondratieffolgen , worden vanuit de Franse regulatieschool benaderd in accumulatie-regimes (Kesteloot,2004(1999)). Het model van Rostow wordt aangehaald als voorbeeld om de evolutie van economische veranderingen te schetsen.

4.2.3. Economische groei en residentiële differentiatie

De intrede van het kapitalisme in de 19^e eeuw in België vond eerst plaats in de steden; de stedelijke ontwikkeling is gerelateerd aan de groei (Kesteloot,2004). Vervolgens worden de meer rurale gebieden ook, op verschillende wijze, vertrekkende vanuit de stedelijke polen, door het kapitalisme almaar meer ingenomen. Deze maatschappelijke ontwikkelingen hebben dus naast de invloed op de stedelijke structuur, ook met vertraging invloed op de structuur van de meer rurale gebieden.

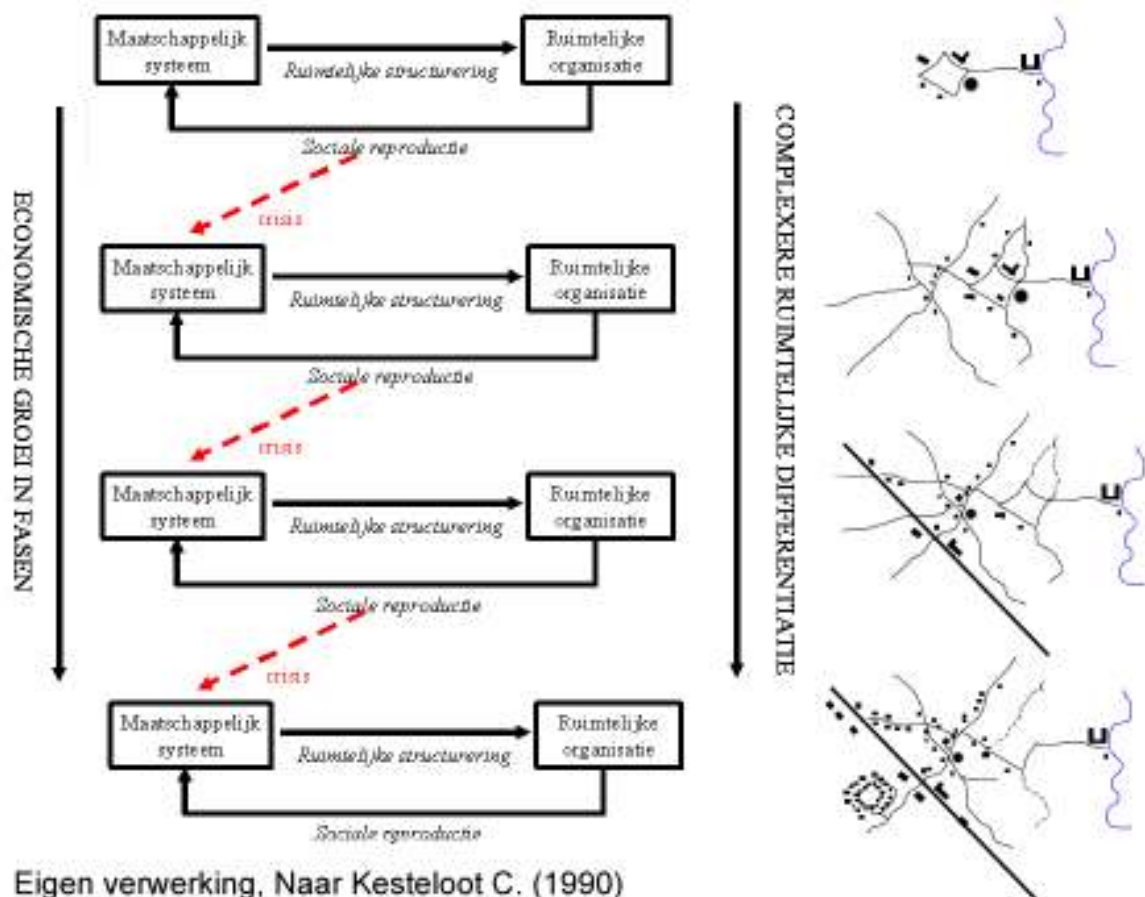
De Vlaamse rurale regio zal altijd na een zeker verloop van tijd direct en indirect geconfronteerd worden met de accumulatietyperische ruimtelijkheid van het kapitalisme. Zo zal bv. de Limburgse regio in het model van Rostow pas na de Tweede Wereldoorlog toetreden tot het stadium van de 'high mass consumption', terwijl dit in de Belgische grootsteden al eerder het geval was. De directe én indirecte invloeden van het kapitalisme op het platteland vinden verschillende ruimtelijke uitingen, die we in de case studies met behulp van de geologische metafoer benaderen. Ook in het plattelands-evolutiemodel werken we aan de hand van de geologische metafoer, komt de overkoepelende ruimtelijke uiting van het kapitalisme terug en zullen we de structurele ruimtelijke uiting gedurende de evolutie van een nederzetting proberen te schetsen.

4.3. Structurele opbouw van het onderzoek

4.3.1. Basis: De geologische metafoor

De geologische metafoor is een achterliggend concept dat we in de case studies zullen gebruiken om de historisch-geografische processen te analyseren.

Het begrip geologische metafoor is ontleend aan het werk van de Britse geografe Doreen Massey. Metaforen zijn een dankbaar heuristisch instrument in een poging om de werkelijkheid te vatten. In de sociaal-economische ruimte kunnen heel wat lagen herkend worden die refereren aan macrosociale processen uit het verleden. De geologische metafoor beschouwt de ruimte dus als maatschappelijk product dat de ruimtelijke organisatievormen van verleden groeicycli in de economie blootlegt (Meert,2003) (Meert,2000). Zo kan men bijvoorbeeld in een woonkern nog sporen van de feodaliteit terugvinden. Dit zullen we ook in de hoofdstukken 3 en 4 aanbrengen.

Eigen verwerking, Naar Kesteloot C. (1990)

FIGUUR 2.6 Evolutie van de traditionele agrarische nederzetting, interpretatie volgens de geologische metafoor (inclusief illustratie van een dorpskernverschuiving à la Guigoven).
Naar 'Economische groei en de Brusselse stedelijke structuur, een interpretatie volgens de geologische metafoor', Kesteloot C. (1990)

De geologische metafoor heeft als achterliggende hypothese dat de ruimte tot stand komt door menselijke activiteiten en dat de hedendaagse verscheidenheid van de sociaal-economische ruimte diep beïnvloed is door de historisch ruimtelijke processen waardoor ze geproduceerd werd. Deze beeldspraak stelt dat de materiële en sociale ruimtelijke kenmerken van een gebied de weerspiegeling vormen van de ruimtelijke structurering en de 'sedimentatie', die zich er tengevolge van macrosociale ontwikkelingen in het verleden hebben voorgedaan. Opeengestapelde lagen kunnen zo herkend worden en zijn telkens te verbinden met macrosociale processen uit de vorige perioden. Dergelijke historisch gegroeide lagen kunnen in volgende periodes ofwel ondersteunend ofwel hinderlijk zijn voor nieuwe sociaal-economische processen (Meert,2000).

Dit impliceert ook de sterke inertie van de sociaal economische ruimte. Een bebouwde omgeving kan niet zomaar van de ene dag op de andere wijzigen. Tegen de relatief snel evoluerende maatschappij ondergaat de bebouwde ruimte wijzigingen tegen een veel trager ritme. Samen met de inertie van de sociale instellingen en van de individuele gedragingen vormt de bebouwde omgeving een geheugen van de maatschappelijke ontwikkelingen. Massey stelt verder nog duidelijk dat economische activiteiten sedimenteren over het oppervlak en elke laag samen hangt met wijzigingen in het productieproces (Meert,2000).

4.3.2. 'Locale' (Giddens) en 'tijd-ruimte stations' (Hägerstrand)

Wanneer de lokale landelijke kern onder de toenemende invloed komt te staan van regionale economische processen, versnelt de evolutie, die ook een wijziging kan betekenen in de zwaartepuntconfiguratie van het dorp. De zwaartepuntconfiguratie wordt bepaald door de individuele ruimtelijke gedragingen en door de regionaal veranderende lokale uitingen. De evolutie van de dorpskern hangt nauw samen met de evolutie van het lokale zwaartepunt.

Het empirisch onderzoek geeft de evolutie van de ruimte duidelijk weer. Naast het herkennen van de opeenstapeling van lagen, is het belangrijk de lokale evolutie van het ruimtelijke zwaartepunt te analyseren. Deze vormt immers de spil voor de verdere ontwikkeling van de nederzetting. Het is dan ook uitermate belangrijk om naast de invloed van de regionale maatschappelijke veranderingen de (lokale en regionale) individuele component van de nederzettingstransformatie te benaderen. In hoofdstuk 5 wordt dit aan de geologische metafoor gekoppeld door de nederzetting ook te beschouwen als een 'Locale' (Giddens) en de lokale aanwezigheid van enkele 'tijd-ruimte stations' (Hägerstrand).

Deze theoretische benadering wordt in hoofdstuk 5 geïntroduceerd om duidelijk de stappen in het vormingsproces van deze eindverhandeling te illustreren.

4.3.3. Verdere opbouw

De kaartstudie is opgebouwd volgens concept van de geologische metafoor. Dit zetten we expliciet uit door de bespreking van de verschillende kaarten te plaatsen in verschillende tijd-ruimte periodes: landschappen. De evolutie van beide dorpen uit de case study worden bij elke kaart in deze tijd ruimte periodes, landschappen, geplaatst. Dit illustreert ook dat de verschillende lagen een uitgesproken invloed op elkaar hebben.

Naast de historische evolutie tonen we in hoofdstuk 4 aan hoe deze opeenstapeling van lagen, door verschillende tijd-ruimtelijke sedimentaties, in de praktijk valt waar te nemen, dit aan de hand van een 'geologisch stratenpatroon'.

In hoofdstuk 5 wordt getracht de evolutie van een landelijke nederzetting te modelleren aan de hand van de lokale benadering van de geologische metafoor. De lokale ruimtelijke uiting is het resultaat van zowel lokale als regionale, individuele als maatschappelijke factoren.

Het uitgebreide empirische onderzoek in de hoofdstukken 3 en 4 steunt op de elementen en concepten die in dit hoofdstuk werden aangereikt. Het onderzoek verder opbouwen met de geologische metafoor als basis biedt de mogelijkheid om gestructureerd verder te werken in hoofdstuk 5. In hoofdstuk 5 wordt een evolutiemodel van een landelijke nederzetting aangebracht. Verder wordt de zwaartepuntevolutie benaderd, die naar de typering van dorpskernverschuiving en dorpskernverplaatsing leidt.

Hoofdstuk 3: Guigoven en Haren-Bommershoven

In hoofdstuk 3 worden de dorpen uit de case study ingeleid. Voor Guigoven, Haren en Bommershoven wordt de fysische site geschetst: het fysische landschap wordt aan de hand van bodemkundige en historische gegevens omschreven. De drie kernen kennen een uitgesproken relatie met het fysische milieu. Hierna volgt een schets van het ontstaan en de geschiedenis van de kernen. Dit heeft enerzijds de bedoeling de inname weer te geven: de fysisch-territoriale site. Anderzijds is het de bedoeling om de lezer van de nodige informatie te voorzien die lokaal in de evolutie zal meespelen.

1. Inleiding tot de case study

In het vorige hoofdstuk werden beide dorpen, onderwerp van de case study, al gesitueerd vertrekkend vanuit de algemene beschrijving van de Haspengouwse kenmerken. Guigoven en Bommershoven, die sinds 1977 deelgemeenten zijn van respectievelijk Kortesseme en Borgloon, maken deel uit van de vruchtbare Leemstreek. De vruchtbare bodem maakte dat de Leemstreek al vroeg in cultuur werd genomen. Deze inleiding schetst het primitieve ontginningsverhaal binnen het kader van de Leemstreek, waarna in paragraaf 2 het ontstaan en geschiedenis wordt uitgediept.

1.1. Site en situatie

Landschappelijke en ruimtelijke kenmerken zullen determinerend zijn voor het situeren van een nederzetting. In de nederzettingsgeografie wordt de locatiebepaling benaderd vanuit 'site' en 'situatie'. In de stadsgeografie worden beide begrippen ook gebruikt, ze werden geïntroduceerd door Maximillien Sorre (Kesteloot, 2004).

Met site bedoelt men de eigenschappen van de plaats waar een gebouw of een nederzetting gevestigd is. Hier gelden in de eerste plaats allerhande natuurlijke eigenschappen van het terrein, bijvoorbeeld de vestiging op een geïsoleerde heuveltop, op een helling in relatie tot de bezonning, aan de samenkomst van twee waterlopen,... Naast de site onderscheidt men ook de situatie. Hiermee doelt men enerzijds op de terreineigenschappen van de ruimere omgeving en anderzijds op de relaties van de nederzettingsplaats met die omgeving en met de omgevende site. Site heeft dus betrekking op de absolute positie van de plaats, terwijl de situatie eerder de relatieve positie beschrijft. De eigenschappen van het land waren voor de uiteindelijke bepaling en indeling van een traditionele nederzetting erg belangrijk. We onderscheiden intrinsieke en extrinsieke landeigenschappen. Voldoende vlak land om te bouwen, permanente waterbevoorrading, geen wateroverlast, de mogelijkheid tot beschutting en bezonning en de gecontroleerde bereikbaarheid zijn intrinsieke landeigenschappen. Extrinsieke site kenmerken hebben meer te maken met de situatie van een groepsnederzetting dan met de lokale terreineigenschappen van de site. Nederzettingen die binnen een autarkisch economisch stelsel moesten overleven, hadden nood aan zowel

bouwland en weidegrond als aan bos (Antrop,1989, p.200-206). De Haspengouwse regio biedt een voordelig vestigingsmilieu aan, vandaar dat al vroeg in de menselijke beschaving gronden in Haspengouw in cultuur werden gebracht. Toch zijn er plaatselijke verschillen die maken dat de ene site vroeger werd ontgonnen dan een andere. Ook plaatselijke situatieverschillen en veranderende politieke verhoudingen spelen een rol. De eerste plaatsen die, vóór de ontginningen van onze case studies, door de mens werden ingenomen evolueerden volgens tijdspecifieke site en situatie kenmerken naar een stedelijke nederzetting.

1.2. Prehistorische en Gallo -Romeinse nederzettingen

In de pre-Romeinse tijd waren er ongetwijfeld menselijke occupatie en bewoning, zowel van sedentaire als van nomadische aard (Vlaamse Gemeenschap,2000B). Deze samenlevingsvormen, in het vorige hoofdstuk ook al benaderd vanuit het oogpunt van de pre-gemeenschappelijke productiewijze, kende een primitieve ontwikkeling van de landbouw. Op duurzame wijze werd de samenlevingsvorm georganiseerd, er was ook geen groep die meer kon produceren dan nodig was om zich in stand te houden. Bijgevolg was de samenlevingsgroep ook egalitair (Meert,2003). Er werd geleefd in harmonie met het natuurlijke aanbod. Wouden werden periodisch gekapt, maar kregen ook de kans om te regenereren. Archeologische vondsten uit deze prehistorische tijd wijzen op inname, de vestiging gebeurde meestal op hoger gelegen sites.

Tijdens de eerste eeuwen van onze tijdrekening situeren zich Gallo-Romeinse nederzettingen in Vlaanderen. Er zijn een handvol nederzettingen die teruggaan tot de Gallo-Romeinse inname. De grootste concentratie van Gallo-Romeinse relict en landschapselementen bevindt zich in én rondom Tongeren, één van de voornaamste stedelijke nederzettingen in de toenmalige Romeinse provincie 'Germania Inferior'. Nederzettingen waren verbonden door heerbanen, die het transport van grondstoffen en verplaatsing van het leger moesten vergemakkelijken. Deze heerbanen vormden de eerste grote tracés doorheen het landschap. De Romeinen introduceerden een 'landbouw economie' met graanteelt als hoeksteen (Vlaamse Gemeenschap,200B). Het natuurlandschap werd onderworpen aan een eerste ontginningsgolf, de bossen rond de woonkernen en de heerbanen werden gedeeltelijk geroid en vervangen door akkers (Vlaamse Gemeenschap,200B). De aanpak en de verdere vooruitgang van de productiemogelijkheden maakten het realiseren van een surplus mogelijk. Bepaalde mensen konden dus leven van de bestaansmiddelen die door anderen werden geproduceerd. In de op schatting gebaseerde productiewijze is de samenleving onderverdeeld in 2 klassen: de boeren, georganiseerd in dorpsgemeenschappen, en de heersende klasse (Meert,2003). Vrijwel alle Gallo-Romeinse sites in de Leem- en Zandleemstreek werden al vroeg in cultuur gebracht. Andere streken van Vlaanderen waren voor permanente bewoning onaantrekkelijk of zelfs onherbergzaam (Vlaamse Gemeenschap,200B).

1.3. Toponymie

De eventuele continuïteit van de vroeg middeleeuwse bevolking met de voorafgaande bewoning in de Romeinse tijd wordt, naarmate het archeologisch onderzoek vordert, steeds waarschijnlijker (Verhulst,1995). De geschiedenis van de oudste nederzettingen gaat terug tot in de Frankische tijd, al moet wellicht worden aangenomen dat er sinds het einde van de derde eeuw, toen de Romeinen zich op een aantal steunpunten hadden teruggetrokken, nog hier en daar primitieve agrarische gemeenschappen bestonden (Hekker,1981). Reeds tijdens de vroege middeleeuwen hebben ontginningen plaatsgehad, dit waren veelal lokale initiatieven die eilandjes cultuurlandschap binnen het natuurlandschap vormden (Verhulst,1995).

In Vlaanderen ontstonden de meeste nederzettingen ten tijde van de grote volksmigraties (ten tijde van de 5^e eeuw) als bescheiden woonkernen van Germaanse veetelers, die zich met enkele families in de buurt van levensnoodzakelijk stromend water vestigden. De water en valleigebonden site is het voornaamste landschappelijk kenmerk van deze koloniatiefase. Het ontstaan en de herkomst van deze nederzettingen zijn nog toponymisch te herkennen. Ze verwijzen ofwel naar fysische of botanische kenmerken van het toenmalig landschap, ofwel naar de eigenaar–stichter van de nederzetting (Vlaamse Gemeenschap,2000). Zo werden toponiemen van persoonsnamen afgeleid en dit met toevoegsels als -heim (-um) -huizen -hoven die wijzen op het ontstaan van een dorp of een gehucht op het domein van een bepaalde eigenaar (Hekker,1981).

De heidense Germanen werden in de loop van de 7^e eeuw door rondtrekkende missionarissen tot het christendom bekeerd. Dit gebeurde per regio vanuit een aantal al dan niet met naam bekende centra die vooral een historische betekenis hebben. Deze bekering kwam pas enkele eeuwen later tot uiting in stenen kapellen, kerken, kloosters en andere religieuze curiosa. Heidense nederzettingen met afgodendienst in openlucht werden in de kersteningstijd parochies met een gebedshuis. Bouwkundig is de kerk in vele plattelandsnederzettingen het oudste stenen gebouw (Vlaamse gemeenschap,2000B) .

1.4. Middeleeuwse nederzettingen

De landelijke nederzettingen groeiden tijdens de middeleeuwen verder uit, maar bleven in inwonersaantal beperkt. Ook de recentere woonkernen kenden maar een beperkt inwonertal. Er installeerde zich een natuurlijk evenwicht, de potentiële agrarische opbrengsten in het dorp waren evenredig met het aantal inwoners. Het nederzettingstype vertoont een duidelijke relatie met het fysische milieu (Vlaamse Gemeenschap,2000).

Ook Guigoven en Haren-Bommershoven zijn sites die ontstonden rechtstreeks verbonden aan het fysische milieu. De watervoorziening en de bodemgesteldheid zijn belangrijke originele vestigingsfactoren.

Mottes, waterkastelen, heerlijke waterkastelen en molens hebben een grote landschappelijke impact. Hieruit blijkt vaak de directe band zowel met het fysische milieu als met streekeigen bouwmaterialen (Vlaamse gemeenschap,2000). Het Haspengouwse landschap kent vele waterkastelen,burchten en grote hoeves van plaatselijke 'heren'. Deze bouwwerken illustreren hun politieke macht. Zowel lokale als bovenlokale machtsuiting, bv. de invloed van abdijen, hebben een bepalende invloed op de evolutie van de nederzetting. Dit wordt ook aangetoond in de case studies.

1.5. Typische woonkern in de leemstreek

Voor de vruchtbare Leemstreek kan men een typische woonkern benaderen. In Guigoven en Haren – Bommershoven komen vele factoren en kenmerken terug.

Een typische woonkern in de Leemstreek heeft meestal een kern met een reeds vroeg versteende kerk of kapel, historisch erfgoed uit de kersteningtijd. (Vlaamse Gemeenschap,2000). De vruchtbare leemgrond zorgt voor grote landbouwopbrengsten; kleine kernen zijn leefbaar en zij kunnen na de kersteningtijd snel overgaan tot institutionalisering.

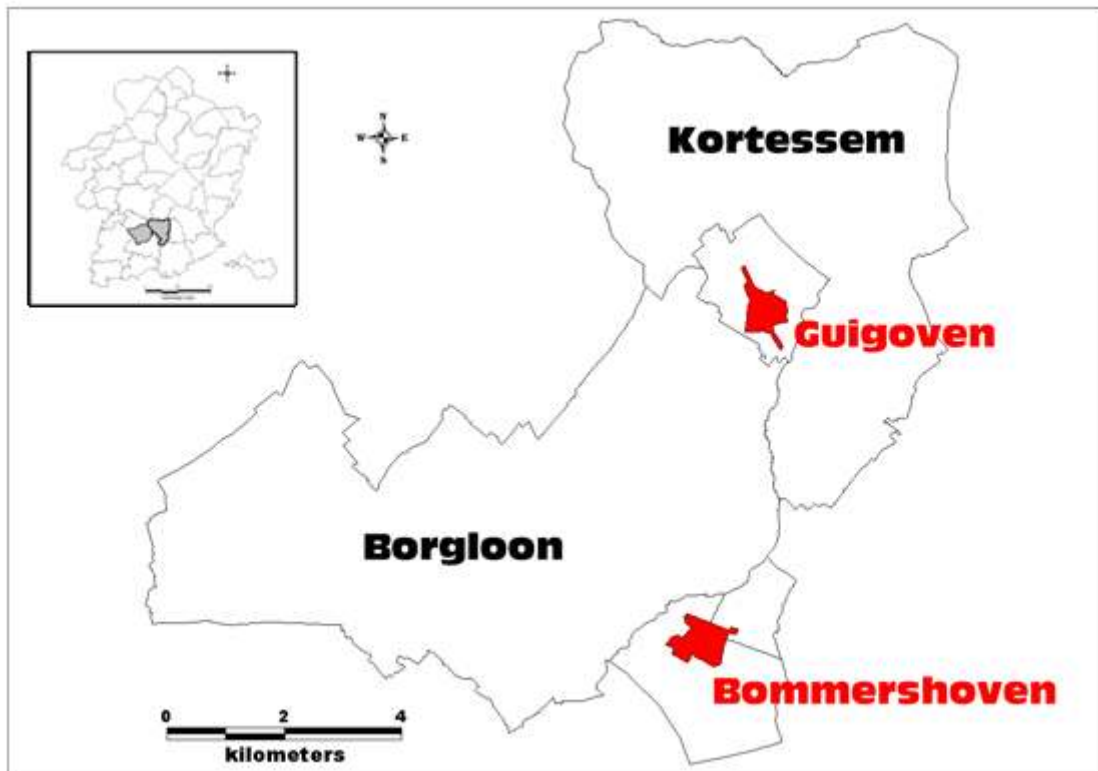
De kern bestaat ook uit een dito kasteel of burcht dicht bij een permanente waterloop. Deze primitieve houten gebouwen versteenden vanaf de 11e eeuw in silex én in Romaanse stijl. Vanaf het midden van de 13e eeuw werden herstellingen en uitbreidingen in gotische stijl uitgevoerd. Ook al zijn kerk en kasteel niet ruimtelijk verbonden, ze waren historisch nauw met elkaar verbonden. Dit uit zich, ook ruimtelijk, in de kasteeldorpen die lokale macht van de kasteelheer tot de plaatsing van de kerk symboliseert. De overige woningen en boerderijen waren als een zwerm rond de kern, met de kerk, gegroepeerd en bestonden uit stijl- en regelwerk, dat vanaf de 17^e eeuw geleidelijk in baksteen versteende. De grote boerderijen hadden een kwadratisch grondplan en een uitwendig gesloten uitzicht. De kleinere hoeven waren U - of L-vormig. Rond de woonkern lag een krans van omhaagde weilanden, met hoogstammige fruitbomen (veeteelt). Verderop bevonden zich de akkerlanden of kouters op doorgaans niet materieel afgebakende percelen (Vlaamse gemeenschap,2000).

Naast de kerk, het heerlijke kasteel en de grote plaatselijke hoeve was de molen ook een belangrijk element. Deze dorps- of banwatermolen versteende al in een vroeg stadium en kan ook gezien worden als de ruimtelijke uiting van het noodzakelijke contact met het water.

In de traditionele landbouwstreken van de Leemstreek situeren zich de gaafste plattelandsdorpen. Het boven beschreven dorpstype hield op sommige plaatsen tot ver in de 20^e eeuw stand. Typische woonkernen treft men aan in de niet optimaal ontsloten regio's, zoals bijvoorbeeld Haspengouw.

2. Ontstaan en geschiedenis

Beide dorpen hebben een erg rijk en gevarieerd ontginningsverhaal, de ontwikkeling gaat terug tot de Frankische periode. De in cultuur name gaat terug tot het begin van onze tijdrekening. Informatie over de ontwikkeling op het fysische landschap is af te leiden uit de geschiedkundige informatie. Een overzicht van de primitieve ontwikkelingen is enerzijds nodig om de kaartbespreking in te leiden, anderzijds draagt de originele en daaropvolgende in cultuur name bij tot de vorming van het, grof afgelijnde, prekapitalistische landschap.

FIGUUR 3.1: Guigoven en Bommershoven in Zuid-Limburg. Deelgemeenten (statistische sectoren) binnen hoofdgemeente. Eigen verwerking; bron; NGL.

2.1 Guigoven

Guigoven is een Zuid-Limburgse gemeente die op 1 januari 1977 als deelgemeente van Kortessem werd beschouwd. Guigoven grenst in het noordoosten aan Wintershoven, in het oosten aan Vliermaal en in het noordwesten aan de deelgemeente Kortessem. Ten zuiden grenst Guigoven aan Gors – Opleeuw, deelgemeente van Borgloon.

‘Verscholen tussen de zacht glooiende hellingen van Haspengouw ligt het Zuid-Limburgse dorpje Guigoven. Het is een kleine entiteit waar men een kleine geschiedenis zou vermoeden, maar toch heeft de mens er sinds het begin van onze jaartelling zijn voetsporen achtergelaten’ (Parva sed Apta, 1983)’

2.1.1. Ontstaan en geschiedenis

De eerste officiële vermelding van Guigoven dateert uit 980 en werd opgetekend door de kroniekschrijver Heriger (ca. 950 -1107) in zijn 'Vita Landoaldi et sociorum', dit in verband met heiligenverering in het naburige dorp Wintershoven. Heriger rapporteert de miraculeuze genezing van een vrouw uit 'Goudengohove'. De naam van het dorp heeft een Germaanse oorsprong en is etymologisch afgeleid van "Godingen Hofo", hetgeen "hoeve van de lieden van Hofo" betekent (Diriken,1999). In de Frankische periode werden veel toponiemen van persoonsnamen, verwijzend naar de eigenaar(s), afgeleid.

Guigoven is, zoals de meeste nederzettingen in Vochtig-Haspengouw, derhalve ontstaan in de duistere middeleeuwen (5^e-6^e) eeuw als een Frankische nederzetting van veetelers (Diriken,1999). Tijdens de Frankische expansie werden de vruchtbaarste terreinen eerst ingenomen, al is het is niet onwaarschijnlijk dat de ontginning in Guigoven nog teruggaat tot vóór deze Frankische nederzetting. Op het grondgebied van Guigoven werden enkele scherven van Gallo-Romeins aardewerk (terra sigillata) gevonden. Hier kan men niet met zekerheid uit afleiden dat bij het begin van onze tijdsrekening Guigoven als een geïsoleerde landbouwuitbating bestond. Wel is het meer dan waarschijnlijk dat in de Gallo-Romeinse samenleving in de omgeving van de toenmalige wereldstad Tongeren ruime opslagplaatsen voor graan waren en dat het Atlantisch loofwoud ook in Guigoven minstens ten dele voor akkerbouw moest plaats ruimen (Diriken,1999).

Bij het situeren van de nederzettingen op de Frankische domeinen speelden twee factoren een rol: de bereikbaarheid ten opzichte van de buitenwereld en de ligging met betrekking tot de basis voor het nog niet gespecialiseerde bedrijf; weiden, hooilanden, akkers en woeste gronden. Waar aan deze factoren werd voldaan, ontstonden de eerste nederzettingen, met weiland aan het water met de mogelijkheid tot veehouderij en akkerbouw op de hoger gelegen terreinen (Hekker,1985). De aanwezigheid van bos, hout als brand- en bouw materiaal, wordt ook als een factor aanzien.

De site van Guigoven voldoet aan deze factoren. Guigoven situeert zich op een vlak tot zwak hellend reliëf aan de voet van het talud tussen Laag- en Midden België. De oost- west grens wordt gevormd door de Mombeek en de Winterbeek (Diriken,1999). Aan de hand van de bodemkaart kunnen we het historische ontginningspatroon vermoeden.

FIGUUR 3.2: Bodemkaart van België met profiel. Bron NGI –bodemkaart 92E (1967). Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

De oude Frankische nederzetting situeren we aan het cijfer C. Net op de overgang van het valleitypische bodemtype Acp (zwak gleyige grond op leem) naar het plateautypische bodemtype Aca (zwak gleyige grond op leemgrond met textuur B-horizont) situeren we de eerste ontginning. De bodemtypes in het oranje bezitten allen een B-horizont. Van hieruit had men toegang tot de omliggende weiden die in het lager gelegen gedeelte lagen. Onder

de hoogtelijn van 55 meter nemen we immers waterrijke weilanden (natte gleyige grond) (B) waar. Deze kregen dan de functie van weiland voor het vee, of later van boomgaard voor bv. hoogstammige fruitteelt. Verder hellingopwaarts, naar het westen, werd vermoedelijk aan de eerste akkerbouw gedaan. Zowel ten noorden (D1) als ten Zuiden (D2) nemen we op gelijke hoogte akkerbebouwing waar, dit wordt later geïllustreerd bij de Ferrariskaart. Het Atlantische loofbos moest wijken voor akkers (E) en dit op de hoger gelegen en vruchtbare gronden. In het westen zien we op de bodemkaart het 'BelleVue'-bos (F), dit vormt vandaag nog een van de grote boscomplexen van Limburg, en is een overblijfsel van een nog groter bebost gebied gesitueerd op de heuvel, het Kasteelbos.

Dit bedrijfssysteem komt sterk overeen met het basispatroon van de kouter/es bedrijfsvoering zoals we die in Vlaanderen in de (Zand)Leemstreek ook waarnemen. Later in onze case study zullen we het vermoeden van de agrarische pleinnederzetting verder aantonen. Het centrale plein of de dries was van groot belang. Die gemeenschappelijke grond werd o.a. aangewend als verzamelaarsplaats voor het vee. Zo ontstond een agrarisch basispatroon uit een akkercomplex, een dries en woeste-natte gronden (Meert, 2002).

Het valleilandschap van de Mombeek is voor Guigoven van groot belang. Waarschijnlijk werd er vanaf de Frankische site al gebruik gemaakt van de voordelen. Pal in de alluviale vlakte van de Mombeek situeert zich de historische kasteelsite. Op een artificieel opgehoogde heuvel staan vandaag nog de gebouwen van de kasteelhoeve. In de 13^e eeuw vindt men in de kronieken beschrijvingen terug van een Guigovense moerasburcht (Diriken,1999). Of deze site prefeodaal ook al werd ingenomen als castrale motte, is gissingwerk, maar zou voor de Haspengouwse regio geen grote uitzondering vormen. Zeker is dat al vroeg in de ontwikkeling van het dorp, naast de hoger gelegen ontginning, al van het asymmetrische dal werd gebruik gemaakt. Hiervan getuigen de moerasburcht, omgeven door natuurlijk gedraineerde slotgrachten en de molen die later ook mede een invloed op het zwaartepunt van het dorp zal uitoefenen.

De vestiging in de nabijheid van zowel mogelijk akker- als weilandareaal op de zuidwaarts georiënteerde helling zijn bepalende site factoren. De voordelen van de site boden ook de mogelijkheid tot de vestiging van de molen en de versterkte waterburcht die gebruik maken van een voldoende groot aangevoerde waterhoeveelheid door de Mombeek. De nabijheid van de omliggende dorpen en het liggen op het traject Hasselt –Tongeren zijn voor Guigoven belangrijke situatie factoren. De Franken vonden in het Guigovense microreliëf een geschikte mix om een gemeenschap van veetelers te vestigen.

2.1.2. Guigoven in de feodaliteit

De feodale geschiedenis geeft ons meer gegevens waarin we de evolutie van het dorp Guigoven kunnen bespreken.

In de elfde en twaalfde eeuw werden een aantal afzonderlijke kernen en domeinen tot een nieuwe territoriale en administratieve eenheid versmolten. Zo ontstond het graafschap Loon, de voorloper van de huidige provincie Limburg. Guigoven figureerde hierin als Loonse heerlijkheid; de plaatselijke heer was een vertrouwensman van de graaf van Loon. In ruil voor bewezen militaire diensten verleende de Loonse graaf aan de plaatselijke heer de

grondheerlijke rechten van Guigoven. Welnu, de grondheerlijkheid Guigoven was in 1277 in handen van de niet nader genoemde 'Willem', die bovendien ook burggraaf van Kolmont was. Kolmont, eveneens een Haspengouwse gemeente, vormde met zijn hoogteburcht toen een belangrijk militair bolwerk nabij de zuidergrens van het graafschap Loon. Tot aan het eind van het ancien régime bleven de titels 'heer van Guigoven' en 'burggraaf van Kolmont' onafscheidelijk verenigd in één en dezelfde persoon. Na 'Willem' volgt 'Jan van Oplewe' afkomstig uit de nabije heerlijkheid 'Opleeuw'. Vandaag ressorteert 'Gors-Opleeuw' als deelgemeente onder Borgloon. Deze Heer wordt officieel erkend als de stamvader van het riddergeslacht van Guigoven. Omdat Guigoven destijds al over een autonome kerk beschikte, wat noch in Kolmont als in Opleeuw het geval was, werd er resoluut voorkeur gegeven aan de titel 'Van Guyghoven' én de plaats Guyghoven. De middeleeuwse moerasburcht vormde de woonst van de familie 'Van Guyghoven'. Vandaag kan men van het riddergeslacht nog enkele graven bewonderen in de gerestaureerde kerkhofkapel op het plaatselijke kerkhof (Diriken, 2000, p 10). Een overzicht van de 17 generaties van heren van Guyghoven vindt men als bijlage (figuur 1). Een verder overzicht van de evolutie van de feodale nederzetting, de evolutie van de rechtspraak, en de banden met de abdij van Munsterbilzen en Herckenrode is terug te vinden in de Geogids 'met het oog op Guigoven' (Diriken, 1999).

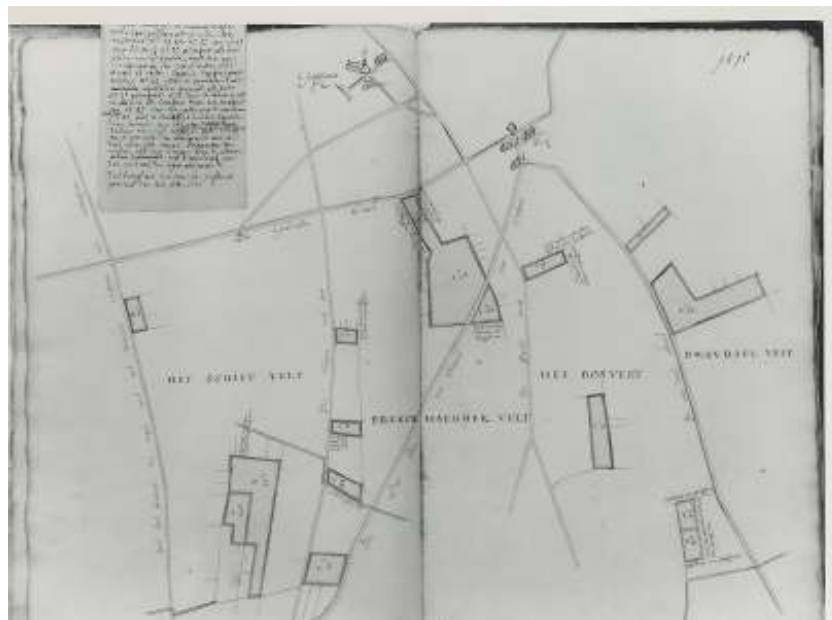
In dit kort geschiedkundig intermezzo werd aangetoond dat de voormalige moerasburcht het centrum vormde van het dorp. Zo weten we uit een schenkingsakte van Ida Van Boulogne uit 1096 met zekerheid dat er in Guigoven naast een kerkgebouw minstens twee grote boerderijen en een molen waren. Guigoven was na de oorspronkelijke Frankische ontginning dus met zekerheid een kasteel-/kerkdorp met de Mombeek als geografische site. De burcht moet ook meermaals het mikpunt geweest zijn van agressie. Guigoven als heerlijkheid met zijn burcht en eigen kerk had in de nieuwe tijd erg te lijden. De heren verloren vermoedelijk beetje bij beetje van hun financiële macht en het vroeg geïnstitutionaliseerde kerkgebouw werd slecht onderhouden. De oorzaak is waarschijnlijk te vinden in de tienden die aan de plaatselijke en andere machtshebbers moesten worden afgestaan; en in de ingewikkelde verhoudingen o.a. in verband met het patronaatsrecht van de kerk. Ook in deze (pre-) feodale geschiedenis kregen deze lokale factoren een ruimtelijke uiting. Van deze tijd-ruime constructie zal later, als we dit in het prekapitalistische landschap proberen te vatten, geen detaillistisch waarneembaar relict meer overblijven.

2.1.3. Guyghoven: eigendominventaris van de abdij van Herckenrode

Landmeter Peter Meysman inventariseerde, in opdracht van de Abdis van de abdij van Herckenrode, de bezittingen die de abdij in 1680 had. Het kunstarchief levert ons een kaart (copyright IPKA-KIK Brussel) opgetekend door Peter Meysman voor de gemeente Guigoven. De huidige provincie Limburg kende in de loop der eeuwen een groot aantal religieuze instellingen voor vrouwen. Het stift van Munsterbilzen, dat ook een rol speelde in de ontwikkeling van Guigoven, werd waarschijnlijk in de 10^e eeuw opgericht en bood als kapittel vooral onderdak aan 'jonge dochters' uit de omgeving van de graven van Loon en hun onmiddellijke vazallen. Het cisterciënzerinnen klooster van Herckenrode kwam tot stand

tijdens de tweede ontginningsgolf van de 12^e en 13^e eeuw (Van der Eycken,2002). De abdijen verwierven door plaatselijke schenkingen eigendommen die verspreid waren over het hele graafschap Loon. De abdijs kreeg beschikking over erfcijnzen en erfrenten, als financiële input voor de abdijs. De link tussen Guigoven en Herckenrode wordt gevormd door abdis 'Agnes van Guigoven', die tussen 1335 en 1337 als abdis wordt vermeld. Zij stamde, zoals haar voorgangsters, uit een familie van vazallen van de graven van Loon. Haar broer was heer van Guigoven en Wintershoven en kastelein van de graaf op de burcht van Kolmont (Van der Eycken,2002). Het geslacht van Guigoven speelde dus ook mee buiten de eigen heerlijkheid.

De onderstaande kaart inventariseert de bezittingen van de abdijs van Herckenrode in Guigoven. De percelen in eigendom krijgen een nummer en worden kort toegelicht. De kaart bevat het originele wegenpatroon en de plaatselijke benamingen van zowel de straten als de plaatselijke 'velten'.

FIGUUR 3.3: Kaart van Guyghoven, opgetekend in 1680 door landmeter Peter Meysman (copyright IPKA-KIK Brussel)

De kaart geeft echter meer weer dan enkel de eigendommen. Eerst bevestigt het patroon van het 'velt' en het oude dorp de oorspronkelijke Frankische nederzetting. Verder merken we aan de naamsituering 'Guyghoven', met weergave van de kerk en 2 huizen, het patroon van het gemeenschappelijke plein. Wanneer we later de kadastrale eigendommen bespreken, gaan we zowel op de evolutie van het plein als op de evolutie van de eigendommen, verder in. Ook geeft de kaart duidelijk een tweede punt van het dorp weer. Naast de oorspronkelijke site met kerk zien we dat de 'Heirbaan van Hasselt op Tongeren' Guigoven in de 17e eeuw al doorkruist. De benaming 'Beck' duidt op de 'barrier' (barrière) die zich in Guigoven bevindt. Als we de kronieken van Guigoven toetsen met deze kaart stellen we dat de twee hoeves naast de 'Beck' waarschijnlijk als afspanning voor paard en kar, als rustplaats diende. Tenslotte is het ook significant dat de kasteelhoeve niet wordt

weergegeven. Dit duidt op de belangrijkheid van een eerste bovenlokaal wegennet dat de oorspronkelijke fysieke site niet doorkruist. De regionale factor, zoals deze aan bod zal komen in hoofdstuk 5, had hier vroeg in de geschiedenis al een invloed op het lokale zwaartepunt. Dit bovenlokaal wegennet kunnen we ook terugvinden op Middeleeuwse kaarten.

In de Nederlanden situeert zich in de 15^e en 16^e eeuw de bakermat van de cartografie. Er bestaan gravures, met een erg grote foutenmarge, die de middeleeuwse graafschappen situeren. Wel kunnen we de relatieve situering van nederzettingen tegenover elkaar beschrijven, ook het bovenlokaal wegennet wordt hier naar voren gebracht. Op de kaart opgetekend door H. Hondius 'Dioecesis Leodiensis accurata tabula' die Germania beschrijft (zie bijlage: figuur 2) nemen we te Guighoven een knooppunt van verbindingswegen waar. Enerzijds richting Wintershoven-Bilsen, anderzijds de weg van Hasselt-Cortessem op Tongeren. Reeds in de middeleeuwen situeerde te Guyghoven zich een knooppunt van wegen, wat lokaal zeker als een belangrijke factor moet worden aanzien

De kaart van landmeter Meysman geeft ons zicht op de eerdere sedimentaties en verschillen binnen het dorp, die landschappelijk niet of nog erg moeilijk te herkennen zijn. Deze kaart schetst, tesamen met de geschiedkundige informatie, hoe het landschap tot stand kwam. Deze niet direct waarneembare sedimentaties bundelen we met behulp van de geologische metafoor in het 'prekapitalistische landschap'.

2.2 Haren en Bommershoven

"Reeds van het prille begin bestond Bommershoven uit twee gehuchten: Bommershoven en Haren ('s Grevenshuis, 1978) "

Haren-Bommershoven is een merkwaardig tweelingdorp, beide kernen vormen vandaag als 'Bommershoven' een deelgemeente van Borgloon. Haren is ten noordoosten van Bommershoven gelegen en grenst ten oosten aan de Tongerse deelgemeenten Piringen en Kolmont. Ten noordwesten van Haren treft men Jesseren aan, eveneens deelgemeente van Borgloon. De kern van Bommershoven grenst in het westen aan Groot-Loon en is dus oostelijk van het historische stadscentrum van Borgloon gelegen. Ten zuiden grenst Bommershoven aan de Zuid-Limburgse gemeente Heers, meer bepaald aan de deelgemeenten Heks en Vechmaal.

2.2.1. Ontstaan en geschiedenis

Over de ontstaansgeschiedenis van Haren en Bommershoven is op zich weinig terug te vinden. De regio rond Borgloon werd vóór de Romeinse inname bevolkt door de Eburonen. Gelegen in het hinterland van het Gallo-Romeinse Tongeren kende wellicht ook Borgloon in het begin van onze tijdrekening een niet onbelangrijke bewoningsactiviteit. Op de burchtheuvel in Borgloon werden de grondvesten van een 'castellum romanum' blootgelegd; de strategische heuvelsite tesamen met de lokale kruising van heirbanen verklaren deze ligging. Heirbanen waren in de kolonisatiepolitiek van de Romeinen van cruciaal belang; ze

verzekerden een vlugge verplaatsing van de legereenheden en waren transportaders voor interstedelijke cultuur- en handelsrelaties. In de Borgloonse deelgemeente vind je nog meer relictten uit de Romeinse tijd (Diriken,2002,p.7).

Het Loonse segment van de Romeinse heerbaan Noordzee-Rijnland is als tracé in Borgloon vrijwel integraal bewaard gebleven, en bestaat vandaag grotendeels uit veldwegen. De Romeinen legden hun heirbanen bij voorkeur op hogere plaatsen aan, dit enerzijds uit veiligheidsoverwegingen en anderzijds om problemen met natte en drassige bodems te vermijden. Historisch onderzoek toont aan dat ongeveer om de 800 meter een Romeinse villa stond (Diriken,2002,p103). Verdere ontginning vond dan ook langs de 'Romeinse Kassei' plaats. Deze vruchtbare Droog-Haspengouwse regio werd dan ook ongetwijfeld vroeg in ontginning genomen.

In Bommershoven werden voorwerpen uit de prehistorie en restanten van een Romeinse villa aangetroffen. Deze duiden op een vroege kolonisatie aan de heerbaan en handelsweg van Keulen via Tongeren naar Cassel (Diriken,2002,p.53). Het microreliëf in Bommershoven schept van 70 tot 80 meter hoogteligging een nat gebied waar de Murnelbeek zijn oorsprong in vindt (A). Gelegen op het bronniveau, een zuidwaarts gerichte helling en verschillende grondgebruiksmogelijkheden van weide(B) tot akker (D) zijn factoren die de site bepaling hier verklaren. De nabijheid van zowel Tongeren als Borgloon en de ligging aan de heerbaan zijn elementen die de situatie vervolledigen. Het oorspronkelijke loofbos dat vroeger ook hier de heuveltoppen bedekte heeft al vroeg voor akkerareaal plaats moeten ruimen (F). Bommershoven is van oorsprong een straatdorp met enkele villa's langs de oost- west georiënteerde heirbaan (kader), in de buurt van levensnoodzakelijk water (3). Van een institutionalisering is pas eeuwen later sprake (4)(Zie 2.7) De zuidelijker gelegen hoeve 'Ter Hove' situeert zich, zoals Haren, in de Mombeek vallei. Hiervan ligt de oorsprong ook in de Gallo-Romeinse periode.

FIGUUR 3.4 Bodemkaart van België met profiel. Bron NGI –bodemkaart 127E (Haren-Bommershoven) (1967). Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

Over de Romeinse en Frankische aanwezigheid in Haren valt weinig met zekerheid te zeggen. Haeren-Haaren kan toponymisch op een hoger gelegen tracé duiden (Naar Antrop,1987,p.222). Haren is eveneens gelegen op een zuidwaarts georiënteerde helling waar in de vochtige vallei de Mombeek stroomt. Het dorp wist zich op de 75 meterhoogtelijn te vestigen. De basisstructuur is hier dus een lijn, evenwijdig met de vallei (C). De oorspronkelijke bewoners wisten zo natte voeten te vermijden. Zo kon de site beschikken over weiland in de laagste gebieden (B) en lag ze niet ver van het water (A). De ruïne van de Harenmolen duidt vandaag nog op het belang van water voor het dorp (1). Het oorspronkelijk bos werd hier ook vermoedelijk als akkergebied ingenomen (D/E). Deze situering toont duidelijk gelijkenissen met de site van Guigoven, die eveneens aan de Mombeek is gevestigd. Haren ligt nog net in Droog-Haspengouw, al wordt het geaccentueerde Vochtig-Haspengouwse landschap, waarvan uitdrukkelijk sprake in Guigoven, te Haren al lichtjes ingezet. Vermoedelijk werd de valleisite te Haren relatief later tegenover Guigoven

ingenomen; in Guigoven bood de site optimalere voordelen. De situatie voor beide dorpen is niet echt vergelijkbaar en zal ook een verschillende evolutie kennen.

2.2.2. Haren en Bommershoven in de feodaliteit

Samen met de naburige Tongerse deelgemeente Widoöie behoorde Bommershoven en Haren in de vroege middeleeuwen tot het domein van Adelardus, een kleinzoon van Karel Martel (ca. 676 – 741). Karel de Grote, een verwant van hem, schonk het domein in 826 aan de abdij van het Noord-Franse Corbie. De graaf van Loon werd als wereldlijke voogd aangesteld. Het feitelijke bestuur werd aan de rijproost van de proostdij van Widoöie toegekend. De abdij van Corbie, die werd gesticht in volle kersteningstijd had in ons land meerdere bezittingen (o.a. in Bertem, Neerijse, Mol, Beringen en Elen) en stichtte ook de parochie Haren. (Diriken,2002, p. 53). Haren kende dus vergeleken met Bommershoven een vroege stichting van parochie en kerk. Vermoedelijk verkoos de abdij van Corbie als bestuurscentrum de voordeligere valleisite boven het straatdorp Bommershoven. Bommershoven had wel een kapel waarvan enkele stukken in de later gebouwde kerk werden opgenomen.

Tot in 1842 zal de kapel/parochie van Bommershoven bediend worden door de pastoor van Haren. Dat is ook de datum waarop de St.-Alfonsiuskerk te Bommershoven gebouwd werd (zie Hoofdstuk 3: 4.3.2) ('s Grevenhuis, 1978).

In de tweede helft van de 16^e eeuw schonk de abt van Corbie onder druk van de Reformatie, een maatschappelijk woelige periode, al zijn abdijgoederen in deze regio in erfpacht aan Godfried van Bocholtz, heer van Grevenbroek. In 1585 en 1627 verkochten diens afstammelingen de grondheerlijke respectievelijke rechten van Haren en Bommershoven aan het Luikse St.-Lambertus kapittel. Deze regeling bleef tot aan de Franse Revolutie van kracht. In het ancien régime was Haren een autonome Loonse gemeente en ze was tot in 1796 de zetel van de schepenbank Haren-Bommershoven, die de Loonse rechtspraak volgde (Diriken,2002,p.53).

De site's van Bommershoven en Haren kenden een vroege incultuurname, al bleven beide kernen vrij beperkt. Ook waren zij lokaal minder belangrijk en fungeerden zij binnen het middeleeuwse landschap voor niet veel meer dan grondeigendom. Op kopijen van middeleeuwse kaarten (Tabularium KULeuven) worden Bommershoven noch Haren als naam opgetekend, hetgeen voor Guigoven wel het geval was. Op de kaart in 1641 opgetekend door H. Hondius, 'Dioecesis Leodiensis accurata Tabula', wordt Guighoven uitdrukkelijk weergegeven. Tussen Borgloon en Tongeren merken we wel 'Lommershoven' op. Het ontbreken van expliciete documenten over de middeleeuwse geschiedenis duidt op de geringe belangrijkheid van Haren en Bommershoven, die zonder grotere vestiging van minimale betekenis waren binnen het Haspengouwse kastelenlandschap.

2.3. Fysisch-territoriaal landschap

De inname van het cultuurlandschap gebeurde op de meest ideale en nog niet ingenomen plaatsen. De relatie met het fysische milieu is origineel erg hecht en direct. De lokale site en situatie bepalen de start van een nederzetting. Het geschiedenisverhaal leert ons hoe het fysisch-territoriaal landschap evolueerde naar het prekapitalistische landschap. Tussenliggende grote sedimentaties zijn moeilijk waar te nemen en worden bijgevolg gebundeld in de bespreking van het 'prekapitalistische landschap'. Belangrijk is wel hoe lokaal de individuen in verhouding tot elkaar en tot de maatschappij staan. Zo is de (ruimtelijke) verhouding tussen de plaatselijke machthebber(s) en de lokale bevolking in evolutie en is ze belangrijk voor de dorpsstructuur, dit steeds binnen het maatschappelijke systeem (bv. feodaliteit) en met de eerste regionale invloeden (institutionalisatie van de kerk). Ook toont het geschiedenisverhaal welke plaatsen belangrijk zijn binnen een originele dorpsstructuur, bv. het centrale plein of de kasteelhoeve, en hoe de lokale bevolking zich gedraagt in de ruimte. De fysisch-territoriale sedimentatie op het fysische landschap als onderlegger is bepalend voor de verdere opeenstapeling van lagen.

Hoofdstuk 4: Kaartbespreking:

analyse van de landschapsconstructie

Na het ontstaans- en geschiedenisverhaal van de kernen Guigoven, Haren en Bommershoven bespreken we in hoofdstuk 4 de verdere evolutie van de dorpen aan de hand van een grondige kaartanalyse. Bij elke kaartanalyse wordt de lokale ruimtelijke sedimentatie besproken. De visuele vergelijking met het voorgaande kaartmateriaal wordt ondersteund door de individuele en maatschappelijke processen die de ruimte (re)produceren. Ook geven we aan hoe de tijd-ruimte inleiding gebeurt in het teken van hoofdstuk 5.

Voor de eigenlijke kaartstudie wordt eerst de verwerking van de kaarten toegelicht. Deze kaarten zijn terug te vinden in de **afzonderlijke kaartenbundel**. Zo kunnen de kaarten gemakkelijk naast de tekst gelegd worden, en kunnen deze gemakkelijker geïnterpreteerd worden. Dit kaartmateriaal behoort integraal tot deze verhandeling.

1. Opbouw kaartstudie

1.1. Kaartverwerking

Zowel voor Guigoven als voor Haren-Bommershoven werd zoveel mogelijk kaartmateriaal verzameld. De kopijen die in persoonlijk bezit, in de kadastrale archieven én in de Campus Bibliotheek Arenberg KULeuven werden teruggevonden, waren niet altijd in goede staat. De kaarten werden eerst ingescand op een voldoende hoge resolutie, zodat digitale beeldbewerking mogelijk was. Het verscherpen en het verbeteren van de digitale beelden liet verdere verwerking toe. De kaarten werden geometrisch afgetoetst en in een digitaal bewerkingsprogramma werden het woningenbestand, het wegennet en de waterpatronen gedigitaliseerd. Om tot een duidelijke finale weergave te komen werden de bewerkte kaarten metrisch herschaald. De kaarten zijn terug te vinden in een afzonderlijke kaartenbundel en volgen de figuren-indeling van de hoofdstukken.

1.2. Opbouw van de kaartstudie

Voor de kaarten van Graaf Ferraris, de Militaire Verkenningen, de Kadastrale Reducties, de Atlas der Buurtwegen en Vandermaelen werden uitgeknipte originele gedeelten langs de bewerkte versie weergegeven. Deze bewerkte versie schetst de elementen die voor de evolutie van de nederzetting belangrijk zijn: het woningbestand en het wegenpatroon. De woningen worden telkens met rode blokjes weergegeven. Getracht werd om zo nauwkeurig mogelijk het woningbestand visueel te inventariseren. Het wegennet wordt in zwarte lijnen weergegeven. De dikte van de lijn geeft de belangrijkheid van de op de kaart getekende weg

aan; zwarte stippellijnen duiden op een kleinere weg. De aanwezigheid van water wordt in een blauwe kleur weergegeven.

FIGUUR 4.1: Opbouw legende kaartstudie. *Figuur in Kaartenbundel*

Het fysische landschap wordt als ‘onderlegger’ beschouwd. Het fysische landschap kende immers geen plaatselijke significante veranderingen in de laatste 200 jaar. De site wordt wel telkens meegenomen aan de hand van de originele window van de kaart. Naast de lokale kaartbespreking wordt er ook rekening gehouden met de bovenlokale schaal. Met behulp van de terreinwaarnemingen, het beschikbare (boven-)lokale historische materiaal en de opgedane terreinkennis kan de evolutie van deze kleine kernen worden besproken. Deze laten ons ook toe onnauwkeurigheden op de kaart te ontdekken en verbeteringen en/of aanvullingen op de verwerkte kaarten uit te voeren.

2. Analyse van de landschapsconstructie

2.1. Tijd-ruimte landschappen

De ruimte komt tot stand door menselijke activiteiten. Individuele gedragingen en maatschappelijke processen zijn bepalend voor de evolutie van de lokale ruimte. De kaartstudie wordt dan ook opgebouwd aan de hand van de geologische metafoer. Dit betekent dat getracht wordt de ruimtelijke processen die historische sedimentatie determineren te schetsen bij elke kaartanalyse. De geologische metafoer stelt dat in het huidige landschap verschillende opeengestapelde lagen kunnen herkend worden.

In de kaartanalyse gaan we op zoek naar de evolutie van de ruimte in de tijd. Aan de hand van het kaartmateriaal leiden we af hoe deze ruimte in de tijd tot stand kwam. Zo kunnen we, met de beschikbare informatie, chronologisch de evolutie van het landschap schetsen. Daar elke sedimentatie plaatsvindt in wisselwerking met de troeven en de knelpunten van de vorige sedimentatie, wordt er door de ruimtelijke processen in de tijd telkens een nieuw landschap gevormd. De analyse van het kaartmateriaal wordt bijgevolg ingedeeld volgens deze constructie van landschappen.

We beschikken echter pas over gedetailleerde informatie vanaf de Ferrariskaart. Wel is het zeker zo dat de ruimte doorheen het ontstaan en de primitieve geschiedenis ook een evolutie kende, onder invloed van individuele gedragingen en structurerende processen. Deze exacte sedimentaties zijn niet meer eenduidig te herkennen. Het eerste in cultuur brengen bracht de constructie van het fysisch-territoriaal landschap. Het eerste volgende gedefinieerde landschap is het ‘prekapitalistische landschap’. Hierna worden de lokale kaartbesprekingen ingedeeld in het ‘agrarische landschap’, het ‘industriële landschap’, ‘het infrastructuur landschap’ en het ‘woonforens-object landschap’. Deze indeling in landschappen laat toe de waargenomen elementen uit de kaartstudie te categoriseren en te plaatsen binnen het tijd-ruimte kader. Aan deze tijd-ruimte evolutie wordt in hoofdstuk 5 verder gewerkt.

2.2 Opbouw van de kaartstudie

Onder elk tijd-ruimte landschap worden de verschillende kaartanalyses geplaatst. Deze bevatten steeds de algemene kenmerken van de kaart. Ook wordt de weergave kort kritisch getoetst. Verder wordt de evolutie van elk dorp aan de hand van het kaartmateriaal beschreven en geanalyseerd. De veranderingen in het landschap worden dus nauwkeurig beschreven. De evolutie van beide dorpen, geanalyseerd per kaart, geplaatst onder elke landschapsconstructie en terug te vinden in de afzonderlijke kaartenbundel, geeft dus een duidelijk beeld van de evolutie van een landelijke nederzetting.

3. Prekapitalistisch landschap: het einde van de traditionele samenleving

De primitieve samenlevingsvormen die functioneerden in de economische integratiesferen van wederkerigheid en herverdeling gebaseerd op landeigendom en die binnen de feodaliteit gedomineerd werden door de grootgrondbezitters en de adel, kenden in de 18^e eeuw een eindpunt. Stilaan wordt landeigendom als machtsproducerend middel verdrongen door de geldelijke macht. De sedimentatie van de prekapitalistische samenlevingsvormen, primitieve en feodale, vormt de basislaag voor de landschappelijke ruimte.

In de bespreking van het 'prekapitalistisch landschap' wordt regelmatig de link gelegd met eerdere ruimtelijke processen. Het prekapitalistische landschap herbergt dus elementen uit verschillende voorgaande sedimentaties. Daar deze verre van exact aangetoond kunnen worden, zijn deze analyses bij benadering correct.

3.1. Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden (1771-1777)

Op basis van de kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden, BILSEN 168 (O16), uitgegeven door het Gemeentekrediet in 1965, starten we onze kaartbespreking.

De topografische kartering door graaf J. De Ferraris (1726-1814), in opdracht van het keizerlijke hof van achtereenvolgens Maria-Theresia en Jozef II, gebeurde op vrij grote schaal. (ongeveer 1:11 5000). Hij had er niet eens 10 jaar voor nodig om de gekleurde handschriftkaart te realiseren in 3 exemplaren, waarvan de originele montage (275 bladen) zich in het Kriegsarchiv in Wenen bevindt. Hieruit construeerde Ferraris een veralgemeende, éénkleurig gedrukte kaart die hij op de markt bracht. Hiervoor liet hij zich inspireren door de Franse Cassini kaart van diezelfde periode, waarvan de gelijke schaal (1:86 400) getuigt. Ferraris sloot zijn kartering aan op deze van Cassini, maar hij bouwde niet verder op zijn triangulatienet. Bij gebrek aan een absoluut triangulatienet worden de absolute lokalisatiefouten van zuid naar noord gecumuleerd en dus steeds groter. De veldkarteringen, bekomen door afpassingen op zicht, vertonen geen constante relatieve nauwkeurigheid voor alle planchetten. Bepaalde kaartbladen bezitten een relatieve nauwkeurigheid die driemaal kleiner is dan die van andere kaartbladen. Sommige topografische elementen worden beter weergegeven dan andere. Zo worden kerktorens beter weergegeven dan rivieren en deze weer beter dan geïsoleerde hoeven en kruispunten van wegen. De

gemiddelde relatieve fout per kaartblad is 10%. Het betreft op de Ferrariskaart enkel een situatiebepaling, daar de hoogtekartering bij Ferraris eerder summier is en zich beperkt tot rudimentaire bruinkleurige pseudo schaduw (Depuydt, 2002, pp. 414-415).

3.2.1. Guyghoven anno 1775

De kaart van graaf Ferraris laat ons duidelijk de feodale structuur ontdekken. De fout in de oriëntering is vooral in het zuid-oosten erg groot, de vallei van de Mombeek werd geheel verkeerd overgenomen. Op de originele kaart zien we hoe de vochtige gronden van de Mombeekvallei uit beemden en hooilanden bestaan. De blokvormige percelen zijn er met houtkanten (o.a. knotwilgen) omrand. De hoeves worden omgeven door moestuinen en grasweiden met hoogstammige fruitbomen. Ten noord-westen van het dorp situeert zich een open akkerlandschap, zonder visuele begrenzing. Deze waarnemingen bevestigen de onderstelling op basis van de bodemkaart. Het 'Belle-Vue' bos valt net buiten de kaartweergave (Diriken, 1999).

Het centrum van het prekapitalistische Guyghoven is gelegen rond de kerk (die steeds met een rode punt zal worden weergegeven). Deze is gelegen in de S-bocht van de toenmalige Dorpsstraat. Hieraan zijn een vijftal grote hoeven gevestigd. In de vallei situeert zich het 'Rood Kasteel' met een hoefijzervormige slotgracht. Deze voormalige moerasburcht wordt, net als het plaatselijke molencomplex, niet expliciet op de kaart vernoemd. Langs de westzijde van de Brandstraat, de zuid-west naar noord-oost georiënteerde straat, bevinden zich enkele kleinere boerderijen met een L-vormig grondplan. Deze zijn duidelijk van minder belang dan de grotere hoeven in het dorpscentrum. De rechtlijnige, verharde, 'Chaussée de Hasselt à Tongres' is op het moment van de kaartopname wellicht al enkele decennia oud en werd vermoedelijk door de Oostenrijkers aangelegd. Ze is volledig met bomen afgeboord. Het oude traject van de verbindingsweg, die naar voren komt in figuur 3.3, Hasselt-Tongeren is op de Ferraris kaart ook nog goed zichtbaar. De Nieuwe Steenweg is ook duidelijk attractief op de woningbouw. Verder kan men het lokale wegennet ook herkennen. Een duidelijke weergave van het wegennet is te zien in de 'Atlas der Buurtwegen'.

FIGUUR 4.2.: Guyghoven naar J. Ferraris. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

In de dorpskom van Guyghoven is, met uitzondering van de gemeentenaam, geen enkel ander toponiem of individueel gebouw benoemd. Het Rood Kasteel verwierf in de 17^e eeuw zijn huidig uitzicht, toch was de kasteelhoeve op het einde van de 18^e eeuw niet belangrijk genoeg meer om expliciet vermeld te worden. De feodale structuur is dus duidelijk in neergang. In dat kader kunnen we ook het ontstaan van de huizen buiten de grote hoeves in het dorpscentrum verklaren. De kleinere huizen vestigden zich aan de voormalige Steenweg (figuur 3.3.). Uit de 'Kronieken' vermoeden we activiteit aan de 'barrier/beck', die door landmeter Meysman werd weergegeven.

3.2.2. Haren-Bomershoven

De Ferrariskaart laat duidelijk zien dat Haren en Bomershoven (met 1 m!) afzonderlijke kernen zijn. Ook hier heeft de oriëntering van beide kernen een vrij grote foutenmarge. Wel zijn de kenmerken van beide dorpen goed te onderscheiden.

Haren is in lijnvorm evenwijdig aan de Mombeek. In de vallei merken we ook hier de wei- en hooilanden op. Direct bij de hoeves nemen we kleine tuinen en boomgaarden waar. Verder wordt Haren omgeven door een akkerlandschap en is de natte zone verder stroomafwaarts en opwaarts van de Mombeek beperkter.

Bomershoven is op de Ferrariskaart duidelijk georiënteerd volgens zijn T-vormig stratenpatroon. Aan weerszijden van de straten treft men tuinen en boomgaarden aan. In het westen, maar vooral in het hoger gelegen oosten neemt men grote akkergebieden waar. De Marmelbeek wordt vanaf het noorden van het dorp getekend.

FIGUUR 4.3: Haren-Bomershoven naar J. Ferraris. Eigen verwerking.

Figuur in Kaartenbundel

Het dorp van Haren wordt gedomineerd door enkele grote vierkant en U-vormige hoeven. Aangrenzend bevinden zich enkele kleinere huizen. Het kerkje van Haren ligt niet centraal. Ook opmerkelijk is dat we naast de gemeentenaam ook het bijschrift 'Haren Molen' terugvinden. Het molencomplex dat aan een meanderbocht ligt moet in die tijd toch een voldoende betekenis hebben gehad. Stroomafwaarts van de Mombeek vinden we vele molencomplexen terug, zoals o.a. in Guigoven het geval is.

Bomershoven-dorp heeft een aantal grotere hoeven die zich aan het T-kruispunt bevinden. De ruimtes tussenin worden door kleinere huizen opgevuld. Ook langs enkele zijstraten die naar de grote akkers leiden vinden we kleinere woningbouw terug. Ook vinden we aan de oostkant van het dorp meer verspreide woningbouw; deze is waarschijnlijk oorspronkelijk op de daar stromende Marmelbeek gericht. Bomershoven is van oorsprong een straatdorp; 'la grande chemin de St-Tron a Tongres' vormt duidelijk de hoofdas van het dorp. Ten zuiden merken we 2 geïsoleerde grote hoeven op: het Daerdenhof en het Biezenhof. Dit laatste werd in 1309 al vermeld al pachthof van de landcommanderij Alden Biesen. De feodale structuur is zowel in Haren als in Bomershoven terug te vinden. De grote hoeves, gebonden aan de grootgrondbezitters, t.o.v. de kleinere L-vormige huizen. Bomershoven moet het stellen zonder echte kerk, al lijkt in het dorpscentrum wel een kapel te zijn weergegeven.

Van de Steenweg, die in 1817 zal worden aangelegd, is op deze kaartopname nog geen sprake. De twee dorpskernen zijn dan ook duidelijk te onderscheiden. Het akkerlandschap tussen beide kernen werd slechts doorkruist door een klein wegje. Beide kernen hebben wel een beter ogende verbinding met de andere omringende dorpen. De dorpen werden als gemeenschappelijke eigendom van Adelardus benaderd, het Corbie-domein, maar de kaartopname geeft duidelijk de verschillende identiteit van de beide dorpskernen weer.

3.2. Militaire Verkenningsskaarten van Van Gorkum (1815-1830)

Zodra het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) werkelijkheid werd, startte het militair beheerde 'Topografisch bureau en het Archief van de Oorlog' zijn karteeractiviteiten op het hele grondgebied. Terwijl de 1^e afdeling de Noordelijke Provinciën voor ogen had, vatte de '2^e afdeling' de kartering aan van de Zuidelijke Provinciën, onder leiding van J.E. Van Gorkum (1780-1862). Hij stond aan het hoofd van de 'Militaire Verkenningen' van de tweede afdeling, die zowat 120 kaartbladen te karteren hadden. De karteringsopdracht werd in ons land jammer genoeg maar voor de helft afgewerkt. Enkel de zuidelijke helft was in kaart gebracht, toen men in 1830 de onafhankelijkheid van België uitriep.

Er werd eerst een triangulatie of hoekmeting verricht en de coördinaten van die punten werden berekend en per minuutblad ingetekend op schaal van 1 : 25 000. Daarna werd de planimetrie systematisch ingevuld, uitgaand van de bijgewerkte reductie van de Ferrariskaarten en de kadasterkaarten enerzijds en van de aanvullende terreinmetingen uitgevoerd door de Verkenningsbrigade anderzijds. De hellingsweergave gebeurde aan de hand van schrapjes. De absolute lokalisatieon nauwkeurigheden liggen dankzij de triangulatiemetingen lager dan bij Ferraris. Ook de relatieve meetprecisie van de planimetrie is over het algemeen beter. We spreken hier van een gemiddelde meetfout van 7,5 % (Depuydt Et Al,2001).

Zowel voor Guigoven als voor Haren-Bommershoven treffen we partieel tot volledig afgewerkte kaarten aan in zwart-wit. De kaarten hebben een zichtbare grotere juistheid dan deze van Ferraris. Ook werden de bebouwing en het wegennet met meer detail ingetekend. Tevens geven de altimetrische opmetingen een juist beeld van de omgeving en van de situering van de waterlopen. De verwerking van beide kaarten kon dan ook met erg veel detail gebeuren.

3.2.1. Guijchhoven / Guijckhoven

Guigoven werd in de periode 1815-1830 in voldoende mate gekarteerd om deze kaart te bespreken. Het Rood Kasteel en de waterloop worden hier zo goed als volledig correct weergegeven, de oriëntatiefouten zijn hier grotendeels verdwenen. Het wegenpatroon in de dorpskern van Guigoven wordt gedetailleerd weergegeven en sluit aan bij de inventariskaart van de abdij van Herckenrode. In de vallei treft men natte weilanden aan, terwijl men rond de woningen kleine percelen en grotere boomgaarden waarneemt. Verder naar het westen bevinden zich de akkers.

FIGUUR 4.4:Guijchhoven als Militaire Verkenning. Eigen bewerking. *Figuur in Kaartenbundel*

Wat vooral opvalt, is het driehoekige plein dat zich in de Dorpsstraat bevindt. Dit werd ook al weergegeven op de kaart van landmeter Meysman. De dorpsstructuur krijgt hier een ander uitzicht. De grote hoeven staan in het dorpscentrum bij de kerk, en er zijn meerdere straten die op elkaar uitgeven in het centrum. De bebouwing ten westen van het centrum met de kerk is ook in aantal toegenomen. Ten westen van de Brandstraat vindt men meerdere kleinere woningen. De bebouwing langs de Steenweg is ook duidelijk te zien. Wel is er nog geen duiding van het kasteel de Donea, dat in die tijd werd gebouwd (Zie 3.4.1.). Het Rood

Kasteel is toegankelijk langs twee verschillende wegen. De Dorpsstraat die valleiafwaarts splitst in een weg naar het kasteel en een naar de molen, wordt verder benoemd als weg van Guijckhoven op Tongeren. Dit duidt op de middeleeuwse functie van de weg, voor de verbindingsweg weergegeven op de kaart van de abdij van Herckenrode, als weg over de beek richting Vliermaal en Tongeren. Het Rood Kasteel werd omgeven door slotgrachten, maar vanwege de onduidelijkheid worden deze op de kaart niet weergegeven. De Militaire Verkenningkaart benoemt naast het kasteel ook de molen, die hier duidelijk in een buitenbocht van de Mombeek (vroegere Molenbeek) is gevestigd.

De kaart geeft het lokale stratenpatroon weer, en dus ook de organisatie van het dorp. Ook worden de verbindingswegen tussen de verschillende kleine dorpen weergegeven en van een naam voorzien. Tenslotte merken we bovenlokale eigenschap van de Steenweg Hasselt-Tongeren op. Deze rechtgelijnde 'Chaussé' staat in contrast met de veel kleinere kronkelende plaatselijke wegen. Deze Steenweg 'gaat' de plaatselijke dorpskernen voorbij en illustreert hier de definitieve intrede van het kapitaal op het platteland.

3.2.2. Bommershoven-Haeren

Zowel Haren als Bommershoven worden gedetailleerd weergegeven. Opmerkelijk is dat beide gemeenten behoren tot Tongeren (tesamen met Widoioie), terwijl Guigoven onder de Militaire Verkenningkaart van Borgloon valt. Aan de loop van zowel de Murmelbeek als van de Mombeek, die de werkelijkheid benadert, is te zien dat deze kaart met veel meer detail is opgetekend. De kaart lijkt niet geheel afgewerkt, maar bevestigt uitdrukkelijk de waarnemingen van de Ferrariskaart.

FIGUUR 4.5: Bommershoven als Militaire Verkenning. Eigen verwerking.

Figuur in Kaartenbundel

Haren komt op deze Militaire Verkenningkaart duidelijk als straatdorp naar voren. Aan de Singelstraat, de singelvormige straat die evenwijdig met de vallei loopt, zijn de huizen gevestigd. Dit centrum is omgeven door tuinen en boomgaarden. De hoger gelegen gebieden worden ingenomen als akkerareaal door de grotere hoeven van Haren-dorp. Het St.-Pieterskerkje van Haren is moeilijk te herkennen. De bouw van het kerkje dateert uit de late middeleeuwen en vond waarschijnlijk zijn oorsprong in de parochiale stichting in Haren door de abdij de Corbie. Dit merkwaardige kerkje, of grote kapel, verwierf zijn definitieve uitzicht in de 17^e Eeuw (foto in bijlage: figuur 3) (Diriken, 2002). Vanwege zijn beperkte grootte wordt er op deze kaart weinig aandacht aan besteed.

Het T-vormige basisstratenpatroon wordt bevestigd, de 'Oude weg van St.-Truyen op Tongeren' wordt uitdrukkelijk vermeld. Op de plaats waar later de St.-Alfonsiuskerk zal komen staat een teken dat erg lijkt op het symbool (weergegeven met '?') dat voor een kerkelijk gebouw werd gebruikt. De kapel van Bommershoven moet niet veel kleiner geweest zijn dan de kerk van Haren. In tegenstelling tot op de Ferrariskaart zien we hier wel duidelijk

de vormen van 'la maison de plaisanterie' (Diriken,2002). Deze vierkantshoeve ten westen van de T-splitsing in het centrum van Bommershoven werd gesloopt in de tweede helft van de 19^e eeuw. Ten Zuiden van deze hoeve bevindt zich het kasteel van Bommershoven dat tussen 1759 en 1761 gebouwd werd (Diriken,2002). Dit Kasteel komt pas op latere kaarten uitdrukkelijk naar voren. Huizen op de zijstraten worden niet getekend, ondanks de weergave op zowel de Ferrariskaart als op de Primitieve Kadastrale kaart. In het oosten van het dorp treffen we verspreide bewoning aan rond de huidige 'Bommershovenstraat'. Deze woningen zijn gericht op de plaatselijke Marmelbeek enerzijds en op nieuwe Steenweg anderzijds.

De nieuwe 'Straatweg van St.-Truyen naar Tongeren' was op de Ferrariskaart nog niet te zien. Deze Steenweg werd in de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1817 aangelegd als uitloper van de Franse verkeerspolitiek. De 'Straatweg' doorkruist het voorheen maagdelijke akkerlandschap tussen Haren en Bommershoven. De kaart moet gedurende enkele jaren zijn opgetekend want enkele huizen wisten zich expliciet aan de nieuwe weg te vestigen. De weg tussen Haren en Bommershoven wint aan belangrijkheid. Opmerkelijk is ook dat Haeren op deze kaart als gehucht wordt weergegeven, terwijl Bommershoven als dorp naar voren komt, hoewel Bommershoven nog steeds door de pastoor van Haren bediend werd. De politieke belangrijkheid van het kasteel en de grotere hoeves van Bommershoven weegt door.

3.3. De prekapitalistische sedimentatie

Het prekapitalistische landschap weerspiegelt de sedimentaties uit de voorgaande periodes. Het landschap wordt dan ook nog grotendeels door deze sedimentaties bepaald. De evolutie na de incultuurname van het fysische landschap (fysisch-territoriaal landschap) is deze prekapitalistische sedimentatie.

De lokale relatie tussen individu en lokale machthebber is grotendeels bepalend voor de lokale ruimtelijke uiting. Zo staan bv. in het feodale systeem de inwoners van het dorp ten dienste van de lokale kasteelheer. Binnen de origineel egalitaire samenleving speelt nu een in klasse georganiseerde agrarische productiewijze. De lokale machthebbers hebben een determinerende rol voor de structuur van de nederzetting, de lokale macht heeft een uitgesproken ruimtelijke uiting doordat grondbezit gelijk staat aan macht.

De nederzetting komt onder toenemende regionale invloeden te staan; de Steenweg is hiervan het uitgesproken ruimtelijke voorbeeld. De regionale factor is origineel slechts zeer beperkt aanwezig (bv. tiendenheffing voor Abdij), maar kent een toenemende belangrijkheid. Zo komt de lokale ruimte en de lokale inwoner in een alsmear meer uitgesproken contact met de regionale invloed. De afstand speelt een erg beperkende rol en de dorpskern wordt enerzijds vooral beïnvloed door de fysische mogelijkheden en beperkingen. Anderzijds speelt de lokale machtsconcentratie met bovenlokale verbanden een significante rol, die in ruimte én in handeling de dorpsstructuur naar zich toe trekt. De dorpskern is georiënteerd naar en wordt bepaald door deze lokale (uiting) van machthebbers

4. Het agrarische landschap: intrede van het kapitalisme op het platteland

Zuid-Limburg is een dun bevolkte regio. Rond de geconcentreerde dorpen ligt een weids landschap met weiden, akkers, bossen en woeste gronden. Door de eeuwen heen is de agrarische productie gegroeid en is de teeltoppervlakte toegenomen. De agrarische kenmerken functioneren nu binnen een kapitalistische maatschappij. De plaatselijke bevolking kent een kleine natuurlijke groei. De inwoners voorzien zelf in hun onderhoud, maar halen hun inkomen vooral uit *arbeid* bij de plaatselijke grote boeren. De macht is lokaal geconcentreerd bij de grote hoeves en boerderijen, maar ook bij de kapitaalkrachtige burgerij die zich door het bouwen van residentieële herenhuizen een plaats verwerft op het platteland. Het kapitalisme vindt zijn intrede door de vermarkting van de grond, dit zal tot in het begin van de 20^e eeuw het belangrijkste economische mechanisme vormen op het Zuid Limburgse platteland. Ook deze samenlevingswijze die nog steeds samenhangt met een ecologisch-agrarisch systeem dat streeft naar evenwicht laat een vandaag nog waarneembare sedimentatie na. Het 'agrarische landschap' symboliseert de uitgesproken agrarische kenmerken binnen het industrialiserende België én de kapitalistische maatschappij.

Naast het historisch bronmateriaal, de terreinwaarnemingen en de terreinkennis wordt de evolutie van de nederzetting door gegevens uit de kadastrale boeken en leggers ondersteund. Deze werden voor de gemeenten Bommershoven (Haren) en Guigoven opgezocht in het Kadastraal Archief te Hasselt. De informatie over perceelwijzigingen ging terug tot 1844, de eerste registratie van kadastrale eigendommen tot in de 18^e Eeuw.

4.1. De Kadastrale reducties (1840-1860)

De oorspronkelijke kadastrale plans, opgemaakt tussen 1808 en 1843, werden teruggevonden op het Kadastraal Archief te Hasselt¹. In de archieven bevonden zich voor beide gemeenten de verzamelplans (schaal 1:5 000 tot 1 : 10 000). Ook werden de minuutplans, met nauwkeurige schetsen van de perceelstoestand en-details, aangetroffen. Deze primitieve verzamelplans werden later niet aangepast, maar aangevuld met bijbladen. Van deze documenten werden er aantekeningen gemaakt op de huidige topografische basiskaart, aangezien kopiëren niet tot de mogelijkheden behoorde. Ook werden de minuutplans per jaar , vanaf 1840, doorgenomen en de historische eigendomsinformatie werd voor interessante percelen opgezocht.

De kaart die besproken wordt, is de kadastrale reductie die in de periode 1840-1860 voor alle Belgische gemeenten werd opgemaakt. Deze kaarten zijn een assemblage van de kadastrale basisdocumenten en geven een precies beeld van de percellering, het bodemgebruik, het weggennet en de bebouwing. Een exemplaar voor bijna alle gemeenten is terug te vinden in het archief van het Nationaal Geografisch Instituut.

¹ Kadaster Provincie Limburg, Voortstraat 43, 3500 Hasselt.

De kadasterplannen ontstonden in België, net als in de buurlanden, in het begin van de 19e eeuw, als ruimtelijk situeringelement van onroerende goederen ten dienste van de overheid, die én belastingen hierop inde én bij de registratie de percelen moest kunnen situeren. De plannen die per gemeente op grote schaal werden opgesteld, hebben dikwijls een rol gespeeld bij de nationale topografische karteringen. Ze werden dan meestal verkleind tot op schaal van de topografische kaart, en dan verder bijgewerkt met altimetrische gegevens. Hier zijn duidelijk invloeden van te merken bij de topografische karteringen die we bespreken (Depuydt & Goosens ,2001,p.57). Maar ook bij de bovenstaande Militaire Verkenningen (1816-1830) en bij de Vandermaelenkaart (1837-1854), de Atlas der Buurtwegen (1841-1850) en het Dépôt de la Guerre (1866-1887).

4.1.1. Guygoven

De aantekeningen uit de kadastrale archieven van de 'Tableau Assemblage' voor de gemeente Guygoven laten ons toe te vergelijking te maken met de kadastrale reductie uit 1841. De detailkaarten worden voor Guigoven opgedeeld in Sectie A (ten noorden van de Steenweg) en sectie B (ten zuiden van de Steenweg). De kadastrale reductie kon digitaal bewerkt worden. Het noorden wijkt met 4 graden af van het horizontale noorden en de precisie is op grond van nauwkeurige perceelskarteringen erg hoog.

FIGUUR 4.6: Kadastrale Reductie Guygoven.Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

Vele boomgaarden van rond de dorpskern hebben moeten plaatsruimen voor akkers, deze gronden werden in een latere fase ontgonnen. Het betreft de uitbreiding van de kleine tuinen, al komt ten zuiden van de dorpskern nu ook uitdrukkelijk een akkercomplex voor. De uitgesproken aanwezigheid van grote akkercomplexen verbonden aan de grotere hoeves duidt op de veranderende agrarische structuur. De alluviale vlakte van de Mombeek is westwaarts heel uitgesproken. Ook geeft dit plan duidelijk het slotgrachten complex rond het Rood Kasteel weer (foto Rood Kasteel in bijlage: figuur 5).

Hiervan is al een gedeelte drooggelegd, maar het concept van de middeleeuwse waterburcht is nu duidelijk te herkennen. Tussen de wegen die naar de molen, respectievelijk naar het kasteel leiden, bevinden zich 2 grote vijvers. De specifieke kenmerken van de oude dorpskern en het wegennet worden in paragraaf 4.3.1. besproken.

Wanneer we de vergelijking maken tussen de kadasterkaart van 1810, de Militaire Verkenningkaart en de kadasterkaart van 1841 constateren we toch enkele verschillen. Langs de huidige Bredeweg, een deel van het oorspronkelijk Steenweg tracé, neemt het aantal huizen toe. Ten westen van de Brandstraat verdicht de ruimte. Ook langs de Steenweg neemt de woningbouw significant toe. Langs de Jodensteeg (de vroegere verbindingsweg naar de zuidelijke gemeente Wintershoven, noordoost –zuidwest georiënteerd in de oude dorpskern) verdwijnen daarentegen een aantal huizen.

Het kasteel de Donea bevindt zich ten zuidoosten van de kruising van de Brandstraat en de Steenweg. Daar dit residentieel kasteel nog niet werd weergegeven op de Militaire Verkenningkaart of op het primitieve kadasterplan vermoeden we dat het kasteel pas werd opgetrokken na 1815, dit in tegenstelling tot de plaatselijke gegevens, al vindt men in het dienstgebouw de datum 1839 terug. Het kasteel is kenmerkend voor de adellijke residenties die in het kielzog van de 18^e-19^e eeuwse industriële revolutie verspreid over het Haspengouwse platteland werden opgetrokken. De straat- of zuidwestgevel was in eerste aanleg de achterzijde van het kasteel. Dit is merkwaardig omdat de Steenweg toch al driekwart eeuw door Guigoven liep. Ogenschijnlijk werd gekozen om het kasteelcomplex met Engels park te richten op het gedeeltelijk nog bestaand oud tracé van de Steenweg (Diriken,1999). In tegenstelling tot het feodale Rood Kasteel zal dit Kasteel verder nog een belangrijke politieke rol spelen.

Naast de gemeentenaam, die doorheen de geschiedenis herhaaldelijk een andere vorm kreeg, wordt de molen ook vermeld. Dit duidt erop dat de in oorsprong feodale molen in het midden van de 19^e eeuw nog steeds in werking was.

4.1.2. Bommershoven

Reeds van bij het eerste kadastrale plan valt Haeren onder de gemeente Bommershoven. De gemeente is wel opgedeeld in sectie A (ten noorden van de Steenweg: Haren) en B, die elk nog eens in enkele detailkaarten zijn opgedeeld. Het centrale punt van het assenstelsel valt samen met de in 1844 gebouwde kerk van Bommershoven (zie infra)(bijlage figuur 5).

FIGUUR 4.7:Kadastrale Reductie Bommershoven.Eigen verwerking.*Figuur in Kaartenbundel*

Haren functioneert op deze kaart als gehucht van Bommershoven. Het woningbestand is t.o.v. de vorige kaart nauwelijks uitgebreid. Wel bevestigt deze kaart het feodaal-landschappelijk patroon. Zoals blijkt uit de percelering is Haren als kleine kern volledig gericht op de landbouw. De agrarische factor monopoliseert de gemeentestructuur. Opmerkelijk is wel dat de 'Haerenmolen' niet meer wordt aangegeven, en verdwenen lijkt te zijn. In de plaats treffen we in de buitenbocht een uitdrukkelijk nat gebied (vijver) aan. Ook in Bommershoven bevestigt de percelering het grondgebruikpatroon dat eerder werd vermoed. De twee grote zuidelijk gesitueerde hoeves hebben een erg groot achterliggend akkerareaal. Het aantal woningen is in vergelijking met de Militaire Verkenningkaart toegenomen, zeker langs de zijwegen valt dit op. Ook aan de oostkant, dicht bij de Steenweg, neemt de bebouwing toe. Het Kasteel van Bommershoven wordt op deze kaart weergegeven, de noordelijk gelegen vierkantshoeve bestaat nog en de tuin lijkt in opbouw. Bommershoven beschikt sinds 1841-1844 over een neoclassicistische zaalkerk, waarvan de toren pas in 1885 werd voltooid. Voor de adellijke familie 'Magné' die het Kasteel van Bommershoven (Foto in bijlage: figuur 6) oprichtte is er een aparte bidkapel. (Diriken,2002) Een belangrijk aandeel van deze adellijke familie in de oprichting van de kerk en het worden van een zelfstandige parochie kan worden vermoed. De St.-Alfonsuskerk werd in het midden van de 19e Eeuw in het toenmalige centrum van Bommershoven gebouwd.

4.2. Philippe Vandermaelen (1830-1850)

Vijf jaar vóór de Belgische onafhankelijkheid gaf Philippe Vandermaelen zijn 'Atlas Universel' in steendruk (lithografie) uit. In 1830 richtte hij zijn 'Etablissement géographique de Bruxelles' op en 20 jaar later had hij al een groot gedeelte van België topografisch gekarteerd op een schaal van 1: 20 000. De 250 kaarten op die schaal had hij in nog geen 10 jaar gerealiseerd, een enorme prestatie, die sindsdien nog niet is geëvenaard. De kaart van Vandermaelen is een monochrome gravure ,waarbij de hoogte zoals bij de Militaire Verkenningen werd voorgesteld door hellingsschrapjes, doch minder gedetailleerd. Het is bekend dat Vandermaelen contacten had met de militairen van het Dépôt de la Guerre, met wie hij langs niet-officiële weg topografische gegevens uitwisselde. Ondanks de korte tijdsperiode en de weinige veldtopografen ligt de precisie hoger dan bij die van de Militaire Verkenningen. De planimetrische nauwkeurigheid was ook verbeterd bij Vandermaelen, al wordt de morfografie beter weergegeven op de Militaire Verkenningkaarten. Vandermaelen veralgemeende eerder de reliëfvormen, zijn niet systematische hellingsschrapjes werden vermoedelijk ingetekend tussen constructielijntjes, die veeleer met hoogtelijnen overeenkomen (Depuydt,1991).

In welk jaar Vandermaelen het terreinwerk voor zowel Guigoven als Bommershoven liet doen, is niet bekend. Wel kunnen we aan de hand van het kaartmateriaal besluiten dat dit voor Guigoven vóór het jaar 1849 gebeurde, daar de nieuwe kerk die gebouwd werd in 1849, nog niet op de kaart staat weergegeven. De kaart van Vandermaelen is onduidelijk op het vlak van het agrarische landbouwgebruik, het grondgebruik verschilt waarschijnlijk niet significant van de Kadastrale reductie.

4.2.1. Guygoven

In vergelijking met de kadastrale plannen valt er op de Vandermaelen kaarten weinig tot niks i.v.m. de ruimte-invulling waar te nemen. Wel geven de hellingsschrapjes, wanneer je de constructielijnen terugdenkt, goed het reliëfpatroon weer. Het eerste stuk uit de vallei, richting westen tot aan het dorpscentrum, is inderdaad het steilste gedeelte. Vandermaelen geeft ook een goede weergave van de lokale woningbouw.

FIGUUR 4.8: Guygoven naar Vandermaelen. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

Door het ontbreken van kleuren kunnen we de slotgrachten van het kasteel niet goed tekenen. Al zal deze waarschijnlijk nog in dezelfde staat verkeren. Verder wordt de dorpsstructuur ook hier weer bevestigd. Zo komen bijvoorbeeld het driehoekig plein en het rechthoekig stratenpatroon in het centrum terug. Ten westen van de Brandstraat tot de Steenweg neemt de bebouwing toe. We merken dat meer en meer (kleinere) huizen de oppervlakte opvullen. De kerk bevindt zich nog steeds in de S-bocht van de Dorpsstraat die naar het kasteel leidt.

Vandermaelen geeft een benaming mee aan 'Chateau du Guygoven' en de plaatselijke molen wordt ook aangeduid.

4.2.2. Bommershoven

Ook de kaart van Bommershoven bevat weinig informatie i.v.m. de perceelsinvulling. Wel geven de hellingsschrapjes een goed beeld van de reliëfverschillen. Ook hier valt de asymmetrische vallei van de Mombeek, net als in Guygoven, goed op te merken. Dit is een typisch verschijnsel voor het Demerbekken. De asymmetrie vond zijn oorsprong in de sneeuwbedekking van de ijstijden. Het verschil in sneeuwbedekking en afsmeltingsduur had tot gevolg dat de westelijke helling veel langer onderhevig is aan erosieprocessen en als gevolg daarvan meer afgevlakt werd. (Vlaamse regering,2000).

FIGUUR 4.9: Bommershoven naar Vandermaelen. Eigen verwerking.

Figuur in Kaartenbundel

Voor Haren blijft de woningbouw status-quo. Wel zien we op de Vandermaelenkaart, ondanks het ontbreken van kleuren, dat de 'Haerenmolen' nog steeds bestaat. Hij wordt echter tot het grondgebied van Piringen gerekend, de in het oosten aangrenzende buurgemeente. Ook zien we duidelijk dat de 'Haerenmolen' gevestigd is aan een 'aftapping' van de Mombeek, de Molensloot. De ruimte er tegenover is ook anno 2007 nog een grote plas.

De bebouwing in Bommershoven vertoont t.o.v. de vorige kaart nog steeds in dezelfde vorm, al zien we nu duidelijker de verschillen in grootte van de verschillende hoeven. Ook wordt het kasteel van Bommershoven duidelijk getekend. Het belang van het Biesenhof, het Roodehof (het latere Daerdenhof) en het kasteel van Bommershoven wordt geïllustreerd door de plaatsbenaming die zij op de kaart meekrijgen. De 'Marmelput' geeft duiding aan wat eerder nog niet werd vermeld; het definitieve brongebied van de Marmelbeek. In de kleine dalen van het sterk geaccentueerde reliëf stroomt het water al samen, aan de Marmelput vindt de Marmelbeek zijn definitieve start.

4.3 Atlas der Buurtwegen (1841-1848)

Door de wet op de buurtwegen van 10 april 1841 werd bepaald dat voor elke gemeente een atlas moest opgemaakt worden met een algemeen gemeentepan, met detailplans van de buurtwegen en van de aangrenzende gebouwen en percelen, en met lijsten met inlichtingen over de gebouwen en percelen. In principe worden hier van 2 kopijen bewaard, een op de provincie en een op de gemeente. (Art. J.,1993)

De provincie Limburg heeft de Atlassen der buurtwegen laten inscannen en op de website zijn zowel de 'plans general' als de sectiekaarten terug te vinden. Voor Bommershoven werd dit 'plan général' als basis gebruikt voor de digitalisatie. De schaal werd gegeoreferereerd aan de huidige topografische kaart. De atlas van Guigoven werd digitaal verkregen op de gemeentelijk dienst Ruimtelijke Ordening van Kortessem. Zowel het 'plan général' (= de overzichtskaart), de sectiekaarten, de oorspronkelijke straatbenamingen als de registratie tabellen worden in de beschrijving gebruikt.

4.3.1. Guigoven

Ten gevolge van de wet van 10 april 1841 werden voor de gemeente Guygoven zowel de waterwegen als de buurtwegen nauwkeurig gekarteerd. Het overzichtsplan geeft duidelijk weer hoe de Mombeek de grens vormt van de gemeente. Ook komt het grachtenstelsel rond het Rood Kasteel duidelijk naar voren. Rond het U-vormige kasteel liep een ruim slotgrachtenstelsel met enkele eilandjes, die vanuit de voormalige waterburcht konden bereikt worden.

FIGUUR 4.10: Plan Général Guygoven. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

Zowel het 'plan général' als de 4 sectiekaarten geven gedetailleerd al de lokale en kleine wegen weer. De bebouwing komt vooral op de sectiekaarten gedetailleerd naar voren. In de atlas van Guygoven zijn alle percelen opgetekend en voorzien van een nummer die in de eigendomstabel verwijst naar de respectievelijke eigenaar.

Tussen het overzichtsplan en de sectiekaarten bemerken we een aantal verschillen. Dit doet ons vermoeden dat er een verschil in opname is tussen beide kaarten, en dat het 'plan général' eerst werd afgeleverd. Op de sectiekaarten zien we meer huizen dan op de overzichtskaart. Er werd gekozen om alle bebouwing weer te geven. Opmerkelijk is dat op de overzichtskaart enkel het dienstgebouw van kasteel de Donea wordt weergegeven, op de sectiekaart vinden we het eigenlijk kasteelgebouw wel terug. Ook op de primitieve kadastrale reductie, die ongetwijfeld gebruikt werd bij de opstelling van de 'Atlas der Buurtwegen', werd hetzelfde vastgesteld. De sectiekaart lijkt van een latere optekeningdatum, de bebouwing ten noorden van het oorspronkelijke dorpscentrum neemt toe. De kerk is op deze kaart nog steeds in het oude centrum gevestigd, ook het aantal grotere hoeven in het dorpscentrum blijft status-quo. De benaming 'De Hoven' die doorheen de kaartstudie al enkele keren naar voren kwam, lijkt op deze grote hoeven te wijzen en staat op de sectiekaart nu expliciet ten westen van het dorpscentrum vermeld. Ook zien we langs de Steenweg een aantal grotere gebouwen opduiken. Uit de perceelsnummering op de sectiekaart kan de eigendom achterhaald worden. Het betreft onafhankelijke hoeven die steeds een aantal aangrenzende percelen bezitten. Met uitzondering van het kasteel van Mademoiselle 'de Preston', het latere kasteel de Donea, wordt aan de overige hoeve-eigenaars het beroep 'cultivateur' toegeschreven. Het betreft individuele families die hun inkomen uit het bewerken van de grond halen en al dan niet andere personen tewerkstellen.

FIGUUR 4.11: Atlas der Buurtwegen Guygoven. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

De eigendomstabel leert ons veel over de eigendomsstructuur van het dorp Guygoven. In het gehele dorpsbehoren heeft heer 'de Blanckaert', de eigenaar van het Rood Kasteel, een enorm groot aantal gronden. In de kadastrale legger treffen we voor de eigendom van 'Joseph de Blanckaert' maar liefst zes volledige A3-pagina's aan. In de tabel van de 'Atlas

der Buurtwegen' stellen we ook een groot aantal eigendommen vast. Deze zijn ruimtelijk gesitueerd rond het Rood Kasteel en ook over het gehele grondgebied. Verder zijn er nog andere 'renteniers' die in de eigendomstabel geregeld opduiken. 'Le Baron de Copis Constantien', gevestigd in het kasteel van Gors Opleeuw ten zuiden van Guyoven, heeft ook vele gronden op zijn naam staan. Zo komen alle percelen weergegeven als eigendom van de abdij van Herckenrode (FIGUUR 3.3), nu onder zijn naam voor. Verder zijn er nog enkele belangrijke rentenier-eigenaars, wiens woonplaats buiten de gemeente is gelegen. Naast de kasteelheer en de renteniers-eigenaars behoren ook veel eigendommen tot de kerkfabriek ('La fabrique de l'eglise Guygoven) en de gemeente ('La commune de Guygoven'). In de kadastrale eigendomslegger treffen we respectievelijk onder eigendom artikel 57 en 58 een aanzienlijk aantal gronden aan. Toch zijn deze, zeker in oppervlakte, aanzienlijk minder dan die van de kasteelheer. De derde groep eigenaars zijn enkele grote landbouwfamilies. Deze komen overheen met de grote hoeves, vooral in het dorpscentrum. Deze laatste eigenaars hebben ook een aanzienlijk aantal eigendommen die ten noorden van de Steenweg gesitueerd zijn. De overige eigendommen zijn in handen van families die voornamelijk als 'journalier' zijn ingeschreven. Deze dagloners hebben kleinere percelen met kleinere woningen. Deze sociale driedeling is dus ook te koppelen aan de ruimtelijk sociale dorpsstructuur, die ook een residentiële differentiatie teweeg brengt.

De percelleringsstructuur laat ook andere structuren waarnemen. Ten noorden van de Brandstraat en de Steenweg, wat later het nieuwe dorp zal vormen, is de perceelsstructuur veel ingewikkelder en kleinschaliger dan de structuur rond het oude dorpscentrum. Ook treffen we hier voornamelijk kleinere gebouwen en percelen aan. Over het gehele dorpsbehoren is de erfenisstructuur ook goed waar te nemen. De 'Realteilung', waarbij de eigendom verdeeld wordt over de verschillende erfgenamen, domineert duidelijk.

De gedetailleerde weergave in het midden van de 19^e eeuw geeft ook de kans om de merkwaardige driehoekige pleinvorm verder te bespreken. Deze driehoekige structuur komt al naar voren op de inventariskaart van de abdij van Herckenrode en is op de volgende kaarten ook terug te zien. De eigenaardige vorm en het opmerkelijk stratenpatroon doen meer vermoeden. Deze indicatie wordt versterkt door de waarnemingen op de sectiekaart.

FIGUUR 4.12: Indicatie plein in dorpscentrum. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

In het dorpscentrum merken we naast het driehoekige zichtbare plein nog enkele andere wegverbredingen op. Ook geeft de tabel van de eigendommen en straatnamen nog bijkomende informatie. Het driehoekige plein (1) krijgt in het noorden en zuiden een oostelijk verlengde. Via enerzijds de Smisbogenstraat, die vandaag niet meer bestaat maar wel plaatselijk is waar te nemen, die naar de kerk leidt. Anderzijds via de Dorpsstraat waarop de Smisbogenstraat na de eerste bocht terug op uitkomt. Wanneer men het tussenliggende gedeelte(2), bestaande uit 2 percelen, wegdenkt, kan men een voormalige pleinstructuur ontdekken. Op dit plein (A), komen dan alle straten uit. De Dorpsstraat mondt er in uit, en loopt dan langs de kerk verder in de richting van het Rood Kasteel. Ook de Jodenstraat (noorden), de voormalige weg op Winterhoven en de Waterstraat (Zuiden) komen dan uit op

dit pleinvormig geheel. Op de straatverbreding in het zuidoosten van het plein (3) was de waterpomp gesitueerd en ten noordoosten waren er de kerk en de pastorij (4). Kader B bevindt zich in de overgangszone naar de natte gronden. Opmerkelijk is dat al deze gronden eigendom zijn van de kerkfabriek of van de gemeente. De gronden in kader C zijn daarentegen eigendom van de kasteelheer.

Guyoven was oorspronkelijk gericht op het kasteel. Naast het kasteel in de valleisite ontwikkelde het kasteeldorp een kern van bewoning net buiten de natte gronden. Deze bebouwing en het stratenpatroon gaven uit op een centraal gelegen plein. De 'kloof' tussen deze vermoedelijke dries en het kasteel werd na een vroege institutionalisatie overbrugd door de kerk.

Bij het optekenen van de kaart heeft er al geruime tijd een privatisering plaatsgevonden, het oorspronkelijke patroon kan niet direct van de topografische kaartenreeks worden afgelezen. De gegevens die het bestaan van een groter plein tonen, worden afgeleid uit de beschikbare percelering, het stratenpatroon, de straatbenaming en de terreininterpretaties. Toch mag er met hoge waarschijnlijkheid gesteld worden dat het driehoekig plein (1) tevoren deel uitmaakte van een groter geheel (A). Vermoedelijk werd de overgang naar de kasteelsite ook door gemene gronden gemaakt (B).

4.3.2. Bommershoven

Voor de gemeente Bommershoven werd de 'Atlas der Buurtwegen' terug gevonden op de website van de Provincie Limburg. Ondanks de mindere kwaliteit konden na de nodige opwaardering van de kaarten zowel het 'Plan Général' als de sectiekaarten worden gebruikt. De exacte datum van de kaart werd niet meegegeven, maar vermoedelijk werd deze rond 1848 opgesteld. De kerk van Bommershoven staat er uitdrukkelijk op weergegeven.

FIGUUR 4.13: Bommershoven 'plan général'. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

De overzichtskaart geeft een beeld van het grondgebied van de gehele gemeente Bommershoven. Omdat de kaartstudie zich fixeert op de 2 dorpskernen, werden de gedeeltes uit de sectie 2,3,6 en 8 niet meegenomen in de kaartbewerking. Deze erg geaccentueerde gebieden bevatten voornamelijk grote akkers en weiden. Deze kaartweergave geeft duidelijk de 2 afzonderlijke kernen weer. Naast Bommershoven als hoofddorp, worden ook 'Brouck' en Haeren als gehucht weergegeven.

FIGUUR 4.14: Atlas der Buurtwegen Bommershoven. Eigen verwerking.
Figuur in Kaartenbundel

De sectiekaarten geven een erg gedetailleerd zicht op de bebouwing. In Haeren wordt het straatvormige basispatroon opnieuw vastgesteld. Veel duidelijker ziet men nu het onderscheid tussen de grotere hoeven en de kleinere huizen. Vooral het Biesenhof (foto in bijlage: figuur 7) en Roodehof steken er qua grootte bovenuit. Tegen over de Vandermaelen-

kaart staat er te Bommershoven ook meer bebouwing in de richting van de Steenweg. Het brongebied van de Marmelbeek wordt hier uitdrukkelijk weergegeven.

De kaart karteert naast de woningen ook het wegenbestand. Ook op deze digitalisatie werden alle aangegeven wegen weergegeven. De hoofdwegen worden met een volle lijn weergegeven. Ook alle steegjes, wandelpaden en wegen tussen en naar het veld werden weergegeven. Rond de woonkernen liggen dan ook vele weggetjes die bij de vorige kaartstudie niet werden weergegeven en toch ook duidelijk de structuur van het dorp mee bepalen. Later, als beide kernen zich uitbreiden, zullen deze wegen/weggetjes een verschillende evolutie kennen.

4.4. Militair Geografisch Instituut : de eerste topografische kaart in kleur (1876)

Vanaf 1830 blijven de topografische cartografie en geodesie overwegend militaire aangelegenheden. In 1830 bezat het onafhankelijke België geen topografische kaarten meer; tesamen met het triangulatiennetwerk werden deze door de Hollanders meegenomen. Wat overbleef waren de kadastrale plannen uit de napoleontische tijd. Het 'Dépôt de la Guerre' werd opgericht en als eerste opdracht moest het de grensgebieden karteren. In 1851 begon men met de opmetingen van de eerste geodetische basissen voor de nieuwe triangulatie, de 'Eerste Algemene Waterpassing van het rijk'. Vanaf toen konden hoogtelijnen worden toegevoegd. Voor het opstellen van de eerste topografische kaart op schaal 1: 20 000 ging men als volgt te werk. Men reduceerde per gemeente (op 1: 20 000) de kadastrale plannen die alle de privé-percelen omvatten en voegde daaraan via terreinmetingen de openbare domeinen en hoogtelijnen aan toe. In 1873 was de 'Eerste Algemene Waterpassing van het rijk' voltooid. Tegelijkertijd liep de eerste monochrome editie van de stafkaart 1: 40 000 ten einde (1861-1886). In dezelfde periode werd er ook gewerkt aan de publicatie van 430 minuutbladen op schaal 1: 20 000. Deze zouden de basis vormen van de eerste vierkleurige basiskaart van België (1865-1880), wat een primeur was voor die tijd. Tussen 1865 en 1949 zagen drie edities van deze basiskaart op 1: 20 000 het daglicht (Depuydt et al., 1991).

De eerste topografische kaarten in kleur worden hier besproken. 'Guygoven' wordt teruggevonden op het kaartblad 'Alcken – Cortessem', uitgegeven in 1878. De gemeente Bommershoven staat op het kaartblad 'Looz' uit 1886.

4.4.1. Guygoven

Deze vierkleurige kaart laat de landschappelijke structuur voor Guygoven beter aflezen. Aan de hand van de gedetailleerde hoogtelijnweergave kunnen de reliëfverschillen beter geïnterpreteerd worden. De groene kleur staat voor weiden, die in en rond het oude dorpscentrum vooral met bomen worden opgevuld. De grijs gele kleur duidt op het akkergebied en de donkergroene gevlekte structuur geeft bos weer. De vallei van de Mombeek is op deze kaart erg duidelijk te herkennen.

Ook wordt de beekstructuur rond het Rood Kasteel weergegeven. De gracht ten westen van het kasteel duidt op de grote vochtigheid van het hele gebied tot aan de Mombeek. Het gebouw van het Rood Kasteel wordt op de kaart echter niet expliciet getekend, wel valt het te herkennen. Op de digitalisatie werd het gebouw dan ook niet weergegeven. Het driehoekig plein komt ook hier duidelijk naar voren. Al is het aantal woningen eromheen geslonken. De gedeeltelijk afgebroken kerk wordt overdreven weergegeven om het kerkelijk symbool op de originele kaart te benadrukken. In 1849-51-78 werd er ter vervanging van deze Romaanse kerk een bakstenen parochiekerk gebouwd. De nieuwe neo-classicistische St.-Quintinuskerk werd gebouwd op de Brandstraat (Diriken,1999).

FIGUUR 4.15: Guygooven Eerste militaire kaart. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

Bouw van de kerk

Het bouwen van de kerk en de pastorie te Guigoven was een grote onderneming. Op documenten vanaf 1800 is er al sprake van het bouwen van een nieuwe kerk. Het hele proces voorafgaande de bouw verliep erg moeilijk, omdat er vaak communicatiefouten tussen de kerk, de gemeente en de overheid optraden. Tussen de aangrenzende gemeenten Wintershoven en Guigoven was er ook een strijd om als succursale erkend te worden. De staat van de oude kerk was vermoedelijk erbarmelijk, al zijn oude documenten daar niet geheel eenduidig in. Wintershoven werd bijgevolg in 1805 als succursale erkend, en Guigoven was vanaf 1805 afhankelijk van Wintershoven voor kerkelijke diensten. In 1842 wordt Guigoven terug als onafhankelijke parochie erkend en vanaf dat moment begint men te spreken over de bouw van een nieuwe kerk. Het voorzien van het nodige geld en de nodige vergunningen verliep echter allesbehalve vlot (Daenen,1984). De keuze van de bouwgrond werd in die periode ook gemaakt; het werd de 'Bekweide', gelegen aan de Brandstraat (3ha 54a) en eigendom van baron 'Joseph de Blanckaert'. Deze baron was de eigenaar van het 'Rood Kasteel' en had een heel arsenaal gronden over de hele gemeente in zijn bezit. Hij stemde in met de ruil van zijn perceel tegen 14 percelen met een gezamenlijke oppervlakte van 4ha 11a. Met ter plaatse ontgonnen leem werden meer dan 788 000 'veldbrikken' gebakken. In 1851 werd de bouw met een tekort op de begroting afgerond. Ook werd er een pastorie voorzien en in 1955 werd de kerk vergroot door de aanhechting van een kapel. Het een en ander bracht met zich mee dat de kerk pas in 1878 officieel ingewijd werd. (Diriken,1999). (foto St.-Quintinus kerk in bijlage: figuur 8)

Achter de details van de bouw van de kerk gaan toch ook een aantal andere dingen schuil. De bouw van een nieuwe kerk op 'een meer centraal gelegen plaats' duidt er op dat ook in het dorp de transformatie wordt waargenomen. Het verdwijnen van het oude dorpscentrum wordt hiermee ingezet. Ook duidt de bouwgrondruil tussen de kerkfabriek en de baron, familie van de voormalige kasteelheer, op het vergane politieke belang van de/een kasteelheer te Guigoven. Uit de kadastrale eigendomsgegevens maken we op dat de baron de Blanckaert nog steeds over een grote hoeveelheid gronden bezit, maar dat hij in Horion-

Hozémont woont. Dit in een reusachtig kasteel in de buurt van Luik. Het feit dat de vorige machtige familie nu niet meer in Guigoven woont, doet de macht van het kasteel slinken en vermindert ook de acentrische aantrekkingskracht. Over een rol van het 'nieuwe' kasteel de Donea (Foto in bijlage: figuur 9) staat er niets geschreven, maar de bouw van de kerk komt er in een periode van veranderende machtsverhoudingen binnen een veranderend dorp.

De bebouwing op deze eerste militaire kaart bevindt zich nu duidelijk dichterbij de Steenweg, de kerk illustreert dit. Het dorpscentrum is nu aan de nieuwe kerk gelegen. In het voormalige centrum werd de kerk gedeeltelijk afgebroken en in 1890 vervangen door een neogotische kapel (foto in bijlage: figuur 10). De woningen in het oude dorpscentrum blijven wel hun grootte behouden. Op deze kaart is duidelijk het onderscheid te zien tussen het 'oude' en het 'nieuwe' dorpscentrum; er is een tussenliggende quasi onbebouwde zone. De kaart geeft duidelijk het dorp in transformatie aan.

4.4.2. Bommershoven

De eerste militaire topografische kaart in kleur voor Bommershoven dateert van 1886. Ook hier draagt de kleurweergave bij tot een verbeterde interpretatie van het reliëf. De uitermate kronkelende hoogtelijnen geven het duidelijk geaccentueerde gebied weer. De militaire kaart maakt ook een duidelijk onderscheid tussen de grotere en kleinere wegen. De belangrijkste (verbinding)s wegen zijn duidelijk te onderscheiden. Beide kernen worden door weiland en boomgaarden omgeven, de hoger gelegen gebieden worden als akker opgetekend.

FIGUUR 4.16: Bommershoven op eerste militaire kaart. Eigen verwerking.

Figuur in Kaartenbundel

Aan de hand van deze militaire topografische kaart slagen we er ook in de aanwezigheid van de bewoning gedetailleerder weer te geven. In de kern van Haeren wordt het voorgaande patroon bevestigd. Wel zien we nu de eerste woningen buiten de 'kernstraat' (singel) opduiken. Deze nieuwe bebouwing situeert zich verspreid langs de weg van de noordelijk gelegen buurgemeente Jesseren tot de Steenweg. Ten noorden van de Steenweg blijft de weg op Bommershoven qua bebouwing status quo. In de kern Bommershoven is het aantal woningen wel erg gestegen, zeker langs de weg naar de Steenweg, dit wordt aangegeven met een gele polygoon. In 1842 werd in dit gedeelte gestart met de stroopfabriek 'Lowette'. Deze zal, zeker in 20e Eeuw, uitgroeien tot een belangrijke factor in het dorp Bommershoven. De gedetailleerde bewoningsweergave in Bommershoven kern bevestigt het verschil tussen de kleine en grote hoeven. De grote 'fermés' Rode Hof en Biesen Hof worden ook apart vermeld en staan in rechtstreeks contact met het akkerareaal. Het kasteel van Bommershoven en uitgebreide tuin is op deze kaart ook duidelijk waar te nemen. Het toponiem 'Brouck' duidt samen met de duidelijk weergegeven 'plassen' op de plaatselijke bron van de Marmelbeek.

4.5. De agrarische sedimentatie

Binnen het agrarische landschap is de landbouw de dominerende bron van levensvoorziening in een kapitalistische maatschappij. Tegenover de vroegere voorziening in eigen levensonderhoud staat nu de gerationaliseerde agrarische productiestructuur die landschappelijk typerend en uitgesproken aanwezig is. Het ruimtelijk grondgebruik verschilt ten opzicht van de vorige sedimentatie. De landelijke kern is een agrarische kern en staat tegenover de industriële ontwikkelende stedelijke kernen.

Het verschil tussen dagloner, die zijn arbeid verkoopt, en landbouwer manifesteert zich ook ruimtelijk in kleine huisjes t.o.v. grote hoeven. Regionale markten en vermarkting van goederen naar de steden zijn een belangrijke opkomende inkomstenbron voor de lokale gemeenschap, daar de autarkische productie niet meer voldoende is. De intrede van het kapitalisme betekent ook het einde van het feodale systeem. Lokaal impliceert dit een veranderende machtsverhouding, zeker als de gesuburbaniseerde bourgeoisie lokaal invloed gaat uitoefenen. De feodale gegroeide macht, en eraan gekoppelde ruimtelijke structuur, brokkelt geleidelijk aan af en verliest haar vat op de lokale structurerende processen.

Al deze veranderende factoren hebben een invloed op de ruimtelijke omgeving. Binnen de landelijke nederzetting gaan deze factoren ook meespelen en leiden tot een complexere ruimtelijke en sociale samenstelling. Sociale veranderingen leiden ook tot een verschillende ruimtelijke configuratie. Een significant ruimtelijk verschil met vorige sedimentaties is bijvoorbeeld de bebouwingstoename langs de regionale Steenweg. De kapitalistische samenleving betekent een breuk met de voorgaande; en heeft dus sociaal – ruimtelijke gevolgen. De nederzetting is duidelijk in evolutie onder invloed van verschillende factoren, de lokale configuratie van de nederzetting is in verandering, in evolutie.

5.Het Industriële landschap: landelijke industriële invloeden

In de 19^e eeuw wordt er al een aanzet gegeven voor het industriële landschap. Vrij abrupt wordt het agrarische landschap aangetast en op vele plaatsen dreigt het kapitalistische agrarisch evenwicht verstoord te worden. Deze industrialisering van het open landschap situeert zich voornamelijk in Midden-en Noord-Limburg. In het zuiden van Limburg loopt dit alles nog niet zo'n grote vaart, hier zal de landbouw tot ver in de 20^e eeuw een belangrijke rol blijven spelen. De industrialisatie heeft rechtstreeks en onrechtstreekse impact op het landschap. Ook al is er geen direct ruimtelijk contact, toch brengt de regionale industrialisatie veranderingen met zich mee. De lokale agrarische productie kon grote delen van de (toegenomen) bevolking niet meer te werk stellen. De industrialisatie in de steden werd gevoed door arbeidskrachten van het platteland. Zo grenst Zuid-Limburg aan de Waalse industriegebieden; en heeft de industrieel sterk ontwikkelde stad Luik (Oreye) een grote aantrekking op de bevolking van de landelijke Haspengouwse gemeenten. Ook dient de landelijke agrarische productie als bron voor de stedelijke voedselvoorziening, en neemt de landelijke agrarische concurrentie toe wat een verdere rationalisering met zich mee brengt.

5.1. MGI Topografische kaart (1900-1930: 1941)

Na de eerste vierkleurige basiskaart van België zagen tot 1949 nog 3 edities van deze kaart het levenslicht. De kaarten werden heruitgegeven en de opeenvolgende reproductie-elementen werden bijgewerkt. In de praktijk kan dit slechts driemaal gebeuren, waarna men nieuwe productie elementen moet aanmaken. (Depuydt F Et al.,1991) De topografische kaart van het MGI is de volgende kaart die we bespreken. Deze werd uitgegeven in 1941 op schaal 1 : 40 000, de opname vond in de periode 1900-1930 plaats.

De kaart is ook in kleur uitgegeven. Door de grote schaal zijn plaatselijke details wel moeilijk af te lezen. Het basiswegenpatroon is goed af te lezen, de analyse van de woningbouw verloopt moeilijker. Voor deze kaarten werd gekozen om ze zonder bewerking weer te geven. De interpretatie van deze en volgende kaarten kan gebeuren m.b.v. de originele kaart.

5.1.1. Guygoven

Op deze kaart van het Militair Geografisch Instituut is het bewoningspatroon niet zo nauwkeurig waar te nemen. Het bos blijft de groene kleur behouden, terwijl de velden in het geelwit worden weergegeven. Boomgaarden en weiland worden met arcering aangeduid. Kijkt men achter de topografische wegenstructuur, dan kan men nog steeds het oorspronkelijke dorpsbasispatroon ontdekken. Het oude dorpscentrum is duidelijk in neergang, de woningevolutie lichten we bij de volgende kaart toe. De Steenweg is duidelijk bepalend voor de dorpsstructuur. De belangrijkste wegen krijgen een rode kleur, de structuur in het oude dorpscentrum is beperkt tot de oude Dorpsstraat. Enkele in het wit opgetekende veldwegen verwijzen wel naar de voormalige structuur.

FIGUUR 4.17: Guygoven MGI. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

Op deze kaart zijn meerdere toponymische benamingen terug te vinden. Ook is het zo dat in 1941 Guygoven nog altijd met een ypsilon werd geschreven.

5.1.2. Bommershoven

Voor Bommershoven, uitdrukkelijk de hoofdgemeente op deze kaart, kan men hier ook achter de wegenstructuur de voormalige basisstructuur ontdekken. De kaart geeft uitgesproken de weg als basisstructuur voor het dorp weer. De kleinere (veld)wegen worden hier wel nog gedetailleerd weergegeven. De kaart toont zowel de aanzet tot het wegenpatroon van vandaag, als tot de voorgaande complexe dorps- en wegenstructuur. Ook hier is de bewoning niet gemakkelijk af te lezen, een bespreking van de evolutie is bij de volgende kaart terug te vinden. De Steenweg is, net als bij Guygoven, uitdrukkelijk aanwezig. Alle straten worden tot de Steenweg 'aangetrokken' en bijgevolg is het hele stratenpatroon op de Steenweg aangewezen.

FIGUUR 4.18: Bommershoven MGI. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

5.2. Ontsluiting met de stoomtram

Bij het begin van de 19^e eeuw kende het Limburgse platteland een belangrijke ontsluiting. In 1835 stoomden in België de drie eerste treinen, in Limburg was dit pas in 1863 het geval. Ondanks het feit dat er in 1862 sprake was van een spoorweg van Ans naar Hasselt over Kortesseem liep deze spoorweg in 1963 over Diepenbeek, Bilzen en Hoeselt. Dit is dus op meer dan 10 km afstand van onze case study Guigoven. Vanaf 1879 kon men van Tongeren sporen over Piringen, Jesseren en Loon naar St.-Truiden. In de gemeente ten Noorden van Bommershoven, Jesseren, liep er dus een spoorlijn. Met deze 2 spoorlijnen was er dus een beperkte ontsluiting voor het Zuid-Limburgse gebied. Men vulde laat in de 19^e eeuw de spoorlijnen aan met de buurtspoorwegen. Ook hier was Limburg de laatste provincie die buurtspoorwegen kreeg. Kortesseem kreeg in 1899 een verbinding met Hasselt en Loon, en kreeg pas in 1904 een rechtstreekse verbinding met Tongeren (Vanaudenaerde, 1988).

Bij de opkomst van de stoomtram was Limburg nog bijna uitsluitend een landbouw streek. De vruchtbare leemgrond liet toe dat er intense fruitteelt tot stand kwam (Vanaudenaerde, 1988). De industriële ontwikkeling in de steden krijgt alsmaar meer invloed op de landelijke dorpen. In de tweede helft van de 19^e eeuw is er een belangrijke urbanisatie beweging. Omstreeks het begin van de 20^e eeuw pendelde een belangrijk deel van de Zuid-Limburgse actieve bevolking naar de steden, meer bepaald naar het Luikse industriebekken. Deze pendel werd mogelijk gemaakt door de ontsluiting via de buurtspoorwegen. Deze ontsluiting had voor Zuid-Limburg een dubbele functie. De verbinding tussen steden en dorpen moest enerzijds de afzet van landbouwproducten vergemakkelijken en anderzijds de pendel mogelijk maken.

Aan de inplanting van een buurtspoorweg ging veel werk vooraf. De buurtspoorweg liep immers over het grondgebied van verschillende gemeenten en die samenwerking verliep niet altijd vlot. Alle gemeenten ijverden voor een spoorlijn in de nabijheid van hun dorp. Vele voorstellen werden geweigerd en pas in 1895 liep de eerste lijn door Kortesseem. Deze lijn op Oreya liep via Borgloon en Bommershoven ! De gemeente Bommershoven had een eigen station. Dat wordt (geel) aangegeven in de onderstaande bewerking. De aanwezigheid van een buurtspoorweg en een lokale fabriek speelden een belangrijke rol in de ontwikkeling van Bommershoven en vertegenwoordigen de industriële ruimtelijke uiting op het platteland.

FIG 4.19: Bewerking MGI Bommershoven. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

In 1904 werd de lijn van Kortesseem naar Tongeren operationeel. Waar Guigoven oorspronkelijk mee ijverde voor het traject, dat langs de Steenweg zou komen, haakte het in 1896 af. De nieuwe burgemeester van Guigoven zag de stoomtram liever niet door zijn weide met 100 schapen lopen ... Het traject liep dan ook van Kortesseem, via het gehucht Mersenhoven (westelijk van Guigoven) naar Wintershoven (ten noorden van Guigoven) en dan naar Tongeren. De lokale bevolking moest dus nog steeds een stuk met de fiets

afleggen. Deze gemiste kans voor een betere ontsluiting lijkt Guigoven later toch geen negatieve gevolgen te geven, al is de stijging van de bevolking beperkter in Guigoven. In 1949 hield de tram op te bestaan (Vanaudenaerde,1988). Gedurende een halve eeuw had de buurtspoorweg een belangrijke rol gespeeld in de ontsluiting van het Zuid-Limburgse platteland. De opkomst van de auto en de busdienst luidden een nieuwe periode in.

5.3. De industriële sedimentatie

De landbouw blijft lokaal een belangrijke productiefactor, maar aangezien de inwonersaantallen stijgen kan de gerationaliseerde agrarische productie niet de hele bevolking een inkomen bieden. De 'landbouw' treedt binnen de kapitalistische markt in stevige concurrentie met elkaar voor de stedelijke afzetmarkt. De industriebekkens trekken landelijke week- en dagpendelaars aan, die er hun arbeid aanbieden. De ontsluiting van de regio is zowel voor individueel vervoer, pendelen wordt makkelijker, als voor de landbouw, export van de lokale productie, van groot belang. In de vruchtbare Limburgse Leemstreek kent de fruit productie en verwerking een opgang. Naast de grote akkerarealen worden fruitbomen in grote boomgaarden aangeplant. De industrialiserende maatschappij heeft dus ook lokaal een (on)rechtstreekse invloed, en het landschap komt tot stand onder industriële invloeden: het industriële landschap.

Tijdens de industriële sedimentatie worden de wijzigingen in het sociale en ruimtelijke patroon bevestigd. Dit heeft tot gevolg dat de landelijke nederzetting zal groeien volgens de nieuwe (veranderende) configuratie. De ruimtelijke gedragingen zijn ook significant verschillend tegen over de voorgaande sedimentatie. De Lokale macht speelt binnen het industriële landschap nog een determinerende rol maar de lokale nederzetting komt significant meer onder regionale invloeden te staan. Voorbeelden hiervan zijn de concurrentie binnen de landbouw, de ontsluiting, de exodus naar de steden, ... De directe link tussen het 'industriële landschap' en het 'prekapitalistisch landschap' is erg geslonken. Deze breuk houdt ook in dat een dorp verdere significante wijzigingen kan ondergaan.

6. Het Infrastructuur landschap

De tewerkstelling in de agrarische sector valt na de Tweede Wereldoorlog terug, terwijl het bevolkingscijfer stijgt. De auto doet massaal zijn intrede. Nieuwe autowegen en expreswegen worden aangelegd (Provincie Limburg,2003). De ruimtelijke band tussen het wonen en het werken is niet meer impliciet. Het belang van het verkeer en de verbinding stijgt, het gezoneerd landschap wordt ingenomen. De agrarische productie komt onder toenemende (ruimtelijke) druk te staan. Het nieuwe landschap bevat naast elkaar liggende monofunctionele vlekken, industriezones, parkeerterreinen, shoppingcentra,... Het platteland krijgt een uitdrukkelijke woonfunctie: woonwijken en een fragmentaire invulling via lintbebouwing drukken hun stempel op het landschap.

6.1. MGI Topografische kaart 1951

In de 20^e eeuw nemen de technieken voor zowel opmeten als optekenen van kaartmateriaal als maar toe in nauwkeurigheid. Vanaf 1937 deed de fotogrammetrie effectief haar intrede. Dit was een revolutionaire stap inzake cartografie. Het karteren via stereoscopische fotokoppels liet een snellere geodetische verwerking toe. Ook werd het geodetisch net van België volledig vernieuwd, ten gevolge van het invoegen van de stereoscopie. Voor de militaire toepassing van de kaart werd gekozen voor de Lambertprojectie, met een betere hoekgetrouwe weergave. (Depuydt Et Al, 1991)

Deze editie van de topografische kaart werd opgetekend op schaal 1: 10 000. Deze grote schaal laat toe om gedetailleerd de bebouwingpatronen af te lezen. De kaart was in één kleur. Aan de hand van arceringen werd ook het grondgebruik patroon ingetekend. We bespreken voor beide gemeenten de kaart i.f.v. het bewoningspatroon, Dit met behulp van waarnemingen uit de kadastrale legger.

6.1.1. Guigoven

Guigoven, in zijn huidige benaming, is geheel veranderd. Deze kaart dateert uit 1950 en schetst hoe het oude dorpscentrum nagenoeg verdwenen is. In de periode 1850-1900 verdwenen de eerste kleinere huizen in het oude dorpscentrum, terwijl ten westen van de oude kerk de bebouwing uitdrukkelijk toenam. Ook werd in die periode de molen gedeeltelijk afgebroken en verdween in een eerste fase het driehoekig plein. De oude Kerkstraat, Waterstraat en de verbindingsweg naar Wintershoven verdwijnen. Ook de splitsende Dorpsstraat, in de richting van de molen, wordt heraangelegd en de straat naar het kasteel wordt versmald. In het oude dorp getuigt enkel de heraangelegde kerkhofkapel van het voormalig dorpscentrum. De Dorpsstraat zal ook zijn naam verliezen en na de gemeentefusie in 1977 veranderen naar 'Kasteelstraat'. In het begin van de 20^e eeuw wordt het Rood Kasteel ook drooggelegd en verliest zodanig zijn directe link met de voormalige waterburcht. Na 1900 neemt de bebouwing langs de Steenweg verder toe, het dorpscentrum blijft verdichten. Kasteel de Donea krijgt zijn definitieve vorm in 1910. Ook valt de grote hoeve meer ten westen langs de Steenweg op, deze groeide uit en is nu uitdrukkelijk waar te nemen. Ten noorden van de kerk werd ook de nieuwe school gebouwd. Dit gebouw doet vandaag dienst als gemeentelijke zaal. Alle wegen werden in de 20^e eeuw rechtgetrokken.

FIGUUR 4.20.: Guigoven MGI (1950). Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

De kaart van 1950 geeft duidelijk weer hoe de landelijke nederzetting in 100 jaar tijd doorheen de invloed van de industrialisatie zijn link met het oorspronkelijk dorp verliest. Tegelijkertijd daalde ook het aandeel van de landbouw. De bebouwing langs de Steenweg neemt nog steeds toe.

6.1.2. Bommershoven

Ook Bommershoven kende een opmerkelijke evolutie van 1850 tot 1950. Op de kaart van 1950 kunnen we duidelijk de woningbouw waarnemen; deze tekent zich af in verschillende woon 'entiteiten'.

Te Haren, met zijn uitgesproken hoeves (1), wordt de dorpsstructuur bevestigd. In het begin van de 20^e eeuw kenden deze hoeven een toename in grootte. De 'Haerenmolen' wordt aangeduid. Dit wijst erop dat de Haerenmolen, in tegenstelling tot de molen van Guigoven, nog steeds bestond. Wel valt de bewoning in Haren niet meer samen met de (Singel) straat. Vanaf het dorp, via de Haerenstraat en de Tieckenstraat, komen er nieuwe woningen te staan(2).

In Bommershoven is er van het aaneengesloten straatdorp rond de vroegere heerbaan geen sprake meer. Er tekenen zich drie entiteiten af: enerzijds het Biezenhof, het Daerdenhof en het kasteel van Bommershoven met tussenliggende kerk (a). Ten westen vinden we een geheel van aaneengesloten woningen (b). Ook ten oosten merken we een individuele entiteit (c). Deze vindt zijn oorsprong in het Stationsplein van de tramstatie (d) en in de stroopfabriek (e) die noordelijker gelegen is. Het aantal woningen verspreid langs de Steenweg neemt ook toe.

FIG 4.22: Bommershoven MGI (1950). Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

In 1884 werd er een nieuw kerkhof gebouwd, voor de hele gemeente Bommershoven. Het is gesitueerd tussen de woonkernen van Haren en Bommershoven, net ten noorden van de Steenweg op de verbindingstraat tussen Bommershoven en Haren. Ook op deze kaart kunnen we het patroon van de buurtspoorweg herkennen, zoals weergegeven op figuur 4.18 (foto Tramstatie in bijlage: figuur 11). De gronden van de buurtspoorweg werden in 1953 terug verkocht.

6.2. NGI Topografische kaart (1971)

In het begin van de jaren 70 is de overheid om verschillende redenen van mening dat het Militair Geografisch Instituut beter gedemilitariseerd zou worden. Zo wordt door de wet van 8 juni 1976 het Nationaal Geografisch Instituut opgericht. (Depuydt et Al.,1991) Op de kaarten die we hieronder bespreken, wordt het jaar 1971 teruggevonden, tevens ook NGI.

Voor wat de uitvoering van de geodetische en cartografische projecten betreft worden de programma's die vroeger opgestart waren gewoon verder afgewerkt. De kaarten, weergegeven in de kaartenbundel, behoren daartoe. Het betreft een heruitgave door het NGI.

6.2.1. Guigoven

De landelijk bouwpolitiek van de jaren '60 en '70 heeft ook in Guigoven gevolgen. Guigoven kende een woonuitbreiding van 50 %.(Geldof M ,1979). Dit is duidelijk op de kaart waar te nemen. Er is de woonuitbreiding binnen het nieuwe dorp. Op de 'Bosweg' (oostwest tussen de Bredeweg (oude Steenweg) en de nieuwe Steenweg) treffen we een aantal nieuwe

vrijstaande woningen aan. Ook neemt de lintbebouwing aan de oostzijde van de Steenweg uitdrukkelijk toe. Verder springt natuurlijk ook de nieuwe sociale verkaveling in het oog. Deze nieuwe woonwijk werd ingeplant op 'De Banck', ten Zuiden van de Steenweg. In 1971 is men begonnen met het bouwen van de eerste woningen.

Deze toename van woningen met 50% heeft zijn directe invloed op het aantal inwoners, zoals valt af te lezen uit de grafiek in figuur 4.24.

FIGUUR 4.22: Guigoven NGI (1970). Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

Het oude dorpscentrum ligt er maar 'verlaten' bij; enkele woningen en het kerkhof. Ook aan het Rood Kasteel worden er nog enkele wijzigingen uitgevoerd. De achterkant werd dus pas in de 20^e eeuw afgesloten. De vroeger permanent aanwezige wegen zoals de Waterstraat, de oude Steenweg en de Jodenstraat zijn nu nog met moeite als veldweg te herkennen. Dit symboliseert het verdwijnen van het oude dorpscentrum.

6.2.2. Bommershoven

Ook Bommershoven kent in de jaren '60 en '70 een woonuitbreiding. Deze is wel niet zo groot als in Guigoven, maar toch significant waarneembaar. Zo neemt in Haren de nieuwbouw toe, in het bijzonder langs de 'Nieuwe straat'. Ook te Bommershoven zijn er bijkomende woningen: in het westen en grenzend aan de 3 entiteiten. Voor Bommershoven is de bebouwing langs de Steenweg ook waarneembaar, ook viert lintbebouwing hoogtij. De inname van de kavels langs de Steenweg is een voorbeeld van hoe lintbebouwing het zicht op de achterliggende landschappen beperkt!

FIGUUR 4.23: Bommershoven NGI (1971). Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

De stroopfabriek sluit in 1971. Deze gebouwen zullen later gebruikt worden als het Culturele Centrum van Borgloon. De drie entiteiten in Bommershoven dorp zijn nog steeds te herkennen. De groei van de gemeente Bommershoven gebeurt vanuit de 2 woonkernen Haren en Bommershoven naar de Steenweg toe. De Mombeek stroomt duidelijk in een 'natte' vallei. Getuigen daarvan zijn de talrijke vijvers die men in Haeren in de vallei kan terugvinden.

6.3. De infrastructuur sedimentatie

De individuele mobilisatie binnen de maatschappelijke ontwikkeling die regionaal gericht is laat sporen na. De betonning van het landschap, de toename van ruimtelijke infrastructuur, en de stijgende mobiliteitsmogelijkheden zijn hier het gevolg van. In onze case study neemt de ontwikkeling van nieuwe bebouwing dan ook uitdrukkelijk toe. Dit gebeurt als opvulling binnen de bestaande bebouwing of door het aansnijden van nieuwe bouwpercelen. De kernen wordt een stijgende woonfunctie toegeschreven, en er is een uitgesproken stijging van het inwonersaantal.

De landbouw is niet meer de voornaamste inkomensbron, en dat uit zich ook in een ander gebruik van de ruimte. Voormalige landbouwpercelen krijgen een woonbestemming. De agrarische arealen worden aangetast, en de originele structuur verdwijnt ten voordele van ruilverkaveling. De individuele verkaveling en de aanbouw gebeuren langs de wegen die door de kern lopen; lintbebouwing is uitdrukkelijk aanwezig. Het ruimtegebruik krijgt dus een andere invulling, enerzijds door de uitbreiding van de woningbouw. Anderzijds door de doorgedreven rationalisatie van de landbouw in zowel melk&vee teelt als fruitteelt.

De vermindering van de afstand als beperkende factor leidt er ook toe dat de landelijke nederzetting als maar meer binnen het regionale geheel wordt opgenomen. De regionale factor heeft een uitgesproken invloed op de individuele gedragingen en de lokale (re)productie van de ruimte en dus de evolutie van de nederzetting. Zo is het gegroepeerd aansnijden van kavels het gevolg van de massale suburbanisatiebeweging uit de stad en de lokale bevolkingstoename. Deze toename leidt tot een complexere ruimtelijke structuur en sociale samenstelling. Wel valt de morfologische band met de voorgaande sedimentatie nog te leggen.

7. Huidige landschap: woonforens – object landschap

Vandaag zet de woonverspreiding zich verder. Landelijke kernen worden alsmaar verstedelijkt en de laatste decennia is er een grote toename van open woningen op alleenstaande kavels. Deze verder gezette suburbanisatiebeweging werkt determinerend voor het omgevende landschap. De woonfunctie en andere consumptie van de ruimte is toegenomen, dit uit zich in een verdichting van de kernen en een verdere uitzwerming langs de wegen.

Buiten de kern van de nederzetting, speelt de landbouw nog een belangrijke rol in de landschappelijke constructie. Deze is vaak gespecialiseerd, dikwijls gericht op de fruitteelt. In de achterliggende ruimte's en verkavelingen is de landbouw nog de dominerende ruimte factor. De landbouwkavels gelegen binnen het originele dorpsbehoren behoren niet met uitzondering tot niet dorpseigen eigenaars. Deze laatste laag, die de landelijke productie verdringt ten voordele van de landelijk consumptie, is nog steeds in vorming.

7.1. NGI: huidige topografische kaart

De laatste kaart die we bespreken, is de huidige topografische kaart. Deze geeft een laatste beeld van hoe de dorpen Guigoven en Bommershoven er vandaag uitzien. De huidige geodetische en cartografische technieken zijn door de digitale vooruitgang tot in de puntjes geperfectioneerd. Het NGI heeft ook de mogelijkheid om overeenkomstig de verschillende noden een kaart op te stellen. Zo doet naast de topografische kaart o.a. ook de thematische kaart zijn intrede.

De topografische kaart op schaal 1: 10 000 heeft een heel uitgebreide legende, terug te vinden op www.ngi.be. Deze hedendaagse kaart geeft het studiegebied tot in detail weer.

7.1.1. Guigoven vandaag

Guigoven is vandaag uitgegroeid tot een woonforenzengemeente. De voornaamste activiteit van de gemeente is vandaag consumptie: wonen. De gunstige geografische en verkeerstechnische ligging gaven Guigoven dit uitgesproken woonkarakter dat in de kernen domineert op de landbouwproductie. De landbouw is wel nog uitdrukkelijk aanwezig in de gebieden en verkavelingen rond de bebouwingkern van de nederzetting, al dan niet direct verbonden met eigenaars uit de eigen bewoningkern.

FIGUUR 4.24: Guigoven vandaag. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

De lintbebouwing is verder doorgezet. Het dorp zwermt zo in het noorden en zuiden verder uit langs de Steenweg. Ook heeft de woonwijk, ten zuiden van de Steenweg, in de jaren '80 zijn definitieve vorm gekregen. Deze woonuitbreiding heeft in de tweede generatie dan ook een uitgesproken effect op het inwonersaantal van Guigoven. Vandaag wonen er meer dan 1000 mensen in deze landelijke deelgemeente van Kortesseem. In 1977 werd Guigoven ondergebracht bij de gemeente Kortesseem. Van het originele dorpsbasispatroon valt op het eerste zicht niet veel meer te herkennen. Originele woningen in het Oud Guigovens centrum zijn er niet meer. Enkel als je achter de laatste sedimentatie kijkt, kan men de oude structuren nog lichtjes herkennen.

Opmerkelijk is dat de laatste woonuitbreiding plaatsvond in de richting van het oude dorpscentrum. Op de Kasteelstraat werd nieuwbouw ontwikkeld. In de toekomst zal de kerk waarschijnlijk in het midden van het dorp komen te liggen, de plannen voor woonuitbreiding achter de kerk liggen immers op tafel.

Guigoven vormt vandaag een landelijke woonkern met invloeden uit een rijk historisch verleden. Voor een buitenstaander lijkt het dorp een typisch kerndorp. Delen van Guigoven kwamen echter op een verschillende wijze en in een verschillende tijdsperiode tot stand. In de dorpskern treft men de oudste bewoners aan, die al van kindsbeen af in de gemeente wonen. Dit in tegenstelling met bijvoorbeeld de 'nieuw ingeplante wijk' waar vooral nieuwe bewoners kwamen te wonen. Deze tegenstelling ruimtelijk en in identiteit wordt in hoofdstuk 6 nog aangekaart. Uit het centrum van Guigoven migreerde zowat alle handelsactiviteit; zo schiet er bv. van de talrijke dorpscafés nog maar eentje over.

7.1.2. Bommershoven vandaag

Ten opzichte van de kaart van '71 is Bommershoven nog danig veranderd. De woonuitbreiding langs de Harenstraat en Tieckenstraat is significant. Vooral voor Haren is de uitbreiding dus opmerkelijk. De grotere velden, die nog waar te nemen waren op de kadastrale plannen, worden allemaal verkaveld. Zo werden vele individuele kavels in Haren en langs de Steenweg de laatste decennia ingevuld.

Bommershoven en Haren zijn in de laatste eeuw uitdrukkelijk naar elkaar toegegroeid. Waar beide kernen in de 19^e eeuw werden samengevoegd, zijn deze vandaag morfologisch verweven. Bommershoven is vandaag een merkwaardig tweelingdorp, met de Steenweg als spiegelas. Excentrisch liggen beide kerken die getuigen van de vroegere afzonderlijke kernen. De bouw van het kerkhof, het Cultureel Centrum van Borgloon, de gemeentelijke school en het voetbalveld in het gemeentelijke ruimtelijke zwaartepunt illustreren dit tweelinggehalte. Morfologisch is het dorp dus aaneengesloten, maar beiden oorspronkelijke kernen laten lokaal een uitgesproken identiteit na. Dit kaarten we aan in hoofdstuk 6.

FIGUUR 4.25: Bommershoven vandaag. Eigen verwerking. *Figuur in Kaartenbundel*

7.2. De huidige sedimentatie

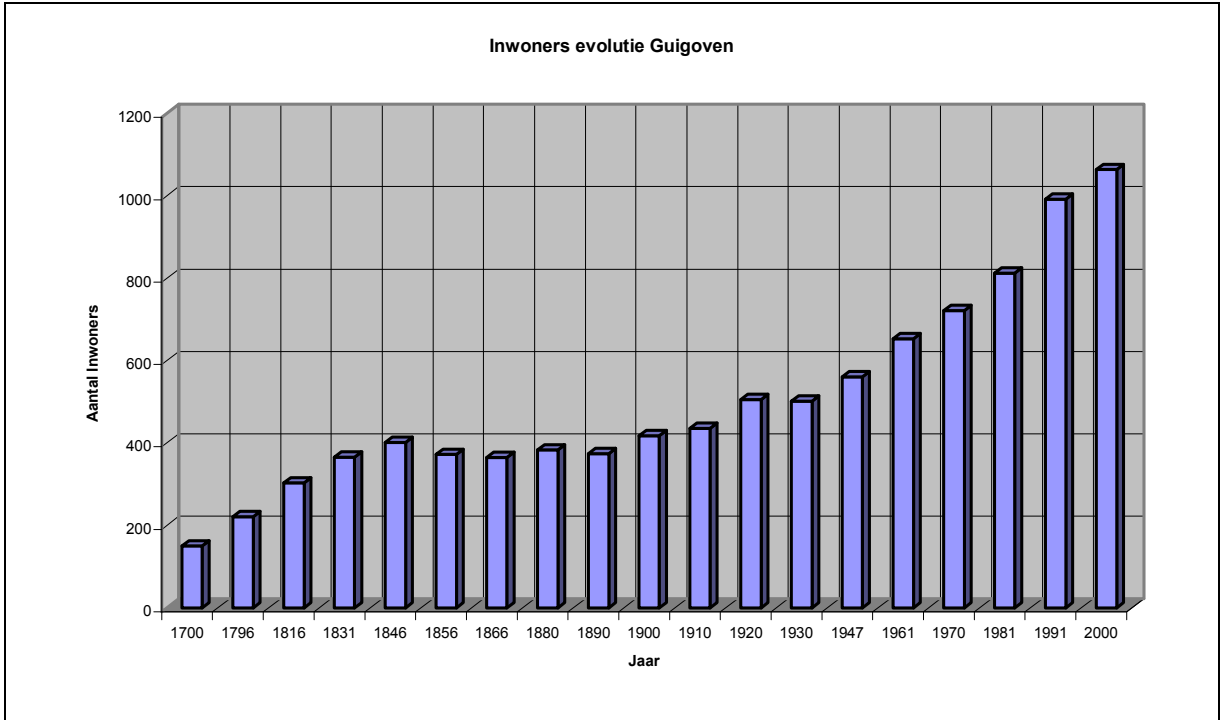
Deze laatste sedimentatie is nog steeds in vorming, en wordt bepaald door de toenemende consumptiefactor in deze landelijke nederzettingen. Vaak verdwijnen tal van lokale voorzieningen en dreigt de gemeente te veranderen in een woongemeente, ook al wordt de lokale omliggende ruimte door de landbouw gebruikt. Toch wordt de lokale ruimte vooral geconsumeerd en staan de lokaal aanwezige landbouwstructuren meestal in relatie tot grotere overkoepelende gehelen. De regionale factor uit zich lokaal door de verdere toename van de bebouwing in de kern, en de lokale afname van diensten door het regionale groeiende aanbod. De toename van de bevolking doet de aansnijding van vele nieuwe kavels en de nieuwbouw stijgen. Deze nieuwbouw houdt nog weinig rekening met de aanwezige fysische (en lokale) factoren en 'leeft' vaak langs de originele dorpsstructuur.

8. De evolutie van de bevolking

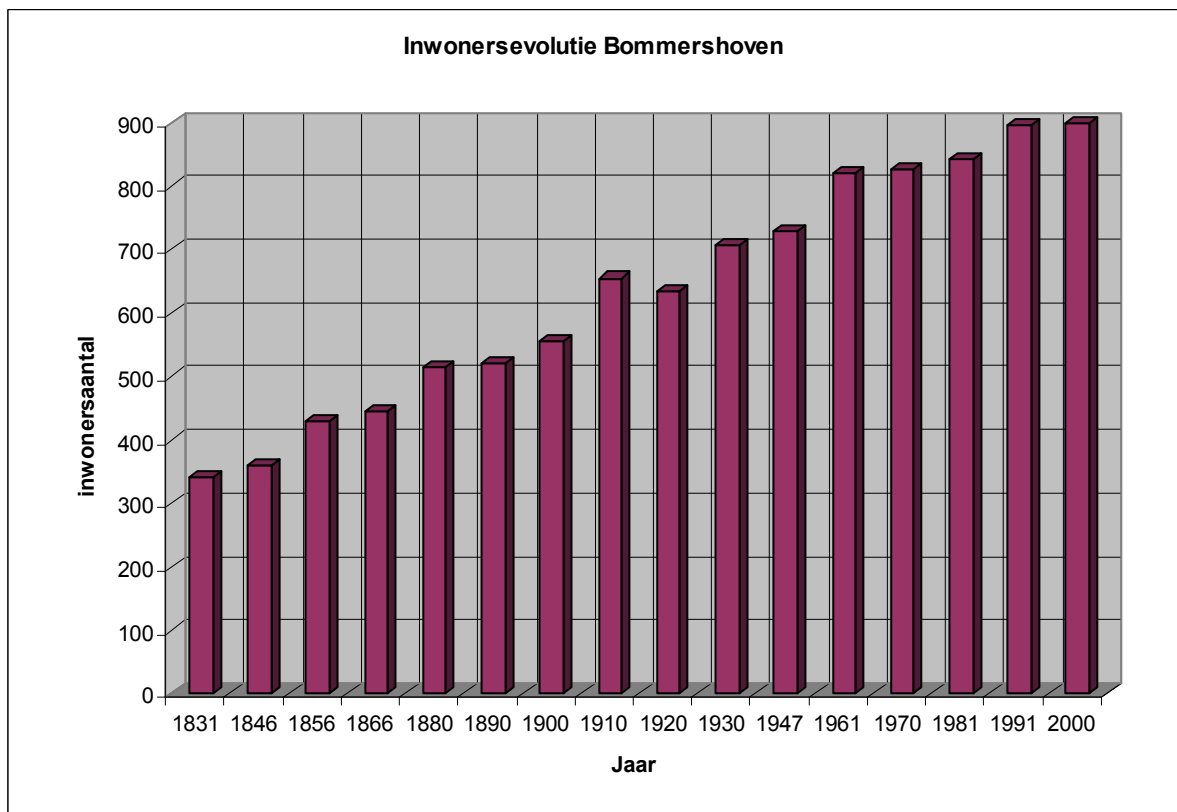
Naast het kaartmateriaal is het ook interessant om de bevolkingsevolutie van beide dorpen even onder de loep te nemen. De gegevens komen uit de volkstellingen van België (vanaf 1831). Voor Guigoven werden in het historisch materiaal van de kerkfabriek nog bevolkingsgegevens gevonden, dit zelfs uit de 18^e eeuw.

Het Haspengouwse platteland situeert zich wat later in de Vlaamse demografische transitie. Guigoven ligt ver van de 19^e eeuwse groeipolen en van echte urbanisatie is er nagenoeg geen sprake. In de tweede helft van de 19^e eeuw is er wel een lichte terugval, en is het geringe effect van de industriële omwenteling. De terugval in Bommershoven valt moeilijker te situeren, daar er geen gegevens van vóór 1831 zijn. Het lijkt wel of de industriële omwenteling een erg gering effect heeft op deze gemeente. De weg naar het Luikse industriegebied valt zeker voor Bommershoven binnen loopafstand. Ook ontwikkelde zich in Bommershoven een eigen 'stroopfabriek' die plaatselijk tewerkstelling bood. De Zuid-Limburgse streek was gericht op de landbouw; vooral de fruitteelt. Voor Guigoven zien we een signifikanter effect van de stedelijke druk. De afname van de bevolking in de tweede

helft van de 19^e eeuw is in verband te brengen met de urbanisatiebeweging, die in het hele land plaatsvond. De invloed van het concurrentiele accumulatieregime is te merken, al is van een echte ontvolking van Guigoven en Bommershoven, vanwege de lokale mogelijkheden in de landbouw (lees: leefbare opbrengsten) geen sprake.

FIGUUR 4.26 Bevolkingsevolutie Guigoven (NIS)

FIGUUR 4.27. Bevolkingsevolutie Bommershoven (NIS)

Tussen 1846 en 1880 schetst men op het platteland een voortgezette toename van het geboortecijfer. De daling van het sterftcijfer zal zich pas enkele decennia later doorzetten. De vooruitgang in de techniek, de ontwikkeling van het verkeer, de verbetering van de levensvoorwaarden,... stimuleerden en bevorderden in hoge mate de productiviteit en bijgevolg ook de algemene demografische uitbreiding in heel België (Lefèvre, 1959), al zijn er natuurlijk regionale verschillen. We zien zowel voor Guigoven als Bommershoven dat vanaf 1900 een gestage groei wordt ingezet. De oorlogen hebben een niet zo grote invloed. Vooral in Guigoven stijgt het aantal inwoners na de Tweede Wereldoorlog spectaculair. De lintbebouwing langs de Steenweg en de nieuwe woonwijk zijn na de jaren '60 verantwoordelijk voor, zoals we verder nog zullen bespreken. In Bommershoven merken we in periode 60-70 ook een toename, waarna de inwonersevolutie stagneert.

9. 'De geologische metafoor toegepast'

9.1. Bemerkingen bij de case study

De case study vertrok vanuit de site en de situatie van beide dorpen. Doorheen de kaartstudie is deze situatie grondig gewijzigd. Het originele patroon van de feodale en prekapitalistische samenleving werd doorheen de kaartstudie veranderd. De kaartstudie gaf, ondergebracht binnen een tijdsafbakening, weer hoe verschillende lagen van de nederzetting werden afgezet. Een evolutiemodel van de nederzetting, gebaseerd op de afzetting van verschillende lagen, de productie van de ruimte doorheen de tijd, wordt in het volgende hoofdstuk besproken. Wel vormde de geologische metafoor de gereedschapskist om de kaartstudie rond op te bouwen.

9.2. Geologische stratenpatronen

Een nederzetting is het resultaat van de opeenstapeling van verschillende lagen doorheen de tijd. De ruimte wordt doorheen de tijd gereproduceerd, zo verdwijnen er vele elementen uit de voorgaande lagen. Doorheen de kaartstudie werd geprobeerd herkenbare elementen te duiden. In het straatbeeld kan men vandaag nog verschillende relictten uit vorige sedimentatielagen ontdekken. Deze zijn niet altijd vanzelfsprekend. Wel kan er, onderbouwd door de kaartstudie, getracht worden deze relictten weer te geven aan de hand van een stratenpatroon.

Een stratenpatroon illustreert op gepaste wijze hoe lokale elementen van verschillende sedimentatielagen terug te vinden zijn. Hoe de bewoning zich situeert op, aan én tegenover een straat duidt samen met de morfologische woninginformatie op een situering in de tijd. Hier wordt geprobeerd om aan de hand van enkele betekenisvolle voorbeelden de idee van een stratenpatroon weer te geven. Het gaat hier niet om een exacte en absolute bepaling, wel om een voorbeeld ter illustratie van de idee.

Er werd gekozen voor 'geologisch straatpatroon' als benaming om enerzijds te verwijzen naar de tijddimensie en anderzijds het verband met de geologische metafoor duidelijk te stellen. Het betreft dus een stratenpatroon in de geologische metafoor.

9.2.1. Verschil in historische constructie: verduidelijking van de legende

In de gele kleur wordt (zie figuur 4.26 en 4.27) telkens de straatgevel van de woning aangegeven. Deze wordt verticaal getekend, zonder rekening te houden met de hoogte van de woning. De positie van de straatgevel van de woning verschilt ook en duidt op specifieke tijdskenmerken. Dit wordt per voorbeeld geïllustreerd.

De oranje horizontaal liggende streep duidt op de straat. Hiermee wordt de breedte van de straat aangegeven. De breedte van de straat is ook betekenisvol, doorheen de evolutie van het dorp veranderde ook het gebruik van de straat. De breedte is typerend. In de 20 eeuw

werden de meeste straten versteend en verhard en ook rechtgetrokken. De zwarte streep verwijst naar een voetpad-fietspad. In origine is dit de overgang van de straat naar de woning of 'de stoep'. Deze werd, als geplaveide strook langs de straat, later dikwijls gebruikt als voetpad of fietspad. Uit de aanwezigheid of de vorm van deze 'stoep' kunnen ook tijdselementen worden afgeleid.

De groene, soms schuinliggende, streep duidt op de voortuin van een huis. Daar sommige woningen hoger zijn gelegen ten opzichte van het straatniveau, wordt deze overgang schuin getekend.

Uit de vorm van het stratenpatroon en de eigenlijke foto wordt informatie afgeleid. Deze dienen als illustratie van de idee, en zijn dus geen alles inhoudende bepaling. Eerst worden er stratenpatronen uit Guigoven besproken; verdere lokale verduidelijkingen en bijkomende informatie in Bommershoven worden dan in de volgende paragraaf aangevuld.

9.2.2. Guigoven

Relicten van woningen uit het Oud Guigovense centrum zijn er niet meer. De oorspronkelijke woningen werden in de 20^e eeuw afgebroken, restanten zijn dus niet meer zichtbaar. Wel bestaat er fotomateriaal, dat we dateren in het begin van de 20^e eeuw. Deze foto's geven ons extra inzicht in de vroegere dorpsstructuur. Een voorbeeld is de foto van het laatste huis in Oud-Guigoven. Het betreft een statig herenhuis (bijlage: figuur 12), dat qua grootte de status weerspiegelt en in duidelijk contrast staat met de kleinere tegen elkaar gebouwde huizen op de Brandstraat (Brandstraat: bijlage: figuur 13). Figuur 14 geeft een ander huis weer te Oud-Guigoven.

Recente foto's van Guigoven zijn ook terug te vinden in de bijlage. Deze werden opgenomen om herkenbare elementen uit de kaartstudie te visualiseren, en werden in de kaartbeschrijving al aangehaald. Zo is het interessant om een oude foto van de Brandstraat te vergelijken met een recente opname (bijlage: figuur 15). Voor het construeren van stratenpatronen werd er ook fotomateriaal voorzien. Op de huidige topografische kaart worden met oranje stippen de vier opnameplaatsen aangegeven.

FIGUUR 4.28: Stratenpatronen Guigoven. Eigen opname. *Figuur in Kaartenbundel*

De eerste foto (A.) werd genomen in de Brandstraat, de hedendaagse 'hoofdstraat', die loopt van aan de Steenweg tot in Wintershoven. De foto is gericht op het centrum van Guigoven. De hoeve links op de foto, in het oosten van de kaart, is al op primitieve kadastrale kaart terug te vinden. Op de hoeve prijkt vandaag het jaar 1826. De huizen aan de overzijde dateren van na de Tweede Wereldoorlog. Te Guigoven werd er in het begin van de jaren '70 heel wat gebouwd op de percelen langs de wegen. De recentste huizen liggen duidelijk verder van de straatzijde. Aan de rechterzijde van foto twee (B.) vindt men een nog recentere woning. Ook deze beschikt over een duidelijke stoep en voortuin. De gevel van het huis is ook evenwijdig gebouwd met de straat. Het huis (A.) uit 1826 grenst direct aan de

straat, die later werd aangelegd. De straat loopt net langs het huis; de bouw van de woning was niet gericht op het stratenpatroon, maar op de agrarische functie. De woning aan de westzijde van de tweede foto dateert uit het begin van de 20^e eeuw. Op de foto in bijlage (figuur 13) kan men duidelijk het onderscheid met de omringende huizen waarnemen, het werd in baksteen opgetrokken en is vergeleken met het huis in leemwerk recenter! Foto C. werd gemaakt op de Bosweg, in de richting van de Steenweg. Het laat woningen uit drie verschillende tijdsperiodes zien. De woning links op de foto geeft met zijn zijgevel rechtstreeks uit op de straat. Het stratenpatroon werd getekend vóór de nieuwbouwwoning ('80) die wat hoger gelegen is. De eerste woning rechts situeren we in de helft van de 20^e eeuw. Deze heeft een minimale stoep voor het huis, zonder voortuin. De woningen uit drie verschillende tijdsperiodes zijn duidelijk verschillend gestructureerd t.o.v. de straat. Twee woningen uit de eerste helft van de 19^e eeuw worden weergegeven op de vierde foto (D.). Deze zijn gelegen langs de 'Bredeweg', het vroegere traject van de Steenweg. Beide woningen illustreren de duidelijke originele band met de fysische omgeving, de woning werd gebouwd, gericht op o.a. maximale zonne-inval. De woning links op de foto maakt deel uit van een grotere hoeve. Beide woningen zijn niet op de straat georiënteerd en hun zijgevel geeft rechtstreeks schuin uit op de straat.

De vier types van woning-straat-structuren typeren de evolutie van de landelijke nederzetting. De oorspronkelijke woningen tonen de nauwe band met de fysische omgeving aan; de wegen werden later heraangelegd (verbreed) langs de woningen heen. De graad van aanwezigheid van de stoep is daartoe ook significant. Woningen die later gebouwd werden staan wel duidelijk in relatie tot de straatstructuur. De recentste woningen die dateren van na de Tweede Wereldoorlog tonen de minste uiterlijke band met de fysische omgeving. De moderne bouwcultuur op de individuele kavel wordt geïllustreerd door de voortuin.

9.2.3. Bommershoven

De onderstaande figuur (4.27) toont de ruimtelijke spreiding van opname plaatsen van de foto's. Zowel in het gehucht Haren als in de kern Bommershoven werden foto's gemaakt. Foto's B, C, E en H zijn getrokken in Bommershoven.

FIGUUR 4.29: Stratenpatronen Bommershoven. Eigen opname. *Figuur in Kaartenbundel*

De eerste foto (A.) is genomen op de Steenweg, die als het ware de grens vormt tussen de twee originele woonkernen. De woning aan de oostzijde van de Steenweg dateert uit de tweede helft van de 19^e eeuw. Het betreft de voorzijde van een grote hoeve, die langs de Steenweg werd gebouwd. Aan de overzijde treffen we nieuwbouw aan ('80), die wel met een voortuin wordt opgetekend.

De volgende foto (B.) werd gemaakt in de westelijke kern van Bommershoven. In deze omgeving tref je de verwevenheid van oudere en nieuwe bouwtypes aan. Dit wordt geïllustreerd op deze foto, met een duidelijk verschil tussen de woningen links op de foto

langs de oorspronkelijke heirbaan, en de nieuwbouwwoningen rechts. Foto (C) geeft hetzelfde patroon weer, maar dan omgekeerd. Ook hier geeft de nieuwbouw met voortuin en stoep uit op de straat.

Foto E. is getrokken aan de kerk van Bommershoven. De grote gevel is die van het kasteel, terwijl de kerktoren nog hoger uitsteekt. De straat leidt langs de kerk door, waar verder ook het Biesenhof en het Rodehof werden opgetrokken. Hier is er wel wat afstand tussen de gevel en de straat, wat we onder 'stoep' categoriseren. De laatste foto van Bommershoven is in de Oostelijke kern opgenomen. Het betreft hier verschillende woningen, die aaneengesloten werden gebouwd, in de buurt van de oorspronkelijke stroopfabriek, die wat verder op de foto gelegen is. Op deze foto merken we de dichte verwevenheid van woningen uit verschillende tijdsperioden. Het straatprofiel werd zo getrokken om te illustreren dat de woning die links ligt, ouder is; deze grenst rechtstreeks en is niet evenwijdig aan de straat.

Foto D. geeft links een oude woning te Haren weer. Niet op de singel (Dorpsstraat) maar op de (latere) verbindingsweg met Jesseren. Deze woning, met een minimumafstand tot de straat, staat duidelijk in contrast met de nieuwbouw (2000) aan de overzijde van de straat. In Haren dorp wordt deze verwevenheid van verschillende tijdsperiodes ook passelijk geïllustreerd (F.). Centraal geven er twee gevels rechtstreeks uit op de straat, beide maken deel uit van een oorspronkelijke hoeve. Terwijl in de verte de kleine kerktoren van Haren kerk is waar te nemen, is er vooraan op de foto duidelijk nieuwbouw te zien; inclusief met een voortuin en een stoep.

Ook op foto G. zien we de verweving van drie verschillende tijdsperiodes. Deze foto werd genomen in de Tieckenstraat en dit met de rug naar de Steenweg. Aan de linkerzijde van de foto nemen we vooraan een recente woning waar, van hetzelfde type als die op de vorige foto. Iets verder staat er een woning uit de helft van de 20^e eeuw, met een stoep. De woning aan de overzijde is een van de eerste woningen net buiten de dorpsstraat in Haren. Deze grenst rechtstreeks aan de straat.

9.2.4. Conclusie inzake de Geologische stratenpatronen

In het huidige straatbeeld vallen morfologisch duidelijke verschillen te herkennen. We vergelijken de woning-straat structuratie met de bekende ouderdom en de case study en plaatsen deze bijgevolg in de tijd. Voor verschillende tijdperiode's worden verschillen structuratietypes teruggevonden. Zo staat een huis uit het begin van de 19^e eeuw heel anders t.o.v. de straat gestructureerd als een huis dat vandaag nieuw wordt gebouwd.

Fotografische terreinwaarnemingen laten dus toe om sedimentatie in de woningbouw van verschillende tijden te herkennen. Ook kunnen er lokaal landschappelijke relicten worden aangetroffen die verwijzen naar een vroegere structurerende samenleving; deze werden in de case study aangebracht en worden in bijlage met fotomateriaal verduidelijkt.

Deze bevindingen illustreren duidelijk de aanwezigheid van verschillende sedimentatielagen binnen een landelijke nederzetting. Een dorpskern is doorheen de tijd duidelijke in evolutie. Veranderingen in de sociale, de lokale en de regionale organisatie hebben een duidelijke

weerslag op de lokale ruimtelijke uiting. Ook bevestigt de structuur op de foto's de in de case study vooropgestelde indeling in de tijd; huizen kunnen in verschillende tijdsperiode's gedateerd worden. De vier types van woning structuur kunnen we toekennen aan het 'prekapitalistische, het agrarische, het industriële en het woonforens – objectenlandschap' (+ infrastructuur landschap).

De opbouw van de verschillende landschapslagen aan de hand van de kaartstudie en de ruimtelijke vaststelling van de aanwezigheid van verschillende sedimentaties geven de aanzet tot het evolutiemodel van de landelijke nederzetting. Ook de evolutie en de veranderende configuratie worden in het teken van dorpskernverschuiving besproken. De geologische metafoor als basisconcept en het benaderen van een nederzetting als 'locale' of bundeling van activiteiten of tijd-ruimte stations scheppen deze mogelijkheden.

Hoofdstuk 5: De evolutie van een landelijke nederzetting

De kaart- en terreinanalyses van Guigoven en Bommershoven werden aan elkaar gekoppeld aan de hand van de geologische metafoor. De opbouw van de verschillende sedimentatielagen en hun onderlinge invloed werden aangetoond doorheen de case study. Dit hoofdstuk heeft tot doel de bevindingen te generaliseren om zo een landelijk evolutiemodel te schetsen, komende uit de case study, en aanleiding te geven tot projectie naar andere landelijke nederzettingen binnen, maar ook buiten, de bestudeerde regio. Dorpskernverschuiving wordt op het einde van dit hoofdstuk geschetst in het kader van deze nederzettingsevolutie.

1. De lokale interpretatie van de geologische metafoor

1.1. De stedelijke geologische metafoor

In de sociaal-economische geografie worden de ruimtelijke organisatievormen van verleden groeicycli binnen maatschappelijke systemen benaderd vanuit de geologische metafoor. De geografische veranderingen zijn spectaculair op het vlak van de economisch-ruimtelijke organisatie. Doreen Massey heeft deze als eerste geconceptualiseerd na een studie van de verschuivingen in de lokalisatie van de elektronica-industrie in Groot-Brittannië (Kesteloot,2002).

In hoofdstuk 2 werd het concept van de geologische metafoor al aangebracht. Dit vormde de achtergrond voor de opbouw van de case study. De evolutie van de nederzettingen werd aan de hand van verschillende sedimentaties geschetst. De sedimentaties binnen een tijdsperiode die verwant zijn aan een maatschappelijk systeem zijn vandaag als herkenbare afgezette lagen aanwezig in de ruimte. De bebouwde ruimte is inert en vormt een geheugen van de voorafgaande ontwikkelingen die tot stand kwamen door menselijke activiteiten. De beeldspraak van de geologische metafoor stelt dat de materiele en de sociaal-ruimtelijke kenmerken van een plaats de weerspiegeling vormen van de ruimtelijke structurering en de sedimentatie die er zich ten gevolge van macrosociale ontwikkelingen in het verleden hebben voorgedaan (Meert,2000).

De geologische metafoor wordt vooral toegepast op de stedelijke ruimte, vanwege de directe link met de economische groei. De heersende maatschappelijke systemen worden gedomineerd vanuit een stedelijk patroon. De impact van het maatschappelijke systeem, tesamen met de inertie van de sociale instellingen en van de individuele gedragingen en het individuele bewustzijn is groot en bijgevolg ook duidelijk af te lijnen in de ruimte die deze factoren primordiaal en in voldoende grootte herbergt; nl. de stedelijke ruimte. Zo kunnen wijzigingen binnen economische groeicycli direct gesitueerd worden binnen de stedelijke ruimte. De suburbanisatie door eigendomsverwerving als ruimtelijke uiting binnen het intensieve accumulatieregime (1945-1973-1986) bijvoorbeeld gebeurde grootschalig en is zodanig vandaag ook perfect 'waar te nemen' als de 'sedimentatie' van die tijdsperiode.

1.2. De landelijke interpretatie

De maatschappelijke ontwikkelingen hebben als eerste impact op de stedelijke structuur. De economische groeifasen van dit maatschappelijk systeem kunnen dankzij de grootschaligheid van de ruimtelijke structuratie in de steden duidelijk herkend worden. Ook in de perifere regio's hebben deze ontwikkelingen, met vertraging in de tijd, invloed en impact. In de kleine landelijke structuren is de uiting van een nieuwe ontwikkeling minimaler; veranderingen in de macrosociale en economische processen hebben in vergelijking met de stedelijke structuur, landelijk een veel kleinere uiting. Voor een landelijke nederzettingsstructuur is het ook mogelijk om verschillende grote sedimentatielagen af te bakenen. In de case studies wordt de landelijke evolutie onder een aantal sedimentatie noemers geplaatst. Deze zijn grover geformuleerd, maar zeker vergelijkbaar met de sedimentatielagen gedetermineerd in de steden.

Dat de impact van de maatschappelijke ontwikkelingen vertraging heeft en veel minimaler is, schept ook mogelijkheden. In de stad is het mogelijk grote bebouwde ruimtes vanuit de geologische metafoer te benaderen. In de stad kan men ook op straat- en woningniveau terugkoppelen naar de geologische metafoer. De geologische metafoer toepassen op lokale schaal schept een interessant kader. Zo kan je heel duidelijke lokale sedimentaties herkennen, en deze benaderen vanuit de geologische metafoer. Aan de hand van kleine, maar toch significante wijzigingen binnen de lokale nederzettingsstructuur kunnen de transformatie en evolutie van de nederzetting benaderd worden. In figuur 2.6 werd de nederzettingevolucie van Guigoven al langs de macro-economische processen geplaatst.

In de case study werd daarom gekozen om te werken binnen grotere sedimentaties, die voornamelijk voor de twee laatste eeuwen afgetekend zijn. De ruimtelijke uiting van deze sedimentatielagen werd aan de hand van de geologische stratenpatronen aangetoond (Hoofdstuk 4, paragraaf 9).

1.3. 'Locales' en 'Stations' structurerend voor een landelijke nederzetting

Uit de geologische metafoer blijkt dat de ruimte als maatschappelijk product een structureel karakter heeft en in staat is om over langere perioden bepaalde sociale praktijken in stand te houden (Meert,2003). De dualiteit tussen structuur en actor, de logische verbinding in het structuratieproces van Giddens, geeft aan hoe het praktische handelen, gesitueerd in tijd en ruimte, tegelijk de bestaande structuren kan reproduceren, maar volgens Giddens ook nieuwe structuren kan voortbrengen (Meert,2003). Structuren maken dus het handelen van de individuele actor (de mens) mogelijk, maar de actor bepaalt door zijn handelen ook mede de structuur. In de theorie van Giddens en ook in de tijd-ruimte geografie van Hägerstrand komen enkele benaderingen aan bod die ook voor de evolutie van de landelijke nederzetting een structurele rol spelen: 'Locales' en 'tijd-ruimte stations' in relatie met de geologische metafoer.

De landelijke nederzetting, de dorpskern, kan als een 'locale' worden beschouwd. In een locale vindt in één en dezelfde ruimte interactie plaats tussen de individuele en de maatschappelijke actoren. Een locale is een praktijkvoorbeeld van hoe individuele gedragingen binnen en met de maatschappelijke instituties de plaatselijke ruimte vormen. Dit ruimtevormend proces is ook op lokale schaal continu in evolutie, wat maakt dat de locale (dorpskern) ook continu in beweging is. Een locale kan dusdanig beschouwd worden als de drager van diverse ruimtelijke kenmerken, die door specifiek of algemeen individueel gedrag tot stand kwamen. Deze individuele gedragspatronen zijn gerelateerd aan de algemene maatschappelijke evolutie en de ruimtelijke lagen zijn te dateren in verschillende tijd-ruimte periodes (Meert,2000).

De ruimte die het resultaat en het medium is van de interactie, kan dus veranderingen ondergaan, ten gevolge van veranderingen in individuele gedragingen en maatschappelijke veranderingen, steeds rekening houdend met de vorige sedimentatie, zoals verduidelijkt is in het concept van de geologische metafoor. Dat deze individuele gedragingen dus ook medebepalend zijn voor en bepaald worden door de ruimte, wordt ook verduidelijkt in het concept van de 'stations' van Hägerstrand. Een station is een knooppunt in de ruimte waar de activiteitenbundels van de individuele actoren kruisen. Iedere mens (= individuele actor) legt doorheen de tijd een pad af in de ruimte. Het knooppunt waar verschillende activiteitenbundels van deze mensen kruisen, wordt bepaald als een tijd-ruimte station. Deze knooppunten illustreren passend de link tussen de individuele actoren met de ruimte waarbinnen zij onder een bepaald maatschappelijk systeem functioneren (Hägerstrand,1967). De locale van Giddens structureert enerzijds de individuele gedragingen van de actoren in tijd en ruimte en wordt anderzijds geconstrueerd door deze tijd-ruimte gedragingen. De locale is met andere woorden het interactiekader tussen de tijd-ruimtelijke handelingen van het individu en de opgelegde tijd-ruimte structuren van de maatschappij.

De sedimentatie in de tijd op het voorgaande landschap wordt dus bepaald door de interactie zowel tussen de individuele als tussen de institutionele actoren. De wisselwerking tussen beide binnen de ruimte bepaalt hoe de ruimte zal evolueren. Binnen de nederzetting, die als een locale beschouwd wordt, leggen de ruimte en de (lokale en regionale) maatschappelijke invloed tijd-ruimte patronen op aan de individuele actor. De gedragingen van deze actoren bevestigen of ontkrachten deze tijd-ruimte patronen, afhankelijk van de sterkte van de fysische, de lokale en de regionale invloeden. Veranderende of bevestigende patronen kenmerken de ruimtelijke structuur van een nederzetting. Een verandering van dit patroon kan dus ontstaan door wijzigingen in het individueel handelen en/of door een opgelegde maatschappelijke wijziging.

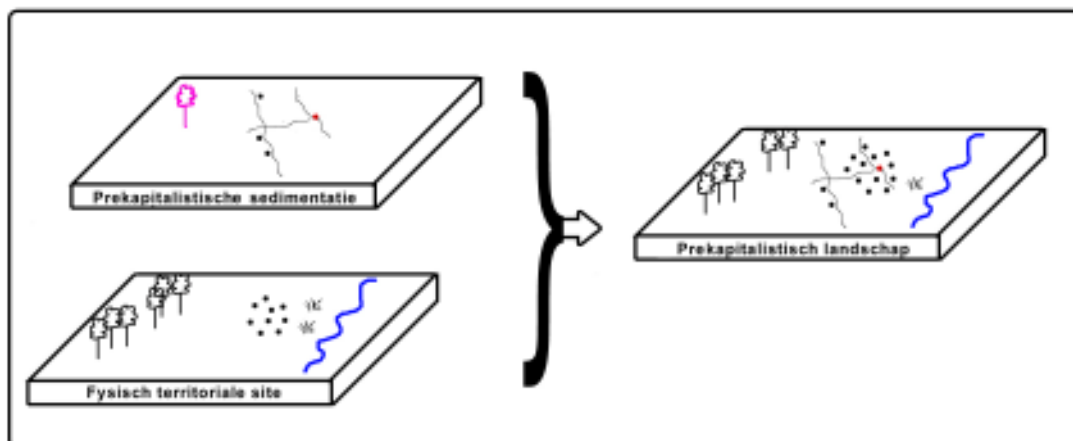
Als we voor een nederzetting de evolutie van het sociale en ruimtelijke centrum (= het zwaartepunt) bespreken dan is dit dus de evolutie van de tijd-ruimte patronen en stations binnen een locale.

2. De evolutie van een landelijke nederzetting

Bij de bespreking van het kaartmateriaal in hoofdstuk 4 werden de kaarten onder verschillende noemers gebracht. De indeling gebeurde op basis van de veranderingen in het maatschappelijke systeem en de lokale invloeden van het macro-sociale systeem. Dit had niet als doelstelling de economische structuratie uit te spitten, maar wel vanuit een sociaal economische invalshoek de verschillende lokale herkenbare sedimentatielagen te definiëren. Aan de hand van de verschuivingen binnen de twee dorpen doorheen de tijd, wordt getracht een evolutiemodel van een landelijke nederzetting te schetsen. Dit uitgaande van het concept van de geologische metafoor, met enerzijds als doel het lokale evolutiepatroon te generaliseren en anderzijds het kader te verduidelijken van de dorpskernverschuiving die in beide dorpen plaatsvond.

2.1. De landelijke sedimentatielagen

In de case study werd teruggegaan tot het ontstaan van de nederzetting. De situering en de geschiedenis van de prekapitalistische nederzetting werden benaderd. Het kaartmateriaal werd onder de verschillende noemers geplaatst, respectievelijk onder 'fysisch territoriaal landschap', 'prekapitalistische landschap', 'agrarische landschap', 'industriële landschap', 'infrastructuur landschap' en het 'object-woonforens landschap'. Het begrip landschap krijgt hier dus een ruimere betekenis; het maatschappelijke systeem bepaalt een ruimtelijke sedimentatie. Deze sedimentatie vormt samen met het onderliggende voorgaande landschap een nieuw tijdstyperend landschap.

FIGUUR 5.1: Vorming van een tijdstyperend landschap (eigen creatie)

Deze landschappen worden niet onafhankelijk gevormd; een nieuwe sedimentatie wordt bepaald door de karakteristieken van het vroeger gevormde landschap. De troeven, de nadelen en de configuratie spelen een invloedrijke en bepalende rol. De opeenvolging van de verschillende sedimentaties, de opeenstapeling van verschillende landschappen impliceert een toename van de complexiteit van de nederzetting. Deze complexiteit is het

resultaat van de wisselwerking tussen de fysische, de lokale en de regionale factor. Deze zijn ook bepalend voor de zwaartepuntbepaling. (zie paragraaf 3.3.)

Figuur 5.2 bevat het evolutiemodel dat per landschap kort wordt besproken, als de aanzet tot de definiërende factoren voor de evolutie van een landelijke nederzetting. De zwarte punten geven de bebouwing weer, het rode punt het lokale zwaartepunt. De zwarte lijnen geven het wegenpatroon weer, en het bos en de rivier het fysisch landschap dat in cultuur wordt genomen.

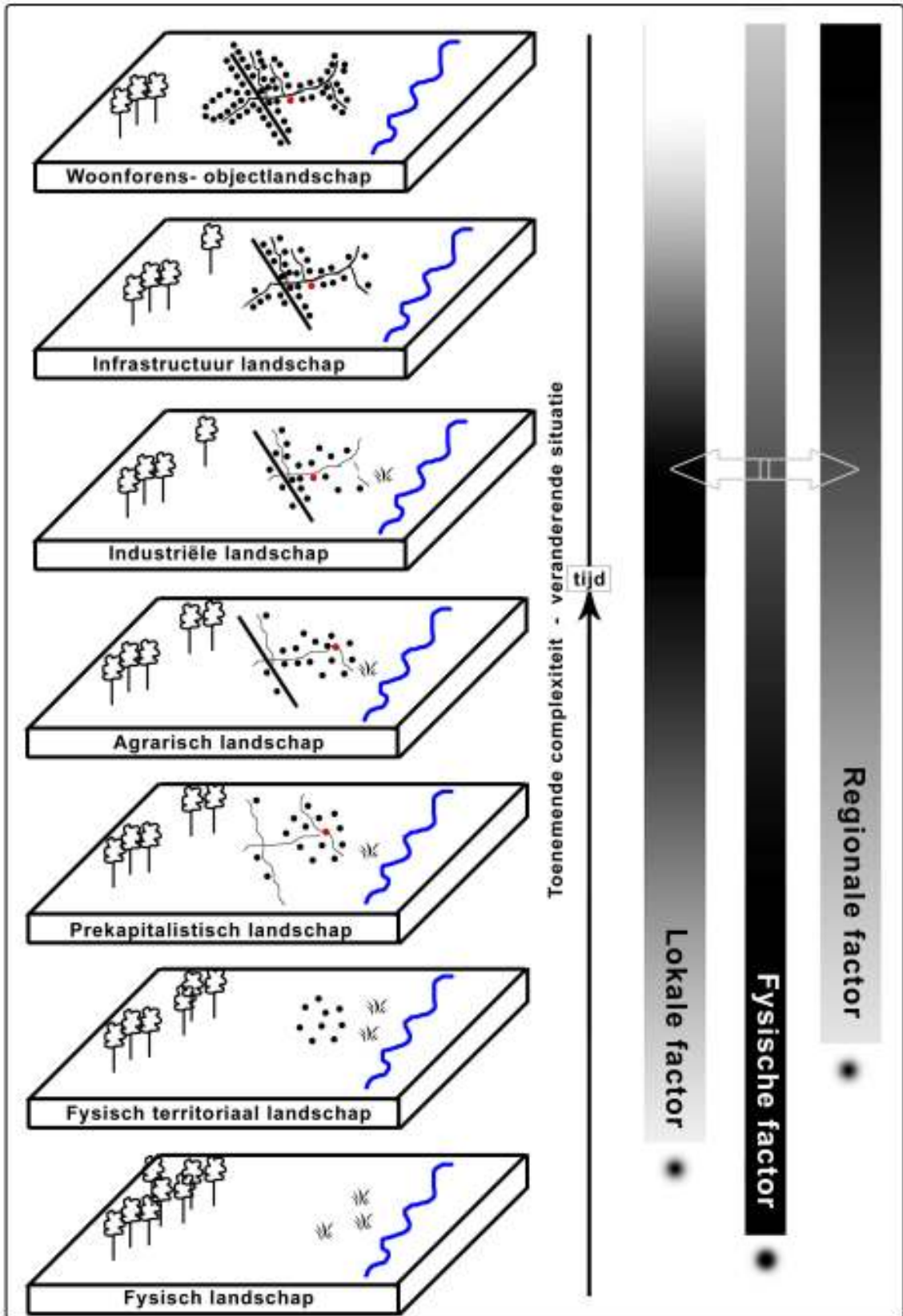
2.2. Bespreking van de landschappen

De lokalisatie van de eerste nederzettingen was site-gedefinieerd. Het *fysisch landschap* werkte plaatsbepalend voor het ontstaan van een nederzetting. De lokale situatie speelde origineel een minder belangrijke rol. In Haspengouw evolueerden deze eerste nederzettingen naar een kernvormig type; de bewoning en de gemeenschappelijke organisatie werden direct ingegeven door het fysische landschap en creëerden zodanig een *fysisch-territoriaal landschap*. Het belang van de rechtstreeks bepalende fysische factor wordt rechts in de middelste balk weergegeven. Die zal nog lang determinerend zijn voor de landelijke nederzetting.

In de case study werd het verdere verloop van de geschiedenis van de nederzetting geschetst. Beide dorpen kenden een ander verloop. De verdere cultuurinname plaatsen we onder het *prekapitalistisch landschap*. De evolutie wordt vanaf deze periode naast de fysische factor ook bepaald door de lokale factor. Hierin is zeker de institutionalisering belangrijk; de stichting van een parochie en de uitkristallisatie van het dorp en het dorpsbehoren geven aan deze lokale factor een ruimtelijke uiting. Ook wordt lokaal de evolutie bepaald door de macht van de lokale heer binnen het feodale systeem. Deze lokale factor heeft een duidelijke ruimtelijke uiting (bv. het kerkgebouw). De mobiliteit van het individu is erg beperkt, het contact met de omringende dorpen gebeurt via lokale wegen die via de meer verspreide woningen van nederzetting tot nederzetting lopen. Regionale factoren komen er stilaan bij en hebben via de lokale factor een onrechtstreekse invloed (bv. tiendenheffing). De immobiliteit en de afstand beperken in grote mate de directe uiting van deze regionale factor. De landelijke nederzetting is op zichzelf aangewezen en probeert de agrarische productie zo voordelig mogelijk te structureren om de zelfvoorziening te optimaliseren. De productie en de landinname gebeuren nog steeds in evenwicht met en bepaald door de fysische factor. Het zwaartepunt van de nederzetting wordt dus bepaald door de lokale factor en de fysische factor, ingegeven uit het vorige landschap.

In het *agrarisch landschap* is de landelijke nederzetting nog steeds gericht op het fysische gestructureerde landschap. De agrarische productie bepaalt, binnen de kapitalistische maatschappij, het landschap van de nederzetting. De fysische factor heeft nog steeds een rechtstreekse invloed, al neemt deze af door de eerste technologische vooruitgang die ook op het platteland zijn intrede doet. Het aandeel van de autarkische bedrijfsvoering neemt af, terwijl het aandeel van de marktruil stijgt.

FIGUUR 5.2: Evolutie van de landelijke nederzetting aan de hand van de geologische metafoer. Nederzettingstransformatie onder invloed van veranderende lokale factoren. (eigen creatie)

Het platteland behoort immers tot de periferie van de beter ontwikkelde stedelijke regio's. De stedelijke kernen vormen de kiem van de latere industriële ontwikkeling. Wel krijgt de lokale factor nu al stevige concurrentie van een regionale component. De landelijke nederzetting is geen geïsoleerd systeem meer, maar moet nu functioneren binnen een groter geheel. Hoe de lokale macht of de gemeenschap in relatie staat tot deze regionale factor, bepaalt de lokale ruimtelijke uiting. Hét voorbeeld van de ruimtelijke uiting van de regionale factor is de modernisering van het wegennet. Het gewicht van de lokale factor op de regionale schaal bepaalt mede de kloof tussen het lokale wegennet en het regionale wegennet; hoe kleiner het gewicht is van de lokale factor, des te groter is de kloof.

Tijdens de creatie van het *industriële landschap* werkt de industrialisatie, die in de steden al een transformatie betekende, in op het platteland. De agrarische productiestructuur kan niet alle lokale inwoners tewerkstellen, enerzijds door de bevolkingstoename en anderzijds door de optimalisering van de productiefactor. De agrarische productie is rechtstreeks verbonden met de fysische factor; deze verliest dus van belang. Het ruimtelijke zwaartepunt, ingegeven door de fysische en de lokale factor, verliest dus ook zijn aantrekkingskracht. Voor de landelijke nederzetting is een goede ontsluiting belangrijk, de inwoners van het platteland moesten immers elders een inkomen gaan zoeken. Guigoven en Bommershoven liggen op een beperkte afstand van het Luikse industriebekken en in de streek houdt de agrarische productie nog wat langer de bovenhand; van een grootschalige emigratie is er dus geen sprake. Waar dit wel gebeurt, heeft dit ook invloed op de ruimtelijke evolutie van het dorp. Ontvolking leidt bijvoorbeeld tot leegstand. De regionale factor komt lokaal ook ruimtelijk tot uiting via de aanleg van de buurtspoorwegen, die de landelijke nederzettingen beter ontsluiten. Ook de immigratie van de regionale machthebbers, de bourgeoisie, naar de lokale nederzetting heeft een ruimtelijke uiting in de vele residentiële kastelen. De regionale factor kent dusdanig een lokale plaatselijke uiting die de fysische en de lokale factoren zal domineren. Deze regionale factoren hebben een nieuw gewicht op het ruimtelijk zwaartepunt dat door de nieuwe configuratie van factoren niet noodzakelijk met het voorgaande samenvalt.

Waar tijdens het industriële landschap de kern van de bevolking en activiteit absoluut in de stedelijke kern waren gevestigd, wordt na de Tweede Wereldoorlog de kloof tussen de stad en het platteland overbrugd. De suburbanisatiebeweging creëert een heel andere invloed op een landelijke gemeente. Tesaamen met de definitieve landelijke 'take off' kennen de landelijke gemeentes een grote toename van de inwoners. De landelijke kernen functioneren nu als onderdeel van de regio. De individuele mobiliteit is verhoogd vanwege de auto. In het landschap wordt structureel ingegrepen. Wegen worden gemoderniseerd en gebetonneerd, grote kavels worden ingenomen ... Langs de gestructureerde lijnen, de intergemeentelijke wegen, worden woningen ingeplant in lange linten. De overgang tussen verschillende kernen gebeurt via verlinte bewoning langs de verbindingswegen. De suburbanisatiebeweging naar de landelijke kernen is duidelijk van een hoger niveau. De regionale factor uit zich ruimtelijk in de grote infrastructuurinplantingen en de lintbebouwing. Met de fysische factor wordt quasi

geen rekening meer gehouden, dit o.a. door de toename van de technologische kennis. Ook ondoordachte bouwbeslissingen worden genomen, bv. bebouwing in de overstromingszone van de valleien. Ontsluiting en nabijheid bepalen de lokale inplanting van nieuwe woningen; de regionale factor neemt zo mogelijk nog in belang toe in het *infrastructuur landschap*.

Het landschap van vandaag is het *woonforens-object landschap*. De verlinting zette zich gedeeltelijk verder en de functie van de landelijke nederzetting wordt 'wonen'. Het consumeren van de landelijke ruimte is overwegend, en dit ingegeven vanuit de regionale factor. In planning wordt de fysische factor soms in rekening gebracht, de lokale factor kan een surplus betekenen voor de aantrekking van nieuwe inwoners. De regionale factor bereikt een quasi absolute dominantie en kan enkel concurrentie ervaren van een supra-regionale invloed. Supra-regionale invloeden werden niet direct opgetekend in de case study. In het woonforens-object landschap is het ook zo dat de regionale ruimtelijke ordening een belangrijke rol zal spelen, de regelgeving bevat de mogelijkheden waarbinnen een eventuele zwaartepuntevolutie nog mogelijk is.

2.3. De Fysische, de Lokale en de Regionale factor: bepalend voor het ruimtelijke zwaartepunt

Doorheen de evolutie van de landelijke nederzetting verandert de onderlinge verhouding van de fysische, de lokale en de regionale factor. Deze verhouding en de ruimtelijke uiting zijn bepalend voor de verdere ruimtelijke evolutie van de nederzetting.

2.3.1. De fysische, de lokale en de regionale factor

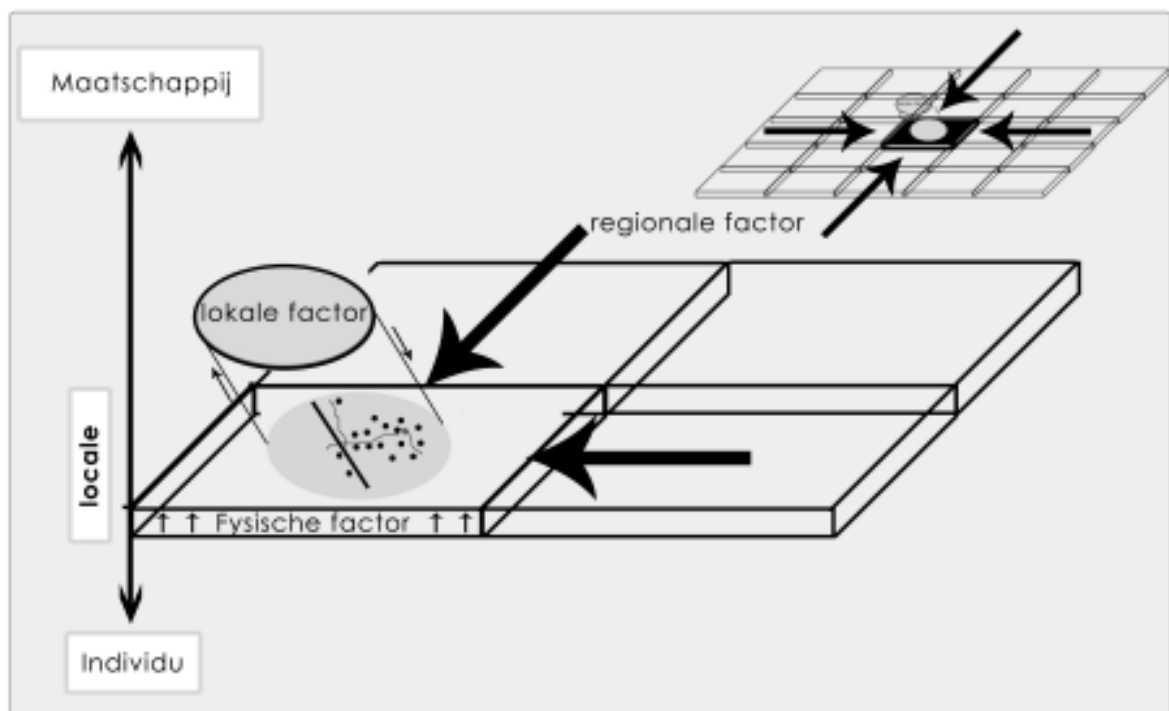
De *fysische factor* is de factor die de situering van de nederzetting bepaalt. De agrarische productie en dus de voorziening van de inwoners, is op deze fysische factor gebaseerd en er dus rechtstreeks mee verbonden. De fysische factor schept de fysische mogelijkheden om het land in cultuur of productie te nemen. Wanneer de technologie vele fysische karakteristieken overbodig maakt, verdwijnt de directe invloed van deze fysische factor.

De *lokale factor* groeit vanuit de nederzetting zelf als de lokale uiting van macht, elite, institutionalisering. Deze lokale factor valt ruimtelijk dikwijls samen met de fysische factor, maar toch zonder significante ruimtelijke spreiding. Doordat de lokale factor tot stand komt aan de hand van die fysische factor. Wanneer de regionale factor een lokale ruimtelijke verankering kent, binnen de vorming van een landschap, wordt deze ook binnen de lokale factor opgenomen. Zo reproduceert de lokale factor zichzelf doorheen de tijd. Een voorbeeld is de eerste regionale suburbanisatiebeweging (regionale factor) van de bourgeoisie, die lokaal macht concentreert (wordt in de volgende landschapsbepaling mede bepalend voor de lokale factor). Ook de feodale macht in het prekapitalistische landschap, de werking van de parochie ... zijn hiervan voorbeelden.

De *regionale factor* omvat datgene wat zich boven het niveau van de nederzetting afspeelt. Deze kan bij een volgende sedimentatie de lokale factor bepalen, zowel door een rechtstreekse (bv. Bourgeoisie kastelen) als onrechtstreekse (algemene suburbanisatiebeweging) die leidt tot inname van de kavels op het platteland in verlinte vorm (of verlinting) als ruimtelijke uiting. De regionale factor heeft dus per sedimentatie een directe ruimtelijke invloed en een indirecte door de opname in de lokale factor.

2.3.2. De ruimtelijke factoren binnen de locale

Langs de verschillende sedimentaties die leiden tot de opeenstapeling van landschappen werd de evolutie van de verschillende factoren geplaatst. Deze evolutie werd ook aan de hand van de fysische, de lokale en de regionale factor uitgelegd. (Zie figuur 5.2.) Deze factoren hebben een veranderende invloed doorheen de tijd. Op het niveau van de dorpskern kennen deze een geconcretiseerde ruimtelijke uiting door de lokale interactie tussen het maatschappelijke systeem en het individu. De combinatie van de factoren met de locale illustreert hoe een landelijke nederzetting in evolutie is. In figuur 5.3 wordt een landschap (de dorpskern) beschouwd als een locale.

FIGUUR 5.3: De fysische, de lokale en de regionale factor binnen de locale (eigen creatie)

De figuur illustreert hoe de lokale interactiekader vormt tussen de tijd-ruimtelijke handelingen van het individu en de opgelegde tijd-ruimte structuren van de maatschappij. Deze individuele gedragspatronen worden, binnen de gestructureerde maatschappij die tijd-ruimte patronen oplegt, beïnvloed door de fysische, lokale en regionale factoren. De evolutie van deze factoren draagt dus bij tot een bevestiging of ontkrachting van de bestaande tijd-ruimte patronen binnen een nieuwe sedimentatie. De kracht (macht) van de factoren wordt enerzijds beïnvloed door de maatschappij-individu verhouding maar bepaalt vooral de lokale constructie van de ruimte via bundeling van tijd-ruimte paden binnen de gestructureerde maatschappij.

2.3.3. Het ruimtelijk zwaartepunt van de landelijke nederzetting

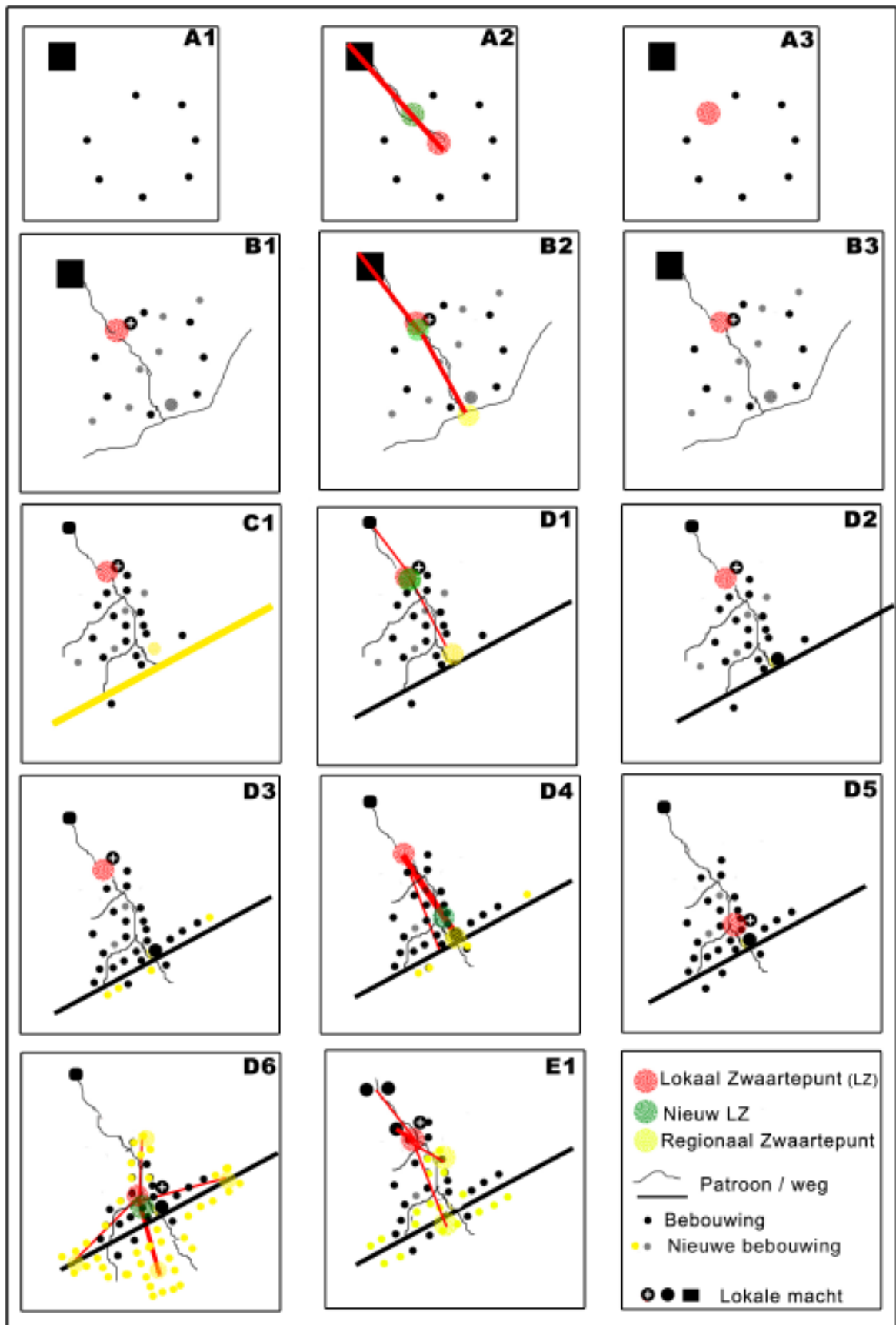
Het ruimtelijke zwaartepunt wordt bepaald door wisselwerking van de lokale, de fysische en de regionale factor. Deze wisselwerking bepaalt binnen elk landschap de ruimtelijke configuratie van de dorpskern. Binnen de lokale ruimte beïnvloeden de drie factoren de individuele tijd-ruimte gedragingen binnen de maatschappelijke structuur. Evolutie in de factoren veroorzaakt een evolutie in de aantrekking, die binnen een bepaalde opgelegde structuur al dan niet tot uiting komt.

Doorheen de study werd dit ruimtelijk zwaartepunt al herhaaldelijk aangehaald. Het zwaartepunt is binnen elk landschap het resultaat van de ruimtelijke configuratie van de drie factoren, die door de interactie van het individu en de maatschappij in de locale ge(re)produceerd wordt. Het zwaartepunt is dus een combinatie van het sociale en ruimtelijke centrum.

We illustreren deze zwaartepuntbepaling aan de hand van enkele eenvoudige situaties die geïnspireerd zijn door elementen uit de gedetailleerde analyse in de case study. In de figuur speelt het geometrische gegeven ook mee; zo speelt de dikte van een lijn of de grootte van bebouwing een wezenlijke rol. De symbolen worden verklaard in de legende.

Sectie A

In sectie A wordt schematisch de constructie van de dorpskern voorgesteld. Het eerste lokale zwaartepunt komt tot stand door de directe relatie van de individuele actoren met het fysische milieu. Het originele lokale zwaartepunt bevindt zich in deze situatie centraal van de ingenomen ruimte. Wanneer lokaal een nieuwe actor optreedt, wordt de ruimtelijke samenstelling veranderd. Het nieuwe lokale zwaartepunt wordt gerealiseerd door de lokale invloed van een nieuwe actor, bv. een feodale kasteelheer (A2). Dit wordt geïllustreerd door de ruimtelijke verschuiving van het zwaartepunt via de as. Het nieuwe lokaal zwaartepunt ontstaat, door de lokale invloed van de feodale kasteelheer, binnen de nieuwe ruimtelijke configuratie (A3). Deze heeft ook invloed op een volgende sedimentatie (B). Sectie A is dus een eenduidig voorbeeld van hoe een nieuwe lokale actor binnen het feodale maatschappelijke systeem invloed zal hebben op de tijd-ruimte patronen in de locale. Deze wordt gewijzigd en er wordt een nieuw ruimtelijk zwaartepunt gevormd.

FIGUUR 5.4: Zwaartepunt configuratie (eigen creatie)

Sectie B

In B heeft het dorp een verdere evolutie gekend, zo treedt in deze fase ook een eerste duidelijke regionale invloed op. Deze fictieve situatie heeft als doel de relatie tussen de drie factoren die de evolutie van een dorp bepalen, eenvoudig te schetsen. De regionale invloed is bijvoorbeeld ruimtelijk te situeren in een afspanning voor doortrekkende koetsen of is bijvoorbeeld een plaats waar contact tussen individuen uit de omliggende dorpen plaatsvindt. Het gewicht van het lokale zwaartepunt blijft, ook in relatie met de nieuwe factor, erg groot. Zeker omdat het sociale en ruimtelijke centrum (zwaartepunt) met een kerk werd geïnstitutionaliseerd.

De factoren zijn ten opzichte van sectie A dus veranderd en vormen een nieuwe configuratie. Binnen de nieuwe ruimtelijke (en sociale) configuratie weegt de lokale factor door. Ook al ligt de kerk geometrisch zeker niet centraal, toch bepaalt ze, als de uitdrukkelijke activiteitenbundeling van de individuele factoren binnen het maatschappelijk systeem, de dorpskern. De primitieve regionale invloed heeft een kleine ruimtelijke uiting maar veroorzaakt geen significante veranderingen in de tijd-ruimte patronen, dit doordat de zich reproducerende lokale factor de grootste invloed blijft uitoefenen.

Sectie C – D

In het derde voorbeeld (sectie C) wordt een duidelijke uiting van de regionale factor geïllustreerd: de aanleg van de regionale Steenweg en de daaropvolgende suburbanisatiebeweging van de bourgeoisie. Ook bepalend is de toenemende doorstroom van individuen uit de regio die 'passeren' langs de Steenweg (C1 vormt de basis voor de evolutie weergegeven in D en E)

Waar het tijd-ruimte station van de kerk en het oorspronkelijke bewonerscentrum nog steeds de voornaamste activiteitenstromingen bundelen, is deze van de lokale machtsuiting van de feodale kasteelheer afgenomen. De regionale component spreekt zich uitdrukkelijk uit, direct door de bouw van een nieuw Residentieel Kasteel en indirect door de invloed van het bovenlokale wegennet op de tijd-ruimte patronen. De voorafgaande ruimte constructie blijft nog van een significant duidelijk gewicht (D1). Ook al is het dorp duidelijk in evolutie, de basisconfiguratie wordt niet gewijzigd. (D2). Wel uit de regionale factor zich lokaal door de reproductie van de lokale factor.

Het lokale belang van deze nieuwe elementen neemt toe en wordt versterkt door verdere directe regionale invloeden, die zich ruimtelijk langs de Steenweg uiten door veranderingen in individuele tijd-ruimte patronen (D3). Het belang van het vorige lokale zwaartepunt neemt af doordat het lokale tijd-ruimte patroon binnen de maatschappelijke structuur niet bevestigd wordt. De kasteelheer verliest zijn lokale invloed, de lokale kerk heeft problemen ... De samenstelling van de lokale factor wijzigt en oude lokale bepalende elementen verliezen hun aantrekkingskracht. Een verschuiving van het lokale zwaartepunt is mogelijk (D4) want de regionale factor ontkracht enerzijds de bestaande tijd-ruimte patronen en leidt anderzijds tot

nieuwe patronen in de locale. In dit voorbeeld, geïnspireerd door de case study gemeente, wordt de verandering in configuratie geïllustreerd met de verplaatsing van de kerk, die bij reproductie van de lokale factor het nieuwe lokale zwaartepunt zal bevestigen.

Ook kunnen we de case van Bommershoven projecteren op deze schets. In Bommershoven bevestigde de ruimtelijke uiting van de regionale factor de voorgaande. De bestaande tijd-ruimte patronen kennen dus geen significante wijziging. In tegenstelling tot D1 concentreert de ruimtelijke uiting van de nieuwe lokale factoren zich rond de voorgaande. Ook de nieuwe latere invloeden van de regionale factoren kunnen geen significante verschuiving teweegbrengen, omdat de aantrekkingskracht (het gewicht op de zwaartepunt configuratie) van de lokale factoren in samenhang met de voorafgaande sedimentaties blijft.

D6 en E1

In D6 wordt er aangetoond hoe de nieuwe dorpsconfiguratie ruimtelijk wordt gereproduceerd. De lokale toename van de bevolking onder invloed van de suburbanisatiebeweging veroorzaakt een toename van de regionale invloeden. Deze nieuwe ruimtelijke uiting sluit echter aan op het bestaande patroon. Tijd-ruimte patronen sluiten ook aan en bevestigen gedeeltelijk de bestaande configuratie. In E1 wordt de configuratie gebaseerd op Bommershoven.

De configuratie van de factoren wordt doorheen de continue evolutie van de nederzetting alsmar complexer. Door de opeenstapeling van verschillende sedimentaties wordt de ruimtelijke samenstelling alsmar complexer. De samenstelling van de lokale factor wordt dus ook complexer doorheen de tijd en het aantal toenemende individuele tijd-ruimte patronen wordt ook steeds ingewikkelder. De lokale factor blijft er een sterke aantrekkingskracht vertegenwoordigen, Ookal heeft de regionale invloed een duidelijke ruimtelijke uiting, die ook variërende tijd-ruimte paden teweegbrengt. Het gewicht van het lokale zwaartepunt blijft (voorlopig nog) behouden (E1). Als de situatie tussen het individu en de maatschappij in de locale gaat verschuiven of als er nieuwe tijd-ruimte patronen bevestigd worden, is ook hier een significante verandering mogelijk. Vandaag blijft de acentrische ruimtelijke (en sociale !) ligging van het zwaartepunt echter intact.

De opeenstapeling van verschillende lagen wordt alsmar complexer, al kunnen grove wijzigingen in de gecreëerde ruimte verder wel nog een eventuele verschuiving bewerkstelligen. De locale is steeds in evolutie al hebben de lokale factoren een uitgesproken aantrekkingskracht op het lokale zwaartepunt. Ook kan bij een asymmetrische evolutie de locale een tweede uitgesproken zwaartepunt ontwikkelen, doordat tijd-ruimte patronen elkaar niet ontkrachten en de nieuwe ontwikkelde gedragingen aanleiding geven tot een tweede zwaartepunt. Het verdere evenwicht van het regionale zwaartepunt is, evenals het behoud van het gewicht van het lokale zwaartepunt, niet gewaarborgd.

Een significante evolutie of verschuiving vindt dus plaats als het nieuw bepaalde zwaartepunt door een sterke toename van één van de factoren en/of wisselende verhoudingen binnen de configuratie tijd-ruimte patronen ontkrachten, significant afwijkt van het vorige bepaalde zwaartepunt.

3. Dorpskernverschuiving

De evolutie van de landelijke nederzetting wordt bepaald door de wisselwerking van de verschillende factoren, die binnen elke geologische sedimentatie kunnen verschillen. De wisselwerking tussen de factoren leidt tot een nieuwe configuratie van het ruimtelijk zwaartepunt, dat voor elke nederzetting verschillend is. Wel kunnen zowel de fysische factor, bv. een vergelijkbaar landschap, als de lokale factor, bv. residentiële suburbanisatie, als de regionale factor, bv. verlinting, op elkaar gelijken, als we er van uit gaan dat de verhouding tussen het individu en het maatschappelijke systeem als gelijke valt te beschouwen.

Dit houdt in dat de evolutie van een zwaartepunt binnen een dorp in een bepaalde regio te vergelijken valt. De evolutie van dat ruimtelijke zwaartepunt is determinerend voor de evolutie van de landelijke nederzetting. Wanneer de configuratie van de factoren lokaal wijzigt kan dit aanleiding geven tot een nieuw ruimtelijk en sociaal zwaartepunt dat ruimtelijk verschilt van het voorgaande; men krijgt een significante verschuiving van het zwaartepunt; een dorpskernverschuiving.

3.1. Dorpskernverschuiving en dorpskernverplaatsing

De twee dorpen, drie kernen, uit de case study kennen beide een significante verschuiving van het ruimtelijke zwaartepunt. De drie kernen kennen een gelijkaardige, maar zeker niet eenzelfde evolutie. De onderlinge verschillen in de case study laten toe dorpskernverschuiving nog verder te verfijnen tot dorpskernverplaatsing; wanneer een oude en een nieuwe configuratie hun onderlinge band verliezen.

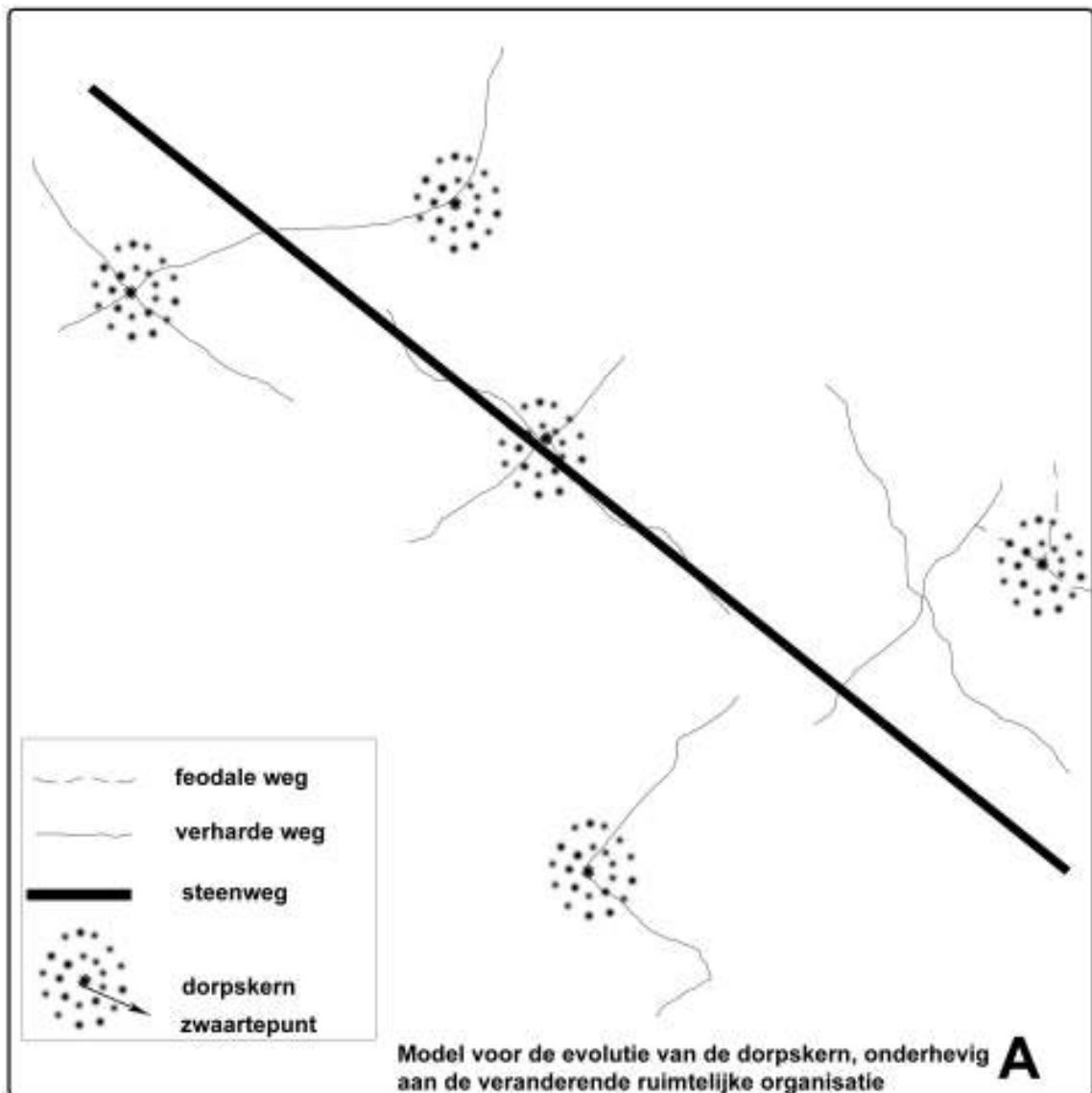
Een dorpskernverplaatsing is dus een dorpskernverschuiving, waar er tussen een nieuw en een voorgaand ruimtelijk zwaartepunt geen algemeen waarneembare ruimtelijke band meer bestaat. De oude tijd-ruimte patronen zijn verlaten en laten nauwelijks nog ruimtelijk herkenbare sporen na. Doorheen de tijd en doorheen maatschappelijke veranderingen worden er nieuwe lagen afgezet, ze zijn telkens te verbinden met macrosociale processen uit de vorige periode. Wanneer doorheen verschillende sedimentaties de band met een voorige zwaartepunt configuratie niet meer bestaat, is er dus sprake van een verplaatsing. Het geheugen van de inerte sociaal economische ruimte is zodanig afgeblokt, dat de ruimtelijke band niet meer te leggen valt.

3.2. Dorpskernverschuiving: verschillende types binnen Haspengouw

De evolutie van de factoren voor de Haspengouwse dorpen valt te vergelijken. De evolutie in de zwaartepuntconfiguratie kan dus ook getypeerd worden aan de hand van morfologische waarnemingen van nederzettingen op de topografische kaart.

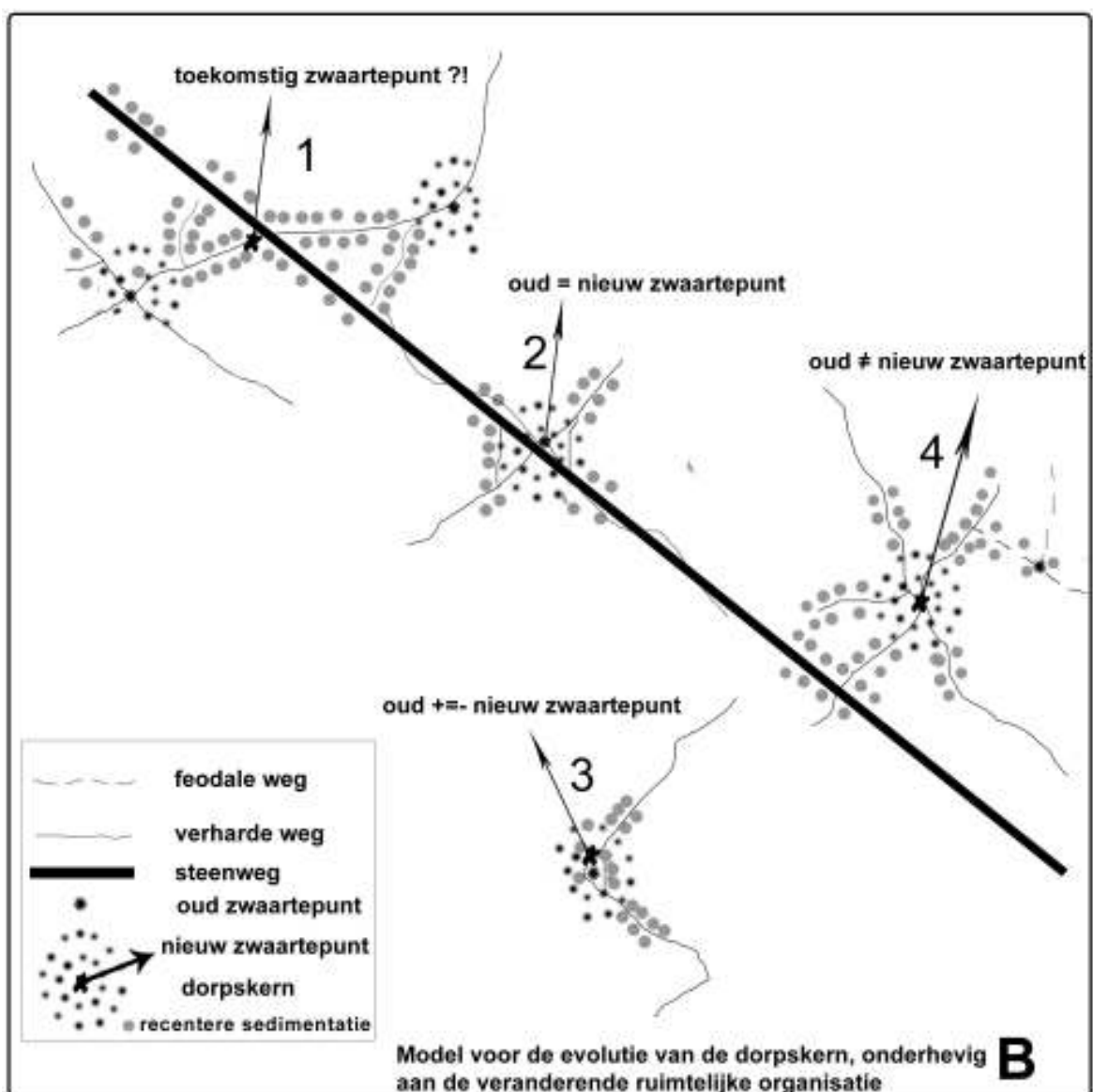
We trachten de 'dorpskernverschuiving' te modelleren voor eenzelfde regio. Het model stelt dat binnen eenzelfde regio de fysische factor kan uitgeschakeld worden. De Haspengouwse dorpen zijn typische hoop of kerndorpen, in verband met de optimalisatie van het

grondgebruik, wat maakt dat de ruimtelijke bepaling van het zwaartepunt voor de fysische factor erg vergelijkbaar is. De lokale factoren voor andere landelijke nederzettingen zijn niet bekend, hier is lokaal onderzoek voor nodig. Het model stelt dan ook dat het originele lokale zwaartepunt ruimtelijk samenvalt met het fysische zwaartepunt. Zo is de categorisering in nieuwe types afhankelijk van de evolutie van het ruimtelijke zwaartepunt onder invloed van de ruimtelijke uiting van het regionale zwaartepunt. De dorpen vallen binnen eenzelfde regionale context en de al dan niet typering als dorpskernverschuiving hangt dusdanig samen met de al dan niet significante verschillende ruimtelijke uiting van de regionale factor. Men ziet dat de verhouding van de regionale factor tegenover de fysisch-lokale factor een verandering of ontcrachting in de lokale tijd-ruimte patronen teweeg brengt. Dorpskernverschuiving kan door de inertie van de sociaal-economische ruimte maar over verschillende ruimtelijke sedimentatielagen heen. De typering gebeurt dan ook over verschillende sedimentatielagen heen. Er wordt vertrokken van het agrarische landschap (figuur 5.5 A), en de typering gebeurt aan de hand van figuur 5.5. B, het huidige woonforens – object landschap.

FIGUUR 5.5. A: Dorpskernverschuiving – typering (eigen creatie)

Op bovenstaande figuur situeert de landelijke nederzetting zich in het agrarische landschap bij benadering als kern-, hoop- of straattedorp. De in werkelijkheid ook aanwezige verspreide bewoning wordt buiten beschouwing gelaten. Een ruimtelijke uiting van de regionale factor is hier de aanleg van de rechtlijnige Steenweg op de vooravond van de industriële omwenteling. Het zwaartepunt van de verschillende nederzettingen wordt aangegeven, deze zijn in een configuratie conform aan de concentrische dorpskern. De regionale factor kent een ruimtelijke uiting en beïnvloedt de bestaande configuratie op verschillende manieren. Het tot stand komen van een nieuw sociaalruimtelijk zwaartepunt werd toegelicht in 2.3.3. Het betreft hier voornamelijk een ruimtelijk morfologische invalshoek, al moet men zeker in rekening brengen dat het ruimtelijk zwaartepunt door het sociale geconstrueerd wordt en omgekeerd.

FIGUUR 5.5.B: Dorpskernverschuiving – typering (eigen creatie)

Type 1 is gebaseerd op de kernen Bommershoven en Haren uit de case study. De regionale factor heeft een grote invloed en zorgt voor een wijziging van het zwaartepunt over een significante afstand. De band met de 2 vorige zwaartepunten is ruimtelijk nog aanwezig en er is dus sprake van een *dorpskernverschuiving*. In dit geval groeien de twee kernen ook naar elkaar toe, tot een (morfologisch) aaneengesloten geheel. Zo wordt er een nieuw ruimtelijk zwaartepunt gecreëerd, dat het voorgaande zwaartepunt niet bevestigd maar ook nog niet ontkracht. Daarvoor is het gewicht van de lokale oude zwaartepunten nog te groot.

Dit bijzondere geval noemen we ook een tweelingdorp; met twee individuele originele kernen als nog ruimtelijk aanwezig oud zwaartepunt. Deze configuratie kan bevestigd worden, maar het is ook niet onwaarschijnlijk dat het toekomstig zwaartepunt zal samenvallen met het huidige ruimtelijke zwaartepunt. Dit kan gebeuren als de oude zwaartepunten ontkracht worden en hun lokale gewicht verder zal afnemen.

Bij type 2 valt het zwaartepunt voor de regionale factor bij benadering samen met de fysisch-lokale factor. Het dorp kent dan ook een verdere concentrische evolutie, kenmerkend door nieuwe ruimtelijke uiting maar zonder significante verplaatsing van de dorpskern. Het oude zwaartepunt valt samen met het nieuwe zwaartepunt wat de lokale configuratie versterkt en de verdere productie van de ruimte determineert.

Voor type 3 valt het regionale zwaartepunt ver buiten de site bepaald door het fysisch territoriale zwaartepunt. De weg, als ruimtelijk symbool van de regionale factor, oefent een sterke aantrekking uit in het agrarische landschap. De afstand is hier echter determinerend want ruimtelijk valt de kloof tussen beide zwaartepunten niet te overbruggen; de afstand is beperkend voor de sociaal-ruimtelijke productie van de ruimte. Op het originele zwaartepunt wordt geen nieuwe aantrekking uitgeoefend, en deze blijft dan ook bestaan. Later kunnen nieuwe regionale factoren wel een nieuw zwaartepunt bepalen, dat ruimtelijk verschilt van het voorgaande en dat een invloed heeft op de evolutie en dus een ruimtelijke uiting krijgt. De eerste regionale factor kan dus geen verschuiving teweeg brengen, vanwege een te zwak gewicht over een te grote afstand. Een daaropvolgende regionale factor kan wel lokaal gereproduceerd worden; de ruimtelijke uitbreiding van de dorpskern. Net als bij type 2 treedt er hier geen significante verplaatsing van het zwaartepunt op.

Type 4 is geïnspireerd op de evolutie van de kern van Guigoven. Hier is er een significant verschil tussen de nieuwe zwaartepuntconfiguratie en de voorgaande. Op een bepaald moment verdwijnt de ruimtelijke band en evolueert de landelijke nederzetting over vroegere patronen heen. Nieuwe tijd-ruime patronen ontstaan, terwijl de oude niet bevestigd worden, ontkracht worden en verdwijnen. Het zwaartepunt kent hier een significante verschuiving die een verplaatsing van de ruimtelijke structuur tot gevolg heeft; *dorpskernverplaatsing*.

Hoofdstuk 5: Aanzet tot verder onderzoek

Tijdens het onderzoek, de kaartanalyse, de terreinwaarnemingen en de uitgevoerde kwalitatieve interviews kwamen er interessante bevindingen naar voren.

Dorpskernverschuiving is niet uniek voor Haspengouw, ook in andere nederzettingen deed er zich een dergelijke verschuiving voor of kan er een verschuiving plaatsvinden. Verder heeft een dorpskernverschuiving of een dorpskernverplaatsing uiteenlopende gevolgen; de plaatselijke complexiteit leidt tot sociale tegenstellingen en is soms een bedreiging voor de leefbaarheid. Ruimtelijke planning speelt hierbij ook een belangrijke rol.

In dit hoofdstuk worden deze bevindingen gebundeld en gekoppeld aan het primitieve onderzoek. Binnen deze eindverhandeling konden deze niet meer uitgebreid worden ingebracht, maar gebundeld in dit hoofdstuk vormen de een gepaste aanzet tot mogelijk verder onderzoek.

1. Dorpskernverschuiving: projectie

1.1. Dorpskernverschuiving: projectie naar andere gemeenten

In de case study van hoofdstuk 3 werd voor Guigoven en Bommershoven de evolutie geschetst. Van hieruit werd er getracht een evolutiemodel voor een landelijke nederzetting te ontwikkelen. Er werd een belangrijk onderscheid gemaakt tussen de invloed van de lokale en die van de regionale factoren. De politiek en de onderlinge zwaartepuntconfiguratie zijn typerend voor elke nederzetting. Ook het model van dorpskernverschuiving vertrok vanuit de case study en schetste andere mogelijkheden. De lokale eigenschappen waren voor een Haspengouwse regio nog te veralgemenen, maar dit heeft geen automatische consequenties voor andere landelijke nederzettingen in andere regio's. Verder onderzoek naar verschuivingen binnen de evolutie van andere nederzettingen kan dit model conformeren, aanvullen of ontkrachten. Een verschuiving determineren kan door het kaartmateriaal uit een vorige sedimentatie, tesamen met het opgestelde evolutiemodel, te confronteren met de huidige topografische weergave.

Binnen Haspengouw zijn er andere landelijke nederzettingen bekend, waar een dorpskernverschuiving plaatsvond. Dit gebeurde bijvoorbeeld in 's Herenelderden. Van dorpen van het 'type 3', waar de invloed van de regionale factor beperkt werd door de afstand, zijn er ook vele voorbeelden. Het betreft een tiental nederzettingen die dusdanig een traditioneel agrarisch karakter wisten te bewaren. Voorbeelden van deze typische woonkernen zijn, in de directe omgeving van ons studiegebied onder andere Zammelen, Widoorie, Nerem, Vechmaal, Lauw, Rutten ...

Ook verschillende Maasdorpen kenden doorheen de geschiedenis een markante dorpskernverschuiving; hier wordt de regionale (of fysische !) factor vermoedelijk wel anders ingevuld. Voorbeelden hiervan zijn o.a. de Maasdorpen Dilsen, Oud – Rekem en Rotem.

Verder onderzoek kan een vergelijking trekken tussen deze regio's. Ook moet het mogelijk zijn om de typerende landelijke nederzettingsevolutie, en de definiëring van dorpskernverplaatsing te projecteren op andere regio's. Ook hier kan de invloed van een regionale factor op de fysisch-lokale factor tot vergelijkbare verschuivingen leiden, natuurlijk wel op voorwaarde dat het fysisch-lokale ontstaan en de geschiedenis te vergelijken vallen. Zo vond bijvoorbeeld in 'Opwijk-Mazenzele' en 'Pamel' in de regio Aalst, Binnen-Vlaanderen, een vergelijkbare dorpskernverschuiving plaats. Verder onderzoek kan aanleiding geven tot de ontdekking van andere voorbeelden, en kan natuurlijk tot een vergelijking leiden.

1.2. Dorpskernverschuiving: projectie in de tijd

Dorpskernverschuiving heeft ook een duidelijke tijdsdimensie. De case study schetst voorbeelden van landelijke kleine nederzettingen die onder invloed van het sterk toenemende overwicht van een regionale factor een verschuiving kennen. Eerder in de geschiedenis gebeurde dit bij de voorlopers van stedelijke kernen. De eerste primitieve sites van ontginning groeiden vandaag uit tot een stedelijke kern. In hun primitieve geschiedenis, waar men ze qua grootte en vorm kan vergelijken met een landelijke nederzetting in een prekapitalistisch/agrarisch landschap, stonden zij eerder in relatie met de (supra)regionale factoren. Hier kan men zich baseren op toponymische stedelijke benamingen. Voorbeeld van een stedelijke kernverschuiving is o.a. een stad met een dubbelkernige relatie, zoals bijvoorbeeld Oud Turnhout → Turnhout². Het geschiedkundige en archeologische gehalte van de studie neemt dan toe, maar binnen de tijdsdimensie kunnen dergelijke ruimtelijke verschillen waargenomen worden.

(Dorps)kernverschuiving treedt op, wanneer een regionaal zwaartepunt in de tijd significant verschilt van en een significante aantrekking uitoefent op de bestaande fysisch-lokale zwaartepuntconfiguratie. Of wanneer, met andere woorden, bestaande patronen in de tijd en ruimte niet bekrachtigd worden en tegelijkertijd nieuwe gebundelde tijd-ruimte patronen ontstaan.

1.3. Dorpskernverschuiving: in de toekomst

Een nederzetting is in een continue evolutie. De sterkte van factoren varieert doorheen de tijd, ook de ruimtelijke uiting heeft een duidelijke tijdsdimensie. Ook wanneer de regionale factor een nederzetting domineert en zo een nieuw lokaal zwaartepunt met groot gewicht creëert, kan deze nog wijzigen. Supra-regionale invloeden kunnen optreden en lokaal een nieuwe aantrekking uitoefenen, die als deze binnen een overbrugbare afstand valt, het lokale zwaartepunt kan verschuiven. Ook kunnen de lokaal meespelende factoren aan aantrekkingskracht winnen of verliezen en zo lokaal leiden tot een verschuiving. Wel stijgt de

---

² De projectie naar plaats en in de tijd werd gemaakt aan de hand van mijn eigen onderzoek en met informatie uit het eigen onderzoek van Dr. P. Diriken.

complexiteit van de ruimte doorheen de tijd, wat nieuwe significante verschuivingen bemoeilijkt.

De verschuiving onder invloed van veranderende krachten wordt vandaag geremd door de meer aan belangwinnende ruimtelijke planning. Van een volledig natuurlijke dorps-evolutie is er zo geen sprake meer. Wel hangen de regionale en de lokale factoren samen met de gevestigde politieke macht die deze ruimtelijke planning bepaalt. Recentere ruimtelijk-regionale factoren zijn bijvoorbeeld de aanleg van nieuwe grote autowegen. Ook de creatie van objecten met een regionale functie, zoals bijvoorbeeld een inplanting van een winkelcentrum kan als regionale factor een invloed hebben op de verschuiving van het originele lokale zwaartepunt.

2. Identiteit en leefbaarheid

De evolutie van het morfologisch patroon van een nederzetting brengt ook veranderingen in het sociale patroon met zich mee. Een verschuiving van het morfologische zwaartepunt heeft ook invloed op het lokale sociaal-economische weefsel.

2.1. Identiteit

De maatschappij produceert de ruimte, en maatschappelijke veranderingen reproduceren de ruimte. Deze veranderingen in de ruimte geconstrueerd volgens de geologische metafoor, blijken ook uit onze case studies. Naast de ruimte komt dusdanig ook de lokale gemeenschap onder druk te staan van de veranderingen. De samenhang tussen de betrokkenheid van de lokale gemeenschap en het zich identificeren met de lokale ruimte, is ook medebepalend voor de ruimtelijke evolutie. (Vanneste,2002) De mate van identificatie met de ruimte zal een weging hebben op de evolutie van het dorp.

Uit ons onderzoek en uit enkele informele kwalitatieve interviews blijkt duidelijk dat er verschillende dorpsopvattingen zijn, duidelijk ingegeven door de wijze waarop men zich met het dorp identificeert. Deze tegenstelling valt ruimtelijk te situeren. In een veranderend dorp waar een nieuwe sedimentatie los van de vorige gebeurt, vindt er een heel nieuwe sociale sedimentatie plaats. Dit kan kort geïllustreerd worden

2.1.1. Oud en nieuw Guigoven

In Guigoven is er een groot morfologisch verschil tussen de historisch gegroeide en complex gedifferentieerde dorpskern ten zuiden van de Steenweg, en de nieuwe grote verkavelingen ten noorden van de Steenweg en ten zuiden van de kern van het dorp. (nieuwe verkavelingen in het voormalige dorpscentrum). In het dorpscentrum wonen nog de oorspronkelijke inwoners; die van jongsaf aan in het dorp gewoond hebben. In de nieuwe verkaveling situeren we vele inwijkelingen, veelal met een totaal verschillende achtergrond en uit alle hoeken van de regio of het land. De ruimtelijke splitsing bemoeilijkt ook de sociale

organisatie. Er is een verschil in dorpsbeleving tussen beide sociale groepen, tussen 'oud' en 'nieuw' Guigoven. Ook tussen het verdwenen oude centrum en het toenmalige nieuwe centrum konden verschillen worden opgetekend. Bij de geologische straatprofielen (hoofdstuk 4, paragraaf 9) werd het morfologische verschil tussen de woning bouw al aangetoond. Het verschil in de sociale samenstelling, zoals o.a. aangetoond in hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.1.) heeft een verschillende ruimtelijke differentiatie.

Bovenstaande stellingen werden geformuleerd na praktijkervaringen en informele interviews. Hoe de (eventuele) intergratie gebeurt binnen zo'n dorp, hoe het sociale gebeuren evolueert, welke gradaties er zijn inzake immigratie en sociale betrokkenheid, hoe de nieuwe sociale structuur staat ten opzichte van de vorige... Deze stellingen zijn nog niet voldoende onderbouwd maar kunnen aanzet geven tot verder onderzoek, en kunnen zo ook een antwoord geven op de vele bijbehorende vragen.

2.1.2. Twee kernig tweeling dorp

In Bommershoven is er ook een opmerkelijke sociale evolutie. Gesteund door de lokale rapportering van 'DORPinZICHT', worden er ook hier enkele vragen en bevindingen gesteld. (RIMO,2002)

Waar Haren de eerste zelfstandige parochie was, werd deze later ingelijfd bij de gemeente Bommershoven. Doorheen de geschiedenis stonden beide kernen wel in relatie met elkaar, maar pas in de laatste decennia evolueerde het dorp naar een aaneengesloten geheel. In Bommershoven is er dus een authentieke bevolking gesitueerd in de beide kernen, en gebeurt de situering van de nieuwe inwoners vooral in de overgangzone tussen en uitbreiding van beide kernen.

Beide kernen stonden heel lang op zichzelf en waren zeker niet gelijkwaardig. Bommershoven kende een rijkere ontwikkeling, terwijl de kern Haren enkel zijn agrarische site kon uitspelen. Beide kernen ontwikkelden ook een eigen verenigingsleven, in hun eigen parochie. Vandaag bestaat deze tegenstelling nog altijd; zo hebben beide kernen bv. een eigen carnavalsvereniging en fanfare die t.o.v. elkaar een 'rivaliteit' koesteren. Ook is het moeilijk om mensen van Haren op activiteiten in Bommershoven kern te krijgen, en andersom. Het verschil in identificatie met de eigen kern bewerkstelligt deze tegenstelling. Hoe deze juist tot stand kwam en hoe deze verder zal evolueren of verdwijnen, biedt stof voor verder onderzoek. Ook is er een verschil in perceptie van de gemeentenaam. Bommershoven zegt niets over Haren, terwijl deze als kern eerder bestond ...

2.2. Leefbaarheid

Beide bestudeerde gemeenten zijn sinds 1977 een deelgemeente van een groter geheel. Vaak kende een deelgemeente een volledig andere ontwikkeling dan het hoofddorp. Ook is het zo dat vanwege de centralisatie van het bestuur deze kernen vaak uit het oog worden verloren ten voordele van het hoofddorp. Afhankelijk van de plaatselijke identificatie en

historisch gegroeide processen kennen de individuele kernen een afzonderlijk verenigingsleven. De evolutie en de werking van het sociale leven is medebepalend voor de leefbaarheid van een lokale kern. Dit sociale leven wordt beïnvloed door de lokale evolutie enerzijds, en de opname in een groter geheel anderzijds. Zeker wanneer lokale voorzieningen uit de kleine kernen migreren weegt deze sociale factor zwaar door op de leefbaarheid van een kern.

Uit een leefbaarheidstudie te Haren en Bommershoven blijkt dat er tussen beide kernen geen significant verschillende leefbaarheidperceptie bestaat. Wel wordt het lokale sociale leven als belangrijk ervaren, en wordt de nodige aandacht van uit het hoofddorp gevraagd.

De politiek heeft rechtstreeks en onrechtstreeks de taak om de ontwikkeling van de kernen te steunen. Zo moet er genoeg rechtstreekse aandacht uitgaan naar de deelgemeente en moet men op het gebied van ruimtelijke planning sociale tegenstellingen vermijden. Ook naar deze stelling van de lokale perceptie en noden is verder geografisch onderzoek nodig. De ruimtelijke consequenties op het vlak van identiteitsvorming en dorpsevolutie zijn een weinig bewandelde weg.

3. Aanzet tot verder onderzoek

Tijdens deze thesisverhandeling bleken vele interessante aanzetten tot opvolgend onderzoek mogelijk. Geprobeerd werd om deze ideeën vanuit een geografische invalshoek in een aantal stellingen en vragen te herformuleren.

Enerzijds is er het evolutiemodel dat openstaat voor confirmatie en consultatie van andere gevallen buiten het studiegebied, en bestaat de mogelijkheid om de bevindingen te projecteren naar andere regio's en zelfs in de tijd, dit om te benadrukken dat dit inductief onderzoek ook op een verkleinende schaal verdere deductieve mogelijkheden biedt.

Anderzijds is vooral de lokale sociale reproductie van de ruimte een interessant onderzoeksonderwerp. De sociale verscheidenheid die ontstaat door een morfologische dorpskernverschuiving, is mede bepalend voor de verdere evolutie van het dorp, zeker inzake leefbaarheid. Kort werd hier de verwijzing gelegd naar de lokale constructie van identiteit (Castells, 1997), die zeker ook een ruimtelijk gedifferentieerde uiting heeft.

Besluit

Aan een onderzoek een historische pijler meegeven is een erg interessant gegeven. Kijken naar het verleden leert hoe de hedendaagse configuratie tot stand kwam. Vertrekkende vanuit een historisch geografisch oogpunt is er bijgevolg de mogelijkheid om opmerkelijke historische gevormde structuren te ontdekken, te analyseren, verder uit te werken en te projecteren in tijd en in ruimte.

Dit besluit wil bijgevolg enkele belangrijke punten naar voor schuiven: Aan de hand van een uitgebreide kaartstudie kon de ruimtelijke evolutie van twee landelijke nederzettingen nauwkeurig geanalyseerd worden. De case study gaf aanleiding tot het opstellen van een transformatiemodel voor een landelijke nederzetting. Om deze studie tot een goed einde te brengen was verder noodzakelijk om de geologische metafoor verder uit te werken, om verder te denken over de relativiteit en de inertie van de ruimte. Het samenspel van drie verschillende factoren bepaalt de zwaartepuntconfiguratie van een dorpskern; significante veranderingen van dit zwaartepunt kan leiden tot dorpskernverschuiving en dorpskernverplaatsing.

Het kaartmateriaal; waar de case study werd rond opgebouwd, vormde een passende directe en indirecte weerspiegeling van de ontwikkeling. Enerzijds evolueerde het kaartmateriaal zelf onder maatschappelijke ontwikkelingen tot een steeds nauwkeuriger resultaat. Anderzijds evolueerde de op kaart bestudeerde nederzetting naar een steeds complexer geheel, zowel morfologisch als in de sociaal economische structuur. De lokale evolutie onder wisselende individuele actoren en veranderende maatschappelijke structuren in combinatie met een veranderende verhouding in de overkoepelende factoren leidden tot wijzigingen in het ruime patroon doorheen de tijd.

De landelijke nederzetting kende een geleidelijke opname in een groter gevormd geheel. Dit zorgt voor lokaal veranderende processen. De lokale nederzettingen vormen namelijk de basiselementen van de maatschappelijke structuur. De verbanden tussen het *individu* en de daaraan verbonden *sociaal-economische processen*, en het gebruik van het *fysische milieu* kunnen binnen een lokale setting in kaart worden gebracht.

In het onderzoek werd binnen de lokale nederzetting de factor van verandering uitgebreid behandeld. Lokaal konden morfologische relictten toegewezen worden aan een vroegere sedimentatieperiode. Ook kon er binnen de lokale nederzetting eenduidig een ruimtelijk verband gelegd worden tussen verschillende opeenvolgende sedimentaties. De *geologische stratenpatronen*, binnen het concept van de geologische metafoor, illustreren passend hoe de ruimtelijke uiting wijzigde. In combinatie met het *historische kaartmateriaal* werd geschetst hoe lokaal de als maar complexer wordende ruimtelijke samenstelling tot stand kwam. De sedimentaties werden in tijd – ruimte geschetst en de gevormde landschappen werden

gedefinieerd. Het *evolutiemodel van de landelijke nederzetting* integreerde de bevindingen uit de case study passend met de achterliggende structurele idee van de *geologische metafoor*. Het evolutiemodel vormde het gegeneraliseerde resultaat van de bevindingen uit de case study in combinatie met de structurerende maatschappelijke processen binnen de locale.

De lokale interpretatie van de geologische metafoor schept mogelijkheden om de ruimte-structurerende processen op kleine schaal te ontdekken. Hiervoor is het nodig de nederzetting te beschouwen als een *locale* waar de plaatselijke ruimte het interactiekader vormt tussen *individu* en *maatschappij*. De tijd-ruimte evolutie van de *dorpskern* wordt bepaald door de evolutie van het *ruimtelijke zwaartepunt*. Dit lokale ruimtelijke zwaartepunt wordt bepaald door de *configuratie van de fysische, lokale en regionale factoren* die een invloed hebben op de ruimtelijke interactie tussen individu en maatschappij. Deze factoren en bijgevolg de ruimtelijke interactie, de (re)productie van de ruimte, kunnen én in tijd én in ruimte veranderen. Deze interactie die onder invloed van de factoren leidt tot de zwaartepuntconfiguratie wordt binnen de locale geconcretiseerd; dit in *tijd-ruimte stations* en patronen die onder invloed van wijzigingen in (de verhouding van) de factoren, voorgaande tijd-ruimte stations en patronen kunnen bevestigen, ontcrachten of vernieuwen. De opeenstapeling van verschillende sedimentaties binnen de locale speelt dus een belangrijke rol. Doorheen de opeenvolgende sedimentaties wordt de zwaartepuntconfiguratie complexer. Door veranderingen in tijd-ruimte patronen kan het lokale zwaartepunt significant wijzigen qua samenstelling én ruimtelijke uiting. Significante ruimtelijke wijzigingen in deze configuratie leiden tot de verschuiving van de dorpskern. De afstandsbepalende factor in rekening gebracht kan dit leiden tot een verplaatsing van de dorpskern.

Een significante dorpskernverschuiving gebeurt over de vorming van verschillende sedimentatielagen heen, rekening houdend met de inertie van de ruimte. Deze inertie is echter beperkt in de tijd en dorpskernverschuiving kan voor de bestudeerde regio ondergebracht worden in 4 verschillende types. Ook kunnen lokaal significante wijzigingen optreden in de configuratie van het ruimtelijke zwaartepunt, zonder een significant verschillende ruimtelijke uiting. Dit leidt binnen een lokale nederzetting tot (sociale) tegenstellingen en verschillen, tot en een bedreiging van de lokale leefbaarheid ... en bijgevolg tot nieuwe ruimtelijke onderzoeksvragen.

De bevindingen en de modelinname uit deze thesisverhandeling kunnen zowel in de tijd als in de ruimte geprojecteerd worden. De mogelijkheid tot projectie laat toe het interactiekader van de locale te gaan vergelijken met de vorming in andere locales (plaatsen). Ook kunnen veranderingen in het verleden geanalyseerd worden en kan er voorspellend gewerkt worden voor veranderingen in de toekomst. In dat opzicht kan deze studie over de lokale nederzettingstransformatie bijdragen tot een verbeterde ruimtelijke planning.

Deze voorliggende eindverhandeling poogt meer te doen dan enkel een historisch-geografische benadering van een historische dorpsverschuiving. Het is belangrijk om de (nauwe) historisch-geografische subdiscipline te verrijken met invloeden uit andere geografische substromingen en zeker nieuwe theorieën actief in historisch-geografisch onderzoek te betrekken. De historische pijler is binnen de geografie van een ontzettend belang, maar moet steeds in combinatie staan met de andere (geografische) invalshoeken.

Hopelijk kan deze verhandeling bijdragen tot de ontwikkeling van een hedendaagse historische geografie die een raakvlak vormt tussen de verschillende geografische disciplines. De aanzet tot verder onderzoek geeft duidelijk de verdere onderzoeksmogelijkheden aan. Verder onderzoek moet op dit interactieniveau tussen verschillende geografische disciplines blijven verderwerken. Hopelijk kan er op deze nieuwe ingeslagen weg succesvol verder gewerkt worden.

Pieter Konings

2^e licentie Sociaal Economische Geografie KULeuven. Academiejaar 2006 - 2007

Bosweg 16, 3723 Kortesseem

Dankwoord

De voorbije 2^e jaar werkte ik actief aan deze eindverhandeling. De microbe van de dorpskernverschuiving had me al vroeg te pakken, na de cursus Sociale Geografie in de 2^e kandidatuur. Hoe die jaren gingen verlopen, kon niemand voorspellen. Het was geen gemakkelijke weg, hij was bezaaid met hindernissen en enkele tegenslagen, maar ook met positieve stimulansen en de drang om tot een mooi eindresultaat te komen. In verband met het tot stand komen van deze eindverhandeling wil ik dan ook een gemeend woord van dank richten tot iedereen die me de afgelopen 2 jaren heeft gesteund en begeleid.

Zelf een thesisvoorstel formuleren is een uitdaging op zich; je daar als promotor voor open stellen, vereist ook het nodige engagement. In de allereerste plaats wil ik daarom Professor Dr. H. Meert bedanken voor het aanvaarden van mijn thesisvoorstel. Zijn sterk onderzoekswerk, zijn enthousiasme in de hoorcolleges en op excursie én zijn persoonlijkheid; tonen een mens voorwie ik ongelooflijk veel respect heb. Ik dank u omdat u zich over mij wou ontfermen en mij stimuleerde om mijn eerste stappen te zetten in de voorbereiding van mijn eindverhandeling. "Beste Professor, ook al heeft u nooit de kans gehad om dit definitieve werk te bekijken, toch heb ik steeds in de geest verder proberen te werken. Misschien is het niet helemaal wat u er mee van wou maken, maar zie het als een betoon van mijn respect en dankbaarheid"

Het thesispad werd ineens heel nauw en wankel. Een woord van dank richt ik tot hen die hun energie bleven steken in de verdere ondersteuning en begeleiding én tot hen die hun steentje wilden bij dragen.

Vooreerst gaat mijn dank uit naar mijn definitieve promotor; Professor Dr. E. Van Hecke. In een moeilijke tijd had u de moed om ook mijn trein op het goede spoor te houden, zelfs toen het onderwerp nog verre van duidelijk was afgebakend. De samenwerking bereikte een hoogtepunt in de talrijke mails die, veelal buiten de kantooruren, van postvak wisselden. Ik dank U voor uw ongelooflijke inzet voor de Sociaal-Economische Geografie in het algemeen en voor het zich ontfermen over mijn eindverhandeling in het bijzonder.

Dorpskernverschuiving is een begrip geïntroduceerd door Dr. P. Diriken, die in zijn vele cultuur-toeristische monografieën een enorme bijdrage levert aan de geografiebeoefening. Voor mij was het dan ook een eer om mee te mogen samenwerken. De belofte van onvoorwaardelijke steun en het steeds paraat staan om te antwoorden op mijn vragen, is vandaag werkelijkheid geworden. De talrijke keren dat ik bij u mocht passeren, om enkele bevindingen te delen of om U om raad te vragen, hebben me geholpen om gemotiveerd verder te werken. Delen in mijn enthousiasme stimuleerde mij tot doorzetten. Ik wil u en uw vrouw dan ook van ganser harte danken voor de begeleiding van de afgelopen jaren. Beste Pierre, als ik u even met de voornaam mag aanspreken, ik hoop dat mijn eindverhandeling een teken van respect is voor uw geografisch werk. Mijn woorden van dank zijn dat zeker ook.

In het vormingsproces van deze thesis had ik inhoudelijk ook steun van Professor Emeritus H. van der Haegen. Ik dank u voor uw vriendelijke ontvangst en de goede raad die me hielpen om de locomotief draaiende te houden. Vele van uw bevindingen deden mij enkele belangrijke zaken in de case study ontdekken. Ook Drs. Bruno Meeus, die me steeds van een motiverend woord wist te voorzien en ook inhoudelijk aan de theorievorming bijdroeg, wil ik bedanken. De gefundeerde kritieken en inhoudelijke aanwijzingen brachten heel wat wij tot het eindresultaat. Bedankt voor uw steun en bijdrage en “ton's of succes” met uw doctoraatsverhandeling. Van mij krijgt U nu al een applaus(je).

Vele steentjes werden ook bij gedragen door lokale getuigen, die me ook onderzoeksmateriaal wisten aan te reiken. Ik dank daarom de bewoners van Kortesseem: L. Bex-Fias, F.Hermans, J.Simons, J.Vanaudenaerde en de mensen van RIMO Bommershoven (G. Swerts en C. Poncelet). Ook bij het bibliotheekwerk kreeg ik hulp aangeboden en dank ik de bibliothecarissen van Kortesseem en Borgloon (L Vanvinckeroye en M.Goffings) en de immer vriendelijke bibliothecaris van de Campus Bibliotheek Arenberg te Heverlee (C. Nassen). Ook de gemeente Kortesseem dank voor het mogen inzien van de archieven. De dienst ruimtelijke ordening (J. Servaes en J. Klawitter) voor het ter beschikking stellen van de Atlas der Buurtwegen. Ook een dankbetuiging aan de Provincie Limburg en de medewerkers van het Rijksarchief in Hasselt (directeur R. Christiaens) voor de toegang tot de kadastrale archieven. Ook Mr. en Mevr. Ivo Thys voor het grammaticale advies.

Deze licentiaatsverhandeling vormt ook de bekroning van mijn studiewerk van de voorbije jaren. Iedereen die me steunde en wist aan te moedigen, wil ik dan ook ten zeerste bedanken.

Eerst en vooral zijn dat mijn ouders, mijn broer Kristof, mijn familie, mijn geweldige vriendin Heleen en ook al de vrienden en vriendinnen van Chiro Spratike Guigoven, die steeds hun beste beentje wisten voor te zetten, als ik er even niet was.

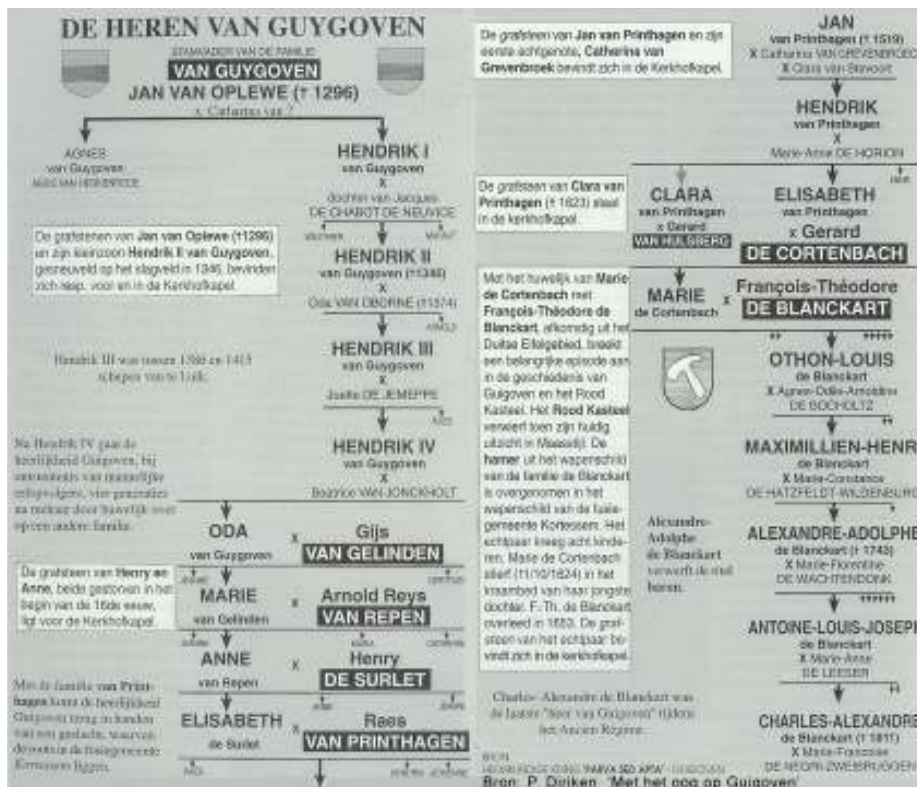
Mijn collega-geografiestudenten en de studentenvereniging Merkator zijn de volgenden. Ookal liggen massale 'landslides' niet aan de oorzaak van de dorpskernverschuiving, en ligt de nederzetting niet in een breukwerkingsgebied toch wil ik mijn vrienden en medestudenten bedanken voor de ongelooflijk fijne tijd en ook voor de steun in de moeilijke momenten. Mijn collegae sociale gevallen; Kim, Jonathan, Eline, Katrien, Eef en Antonie. Mijn collega-praeses Pieter en iedereen van Utopie. Ook iedereen van de 'fysischen', de vrienden uit de andere studie jaren, de collega studentenvertegenwoordigers bij LOKO, de kotgenoten en iedereen die ik hier niet bij naam kan noemen.

Dank je wel !

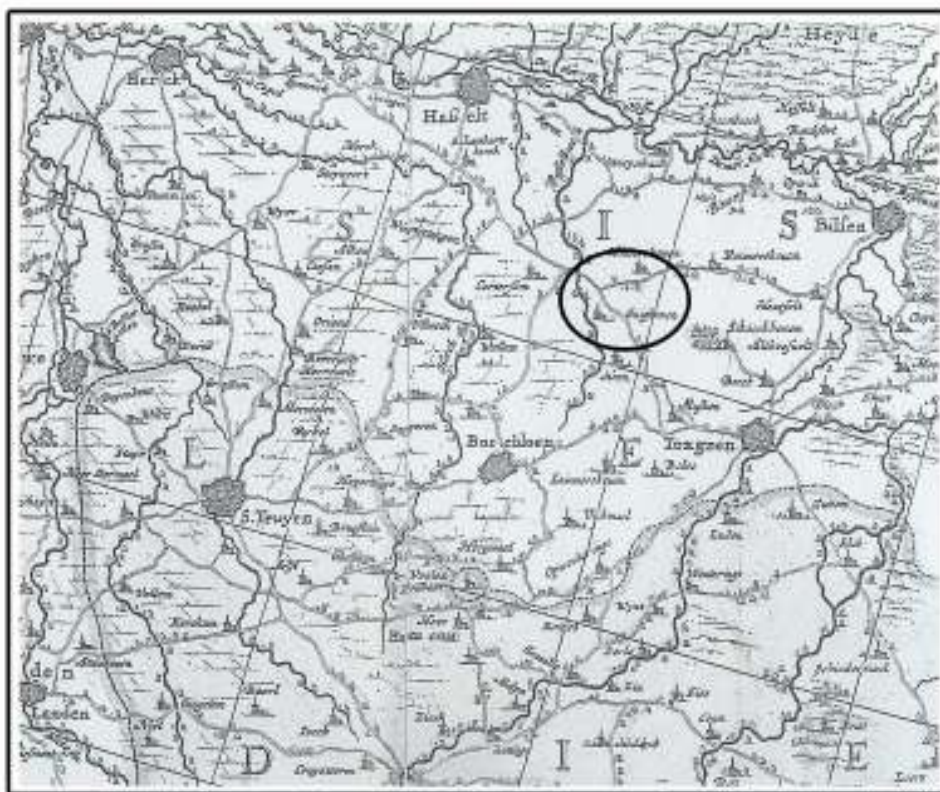
Hier sta ik dan. Vooraan, mijn stem gesterkt door de steun van de micro. Ik besef dat we niet mogen stilstaan. Dra roept het studeren weer, Verdergaan, gesterkt door wat we allen mochten leren. Wees dankbaar. En als het even moeilijk gaat weet ik dat ik naast me moet kijken want daar, nooit ver van ons, daar; Daar staat U dan.

(Konings P., Einde van het gedicht 'Daar staat U dan' ,Hommage aan H. Meert, 1 december 2006)

Bijlage

Bijlage: Figuur 1: 'De Heren van Guygoven'. (Diriken, 1999)

Window uit 'Dioecesis Leodiensis accurata tabula'
 Opgetekend door H. Hondius

Bijlage: Figuur 2: Kaart 'Leodiensis accurata tabula' (Hondius, 1641)
 Tabularium Centrale Bibliotheek KULeuven

Bijlage: Figuur 3: Foto: St.-Pieters kerk in Haren

Bijlage: Figuur 4: Foto: 't Rood Kasteel in Guigoven

Bijlage: Figuur 5: Foto: St.-Antonius kerk in Bommershoven

Bijlage: Figuur 6: Foto: Kasteel Bommershoven

Foto van Biesenhof te Bommershoven
Opname April 2007
Foto: Pieter Konings

Bijlage: Figuur 7: Foto: Biesenhof Bommershoven

Sint Quintinus kerk van Guigoven.
Opname: Mei 2007
Foto: Kristof Konings

Bijlage: Figuur 8: Foto St.-Quintinus kerk in Guigoven

Bijlage: Figuur 9: Foto: Kasteel De Donea in Guigoven

Bijlage: Figuur 10: Foto: zicht op het Oud kerkhof in Guigoven

Bijlage Figuur 11: Foto: Tramstatie in Bommershoven

Bijlage Figuur 12: Archiefphoto: Huis in Oud Guigoven

Brandstraat Guigoven 2007

Brandstraat Guigoven +-1900

Bijlage: Figuur 13: Vergelijking Brandstraat 1900 - 2007

Bijlage: Figuur 14: Archieffoto: Oud Huis in Oud Guigoven

Bijlage: Figuur 15: Archieffoto: Huis op het kruispunt Brandstraat - Bosweg

Bibliografie

- ANTROP M. (1989) *Het landschap meervoudig bekeken*, Monografieën Stichting Leefmilieu, Uitgeverij Pelckmans, Kapellen, pp.400.
- ANIMAL (2005) *Bekkenbeheersplan* (inclusief online voorbereidende documenten op circa.vlaanderen.be) , Afdeling Water, 3500 Hasselt
- ART J. ET AL. (1993) *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente?*, Deel I Nieuwste tijden 19de en 20ste eeuw, centrum voor Geschiedenis Universiteit Gent, Stichting Mens en Cultuur
- BEENAKKER J.J.J.M. (1989) *Historische geografie; landschap en nederzetting*, De Walburg Pers, pp. 56
- BAILLY A., BEGUIN H. (2001), *Introduction à la géographie humaine*, Parijs, Armand Colin Editeur.
- BOGAERTS D. & VALGAERTS E. (1988) *Schuttersgilde Sint Sebastiaan Guigoven*, Druk J.M. Falize Kortessem, pp.85
- CASTELLS M. (1997) *The power of Identity*, Blackwell, Oxford, pp. 461
- COLLEN J. (1986) *Streekontwikkeling Zuid-Limburg; Beschrijvende en verklarende gids van de Haspengouwroute rond Borgloon*, Borgloon, pp.192
- CONCENTRA N.V. (2004) *200 jaar leven, wonen en werken op Herckenrode*, Hasselt, pp. 119
- DAENEN A. (1984) *Bouw van kerk en pastorie te Guigoven 1949-1951*, onuitgegeven werk, pp. 36
- DE PATER B. VAN DER WUSTEN H. (1991), *Het geografische huis, de opbouw van een wetenschap*, Muidenberg: Coutinho BV
- DE KLECK A.P. (1984) *De kogel door de kern*, Zeeland, pp. 41-62
- DEPUYDT F. (1991) *Vijf Eeuwen Kartografie in Vlaanderen*, De Aardrijkskunde, 1991/4, pp.403-423
- DEPUYDT F. , GOOSENS M. (2001) *Van Mercator tot computerkaart; een geschiedenis van de cartografie*, Stadsbestuur St.-Niklaas, Turnhout-Brepols, pp. 138
- DIRIKEN P. (1990) *Geogids Kortessem: Kortessem, Wintershoven, Guigoven, Vliermaal, Vliermaalroot*, Toeristisch-recreatieve atlas van Limburg, St.-Truiden: de Blauwe Vogel, pp.127

DIRIKEN P. (1999) *Met het oog op Guigoven, georeto's Cultuur –toeristische Monografieën, Georeto*, pp. 48

DIRIKEN P. (2002) *Geogids Borgloon*, Haspengouwse toeristisch recreatieve atlas, Georeto, pp.128

DUSSART F. (1957) *Geographie der Länderlichen Siedlungsformen in Belgien und Luxemburg*, Geographische Rundschau, pp.12-18

DUSSART F. (1961) *Les types de dessin parcellaire et leur répartition en Belgique*, Sobeg, 30, 1, pp. 21-65

FELLMANN J., GETIS A, GETIS J (1999) *Human Geography. Landscapes of Human Activities*, Boston: WCB/McGraw-Hill

GIDDENS A. (1984), *The constitution of society. Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press

GELDOF M. (1978) *Guigoven I & II*, niet uitgegeven werk, pp.55

's GREVENSHUIS (1978), *verzamelmap Bommershoven*, bibliotheek Borgloon

HÄGERSTRAND T (1967), *Innovation diffusion as a spatial process*, Chicago and London; The university of Chicago press.

HEEMKUNDIGE KRING KORTESSEM (2001) *Het poortje 2001 – NR 4*, Druk J.M. Falize Kortessem, Kortessem, pp. 32

HEKKER R.C. , VAN VOORDEN F.W., VAN AGT J.F. , QUAEDVLIEG G.M.I. , KRAAKMAN C.J. , VAN DUN P. (1981) *Dorp en stad in Limburg; ontstaan, ontwikkeling, bescherming en herstel van historische nederzettingen*, de Walburg Pers , pp. 159

HESLINGA M.W. (1984) *Historische geografie in meervoud* , Matrijs – Utrecht , pp. 223

KADASTER LIMBURG (2006) *Kadastrale legger 1841-1990*, Guigoven en Bommershoven.

KESTELOOT C. (1990) *De economische determinanten van de stedelijke structuren. Ruimtelijke planning*, Afl 25, II.D.2.d., Kluwer Editorial, pp. 42

KESTELOOT C. (1993) *Vlaams Brabant als stedelijke periferie, een globale interpretatie van een lokale problematiek*, in Meert H. ed. Leuvense Geografische Papers, nr. 6, p. 1-16

KESTELOOT (2004) *Kandidatuurscursus Stadsgeografie*, KU Leuven, pp. 300

- KNAEPEN R. (1994) *Historische geografie van het ontginningswezen. De pleinconfiguraties en sociaal-economische ontwikkelingen*, Doctoraatproefschrift Universiteit Gent, pp. 317
- LEFÈVRE M.A. (1959) *De loop van de bevolking*, Nationale Commissie voor de geografie, Koninklijke Belgische Akademie, pp. 48
- LEFÈVRE M.A. (1961) *Landbouwatlas van België*, Nationaal Comité voor de Geografie, pp. 59
- LEFÈVRE M.A. (1964) *De landelijke bewoningsvormen, atlas van België*, Nationaal Comité voor de Geografie, pp.15
- MASSEY D. (1984) *Spatial Divisions of labour. Social structures and the geography of production*. London. Macmillan.
- MEERT H, (2003) *2e kandidatuur cursus menselijke geografie*, SEG KULeuven, pp. 178
- MEERT H. (2000) *Giddens' structuratietheorie en de maakbaarheid van de samenleving door ruimtelijke planning*, pp. 276-297
- NEYENS J. (1972) *De buurtspoorwegen in de provincie Limburg 1185-1961*, Van-In Lier, pp.126
- PARVA SED APTA, HEEMKUNDIGE KRING GUIGOVEN (1983), *Guigoven door de Eeuwen heen*, Drukkerij J.F. Henry, pp. 179
- PROVINCIE LIMBURG (2003) *Ruimtelijk structuurplan Limburg* , Hasselt, pp. 293
- RIMO (2002) *Rapport Haren – Bommershoven in zicht*, DORPinZICHT, pp. 66
- ROSTOW W.W. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, 1960), Chapter 2, "The Five Stages of Growth--A Summary," pp. 4-16
- SAEY P. (1990) *De geografische studie van de samenleving*, De aardrijkskunde 14 (2), pp. 69–306
- UHLIG H. , LIENAU C. (1974) *Die siedlungen des landlichen raumes, Vol II, materialen zur terminologie der agrarlandschaft*, Lenz, pp. 256
- VANAUDENAERDE J. (1988) *D'n tram van Kortesseem: z'n historie*, Gemeente Kortesseem, pp. 100
- VANHEERS P. (1978) *Dorpskroniek: antieke mensen uit mijn dorpje*, beperkte uitgave, Heemkundige Kring Guigoven, pp. 75

VAN DER EYCKEN, M. (2002) *Herckenrode 'abdij en levend monument'*, Deurne, Boek en media , pp.164

VAN DER HAEGEN H. (1975), *De ontwikkeling van een driesdorp in het noordoosten van België*. Warszawa

VAN DALE, Online woordenboek, 2006

VAN ERMEN E. , VAN MINGROOT E. , MINNEN B. [ET AL.] (1985) *Limburg in Kaart en Prent*, Historisch-geografisch overzicht van Belgisch en Nederlands Limburg, Lannoo, pp.160

VANNESTE D. (1998) *Geografie van stad en platteland*, Uitgeverij Acco Leuven, pp 245

VANNESTE D. (2002) *Aspiraties voor de toekomst met erfgoed uit het stedelijk verleden; een invalshoek voor geografisch terreinwerk. Case: het kernstedelijk weefsel van Gent*, De Aardrijkskunde 2002 nr 3, pp. 11

VERHELST K.(1997) *De Eerste Wereldoorlog in Limburg*, Deel I, SISO, Hasselt, Provincie Limburg, pp.159-164

VERHULST A. (1980) *De historische geografie in België en haar ontwikkeling sedert 1930*, overschrift uit acta Colloquium te Brussel , Gent,pp. 34

VERHULST A. (1995) *Landschap en Landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*, Gemeentekrediet, pp. 191

VLAAMSE GEMEENSCHAP (2000) *Het vademecum van de landschapselementen en kenmerken, een geografische benadering*. Uitvoering; Dr. P. Diriken & AEOLUS, pp. 50

VLAAMSE REGERING (2000) *Landschap kenmerkenkaart Limburg*, pp.20

Cartografie

ATLAS DER BUURTWEGEN (1841-1848) Gemeente Bommershoven, online kopij , schaal 1 : 11 954, www.limburg.be/kaarten

ATLAS DER BUURTWEGEN (1846) Gemeente Guyoven, origineel digitaal bestand, schaal 1 : 10 000 gemeentelijk archief Kortesseem

DÉPÔT DE LA GUERRE (1878 & 1886) Eerste topografische kaart in kleur, regio Cortesseem & Looz, schaal 1 : 20 000, Kopij in Carthotheek Campus Bibliotheek Arenberg KULeuven

FERRARIS J. (1771-1777) Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden, Bilsen 168 (016), Kopij uitgegeven door GEMEENTEKREDIET op schaal ca. 1: 25 000 in 1965.

HONDIUS H.(1641) Kopie van 'Diocesis Leodiensis accurata tabula', Tabularium KULeuven

HONDIUS H. (1641) Diocesis Leodiensis accurata tabula, kaart van het Diocees Leodiensis, gedrukt in kleur, uit 'Limburg in Kaart en Prent, origineel 45.5x45 cm

IPKA-KIK (n.n.) Kunstarchief: Kaart Abdij van Herckenrode

PRIMITIVEF KADASTERPLAN GUYGOVEN (30 – 10 -1810) Tableau Assemblage Guyoven, Canton de Looz, schaal 1:20 000 Landmeter M. Vandevelde, Kadstraal Archief Hasselt

KADASTRALE REDUCTIE (1840-1860) Guyoven (Landmeter Reynders 1841) en Bommershoven, Schaal 1 : 20 000, Kopij in Carthotheek Campus Bibliotheek Arenberg KULeuven

MILITAIR GEOGRAFISCH INSTITUUT (1900-1930 uitgave 1941) Topografische kaart Saint – Trond in kleur , schaal 1 : 40 000 Kopij in Carthotheek Campus Bibliotheek Arenberg KULeuven

MILITAIR GEOGRAFISCH INSTITUUT (1950) Topografische kaart in 1 kleur, Kortesseem en Heers-Borgloon, schaal 1 – 10 000, Kopij in Carthotheek Campus Bibliotheek Arenberg KULeuven

NATIONAAL GEOGRAFISCH INSTITUUT (1967) 92 E en 127W Bodemkaart van België, schaal 1:20 000, opgetekend door L. Bayens, Brussel, Carthotheek SEG KULeuven

NATIONAAL GEOGRAFISCH INSTITUUT (1971) Topografische kaart in kleur, Alken – Kortesseem en Heers-Borgloon, schaal 1 : 25 000, Kopij in Carthotheek Campus Bibliotheek Arenberg KULeuven

NATIONAAL GEOGRAFISCH INSTITUUT (2001) Topografische kaart in kleur, Kortesseem (33/4 Zuid) en Borgloon (33/8 Noord), schaal 1 : 10 000, eigen bezit

PRIMITIEF KADASTERPLAN BOMMERSHOVEN (20-10-1820) Tableau Assemblage Bommershoven, schaal 1: 20 000Canton de Tongres, Landmeter A. Neven, Kadastraal Archief Hasselt

VAN GORKUM J.E. (1815-15830) Militaire Verkenningsskaarten,Kanton Borgloon en Tongeren, Schaal 1:25 000, Kopij in Carthotheek Campus Bibliotheek Arenberg KULeuven.

VANDERMAELEN P. (1830-1850) Foto van origineel in printversie, Guigoven en Bommershoven, originele schaal 1:20 000

Privé verzameling: foto-materiaal, krantenartikels,notities

HERMANS F. Brandstraat 12 , 3723 Kortesseem :

- Bewoners van Dorpstraat Guigoven , eigen notitie
- Fragmenten van de grafzerk van Jan van Opleeuw, artikel
- Wapenschilden van Kortesseem, eigen tekening
- Guigoven, naam en schrijfwijze door de eeuwen heen, eigen notitie
- Kerkhofkapel Guigoven, artikel en foto-materiaal
- Uitvergroting Kaart, Guigoven in 1841

SIMONS J., Bosweg 23, 3723 Kortesseem

- Uitvergroting kadastrale reductie Guigoven
- Schets van voormalig huis in de Jodensteeg

FIAS L., Wouddalstraat 13,3723 Kortesseem

- Documenten Heemkundige Kring Parva Sed Apta
- Oud foto materiaal: Rood Kasteel, Brandstraat, Jodensteeg, ...

VANAUDENAERDE J. , Kapelstraat 66, 3720 Kortesseem

- Notities bij Ferraris kaart Guigoven
- Notities bij IPKA- kaart landmeter Meysman

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT WETENSCHAPPEN

DEPARTEMENT GEOGRAFIE-GEOLOGIE

DORPSKERNVERSCHUIVING;

NEDERZETTINGSTRANSFORMATIE IN GUIGOVEN EN BOMMERSHOVEN.

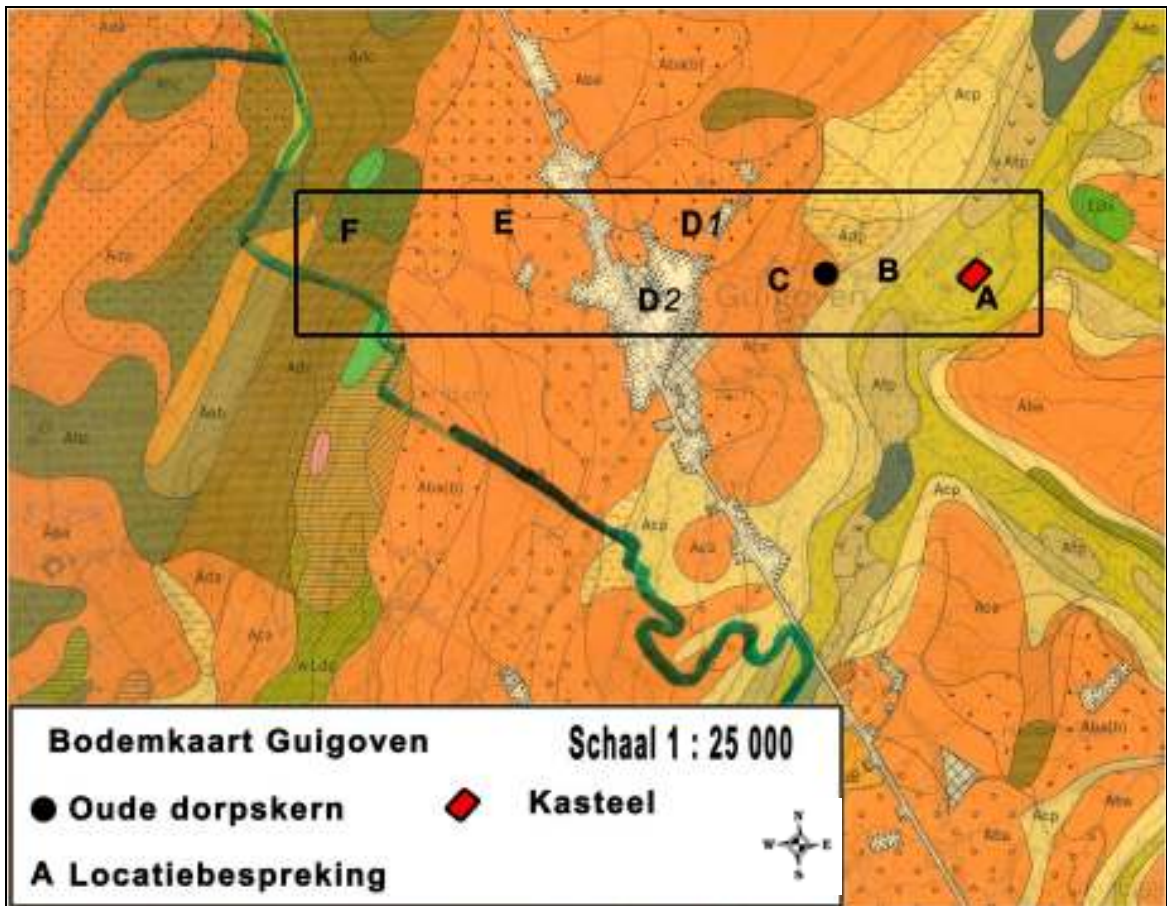
KAARTENBUNDEL

Pieter KONINGS

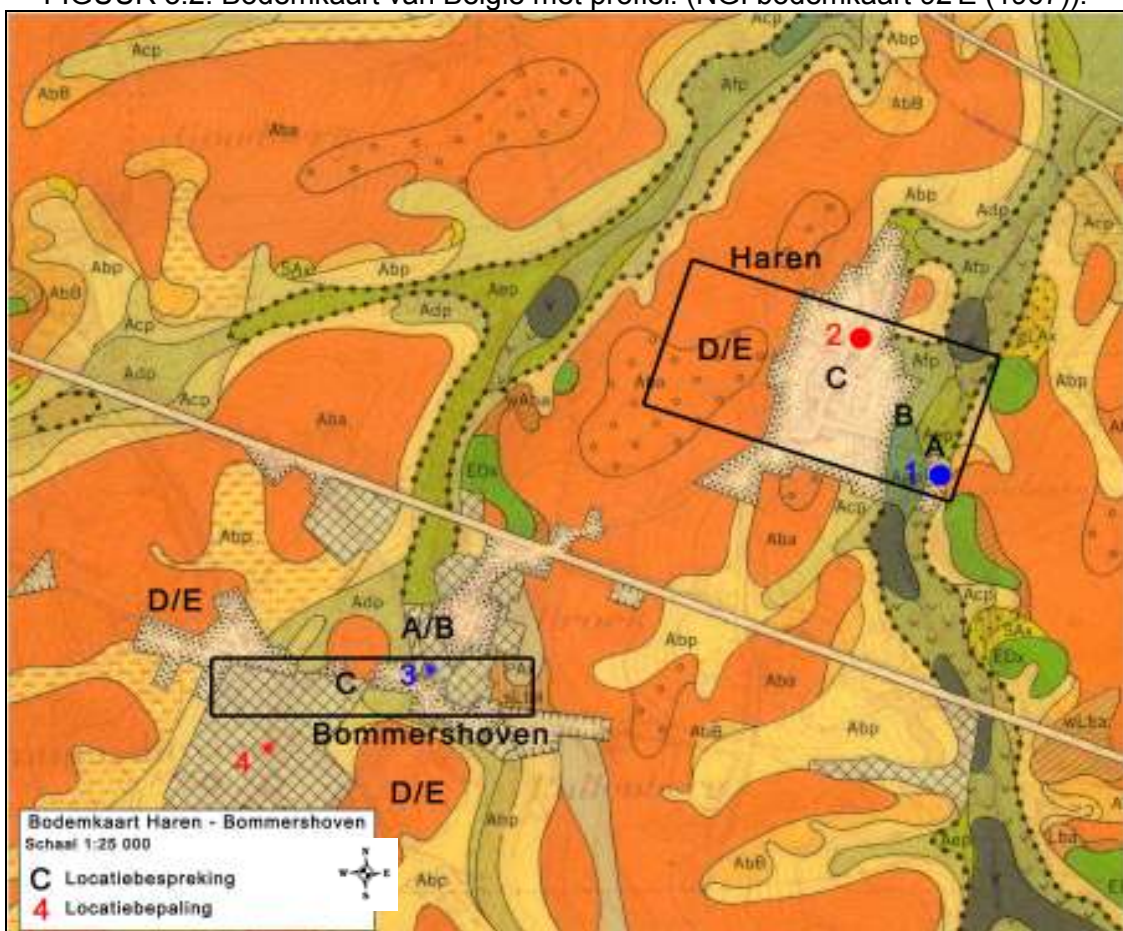
Promotor   Prof. Dr. E. Van Hecke

proefschrift ingediend tot het
behalen van de graad van
licentiaat in de geografie

Academiejaar 2006-2007

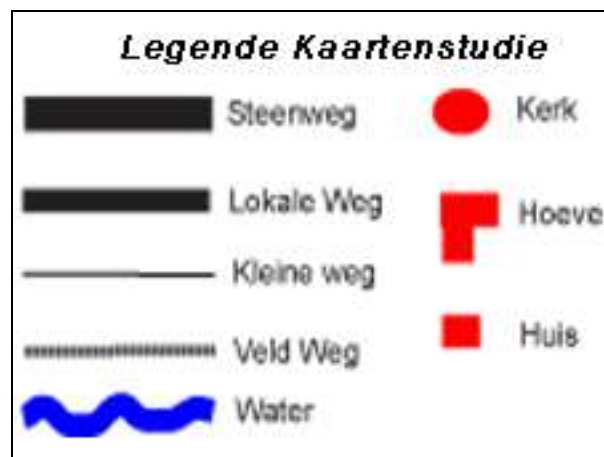
FIGUUR 3.2: Bodemkaart van België met profiel. (NGI bodemkaart 92 E (1967)).

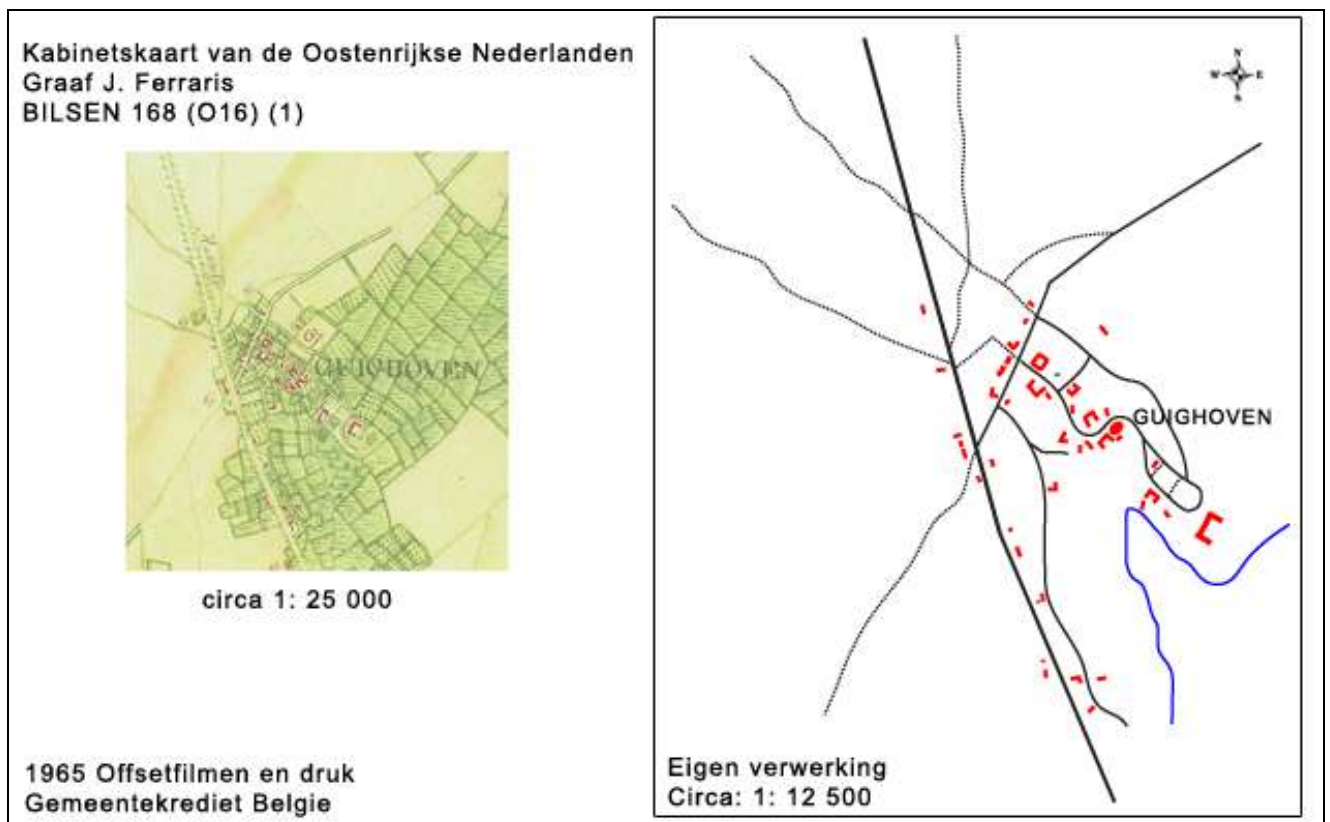
FIGUUR 3.4: Bodemkaart van België met profiel. (NGI bodemkaart 127 E (1967)).

Hoofdstuk 4

FIGUUR 4.1. Opbouw Legende kaartenstudie

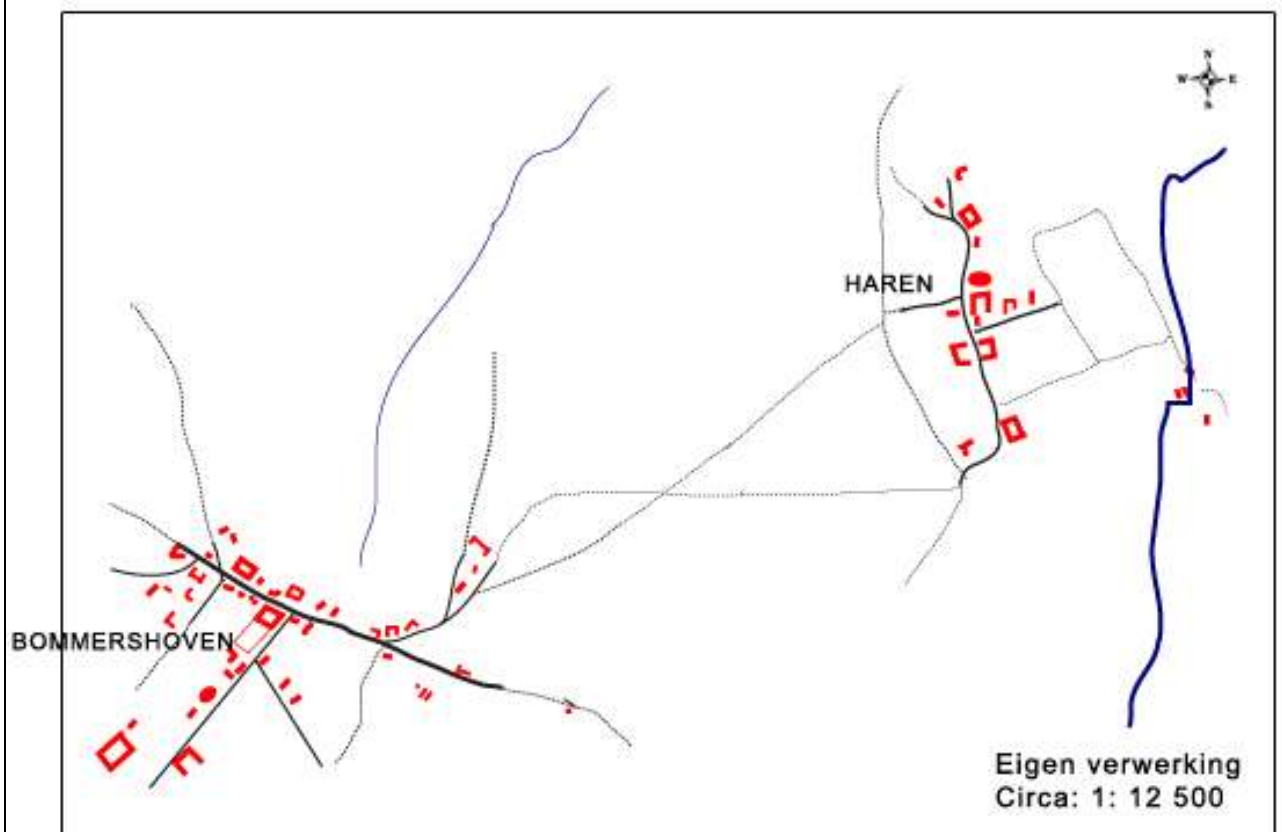
FIGUUR 4.2: Guyghoven naar J. Ferraris (1775). Eigen verwerking.

Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden
Graaf J. Ferraris
BILSEN 168 (O16) (3)

circa 1: 25 000

1965 Offsetfilmen en druk
Gemeentekrediet België

FIGUUR 4.3: Haren – Bommershoven naar J. Ferraris (1775). Eigen verwerking.

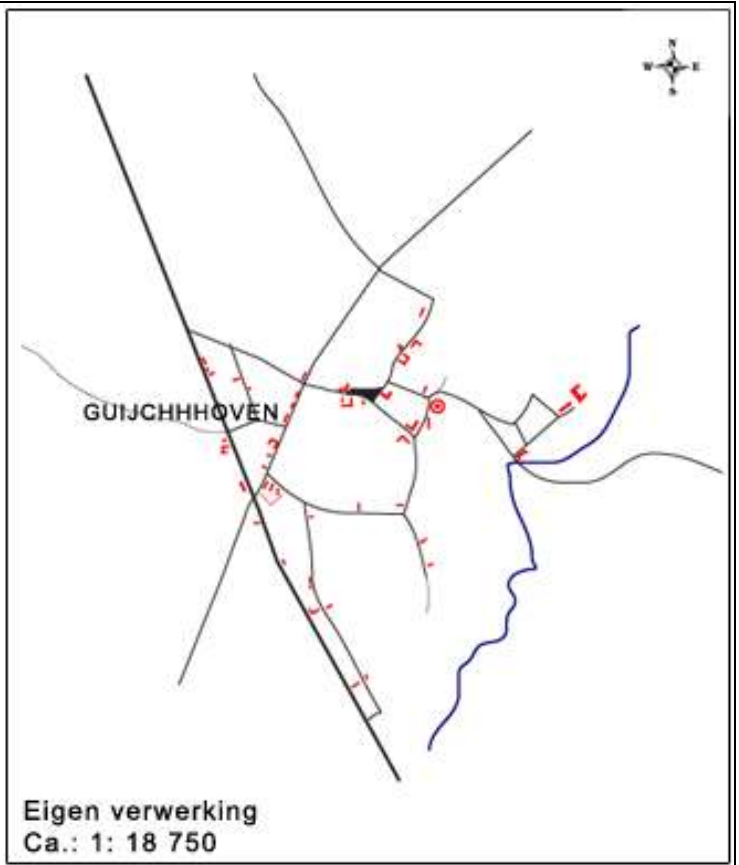

Kaarten van de Militaire Verkenningen
(1815-1830)
ARR. Borgloon

Gedeelte uit origineel
1: 25 000

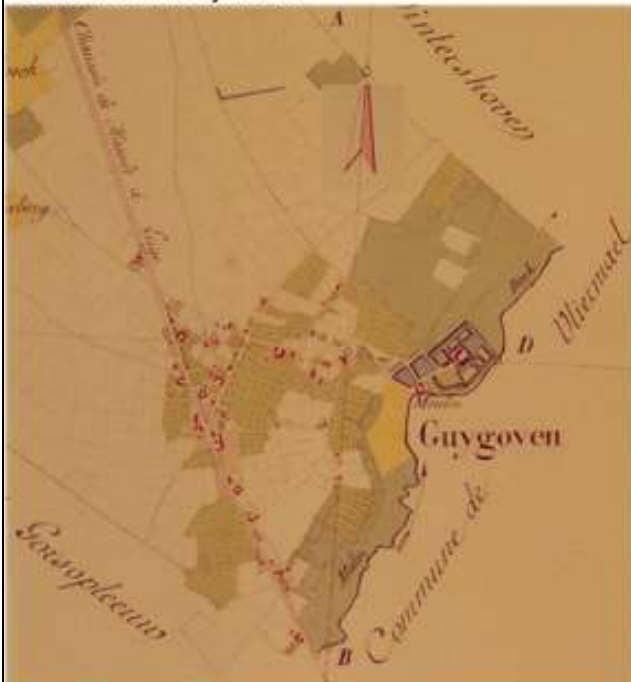
Kopie uit Carthotheek
Bibliotheek Arenberg KULeuven

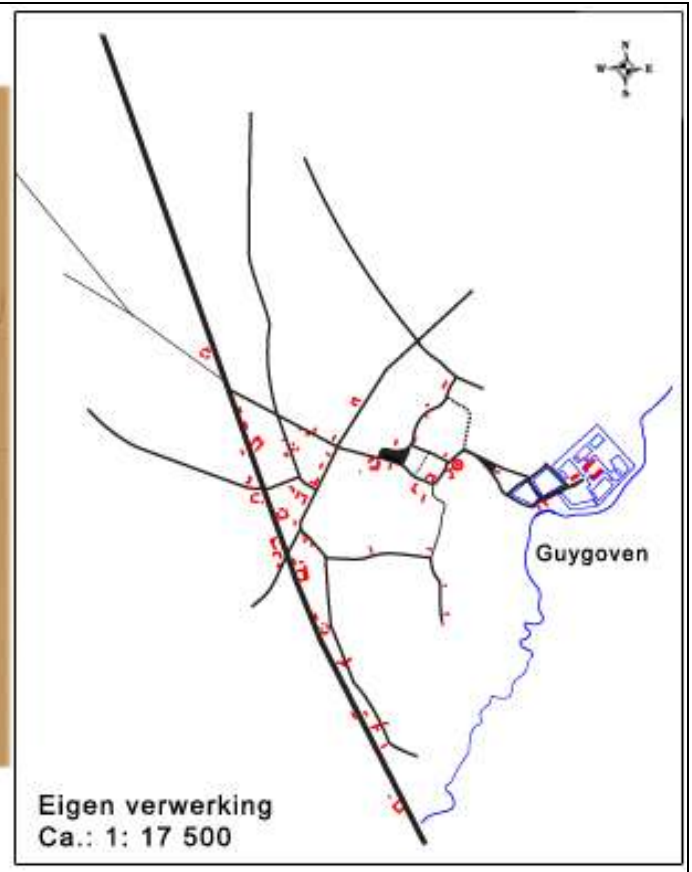
Eigen verwerking
Ca.: 1: 18 750

FIGUUR 4.4: Guichhoven als Militaire Verkenning. Eigen bewerking.

Kadastrale Reductie Guigoven (1841)
Landmeter Reynders

Gedeelte uit origineel 1: 20 000
Kopie uit Carthotheek
Bibliotheek Arenberg KULeuven

Eigen verwerking
Ca.: 1: 17 500

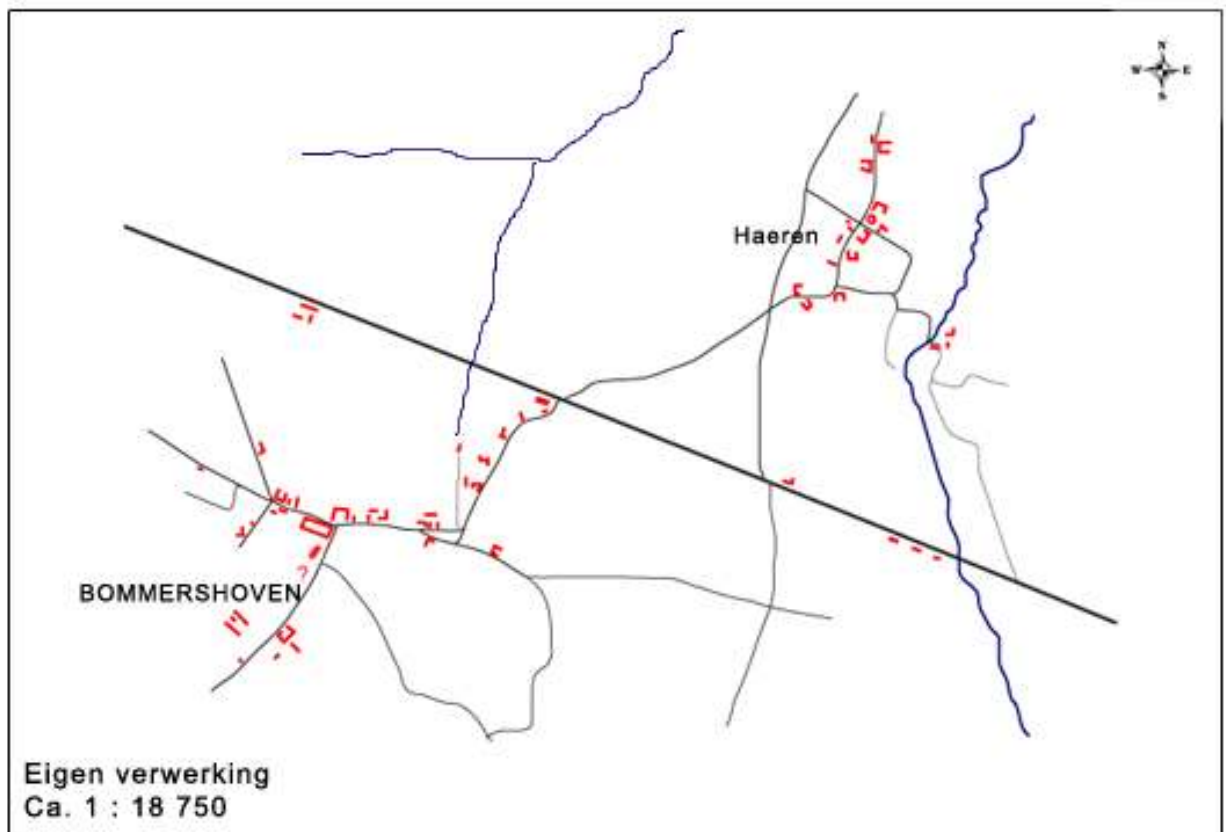
FIGUUR 4.6: Kadastrale Reductie Guygoven. Eigen verwerking

Kaarten van de Militaire Verkenningen (1815-1830)
ARR. Tongeren

Gedeelte uit origineel 1: 25 000

Kopie uit Carthotheek
Bibliotheek Arenberg KULeuven

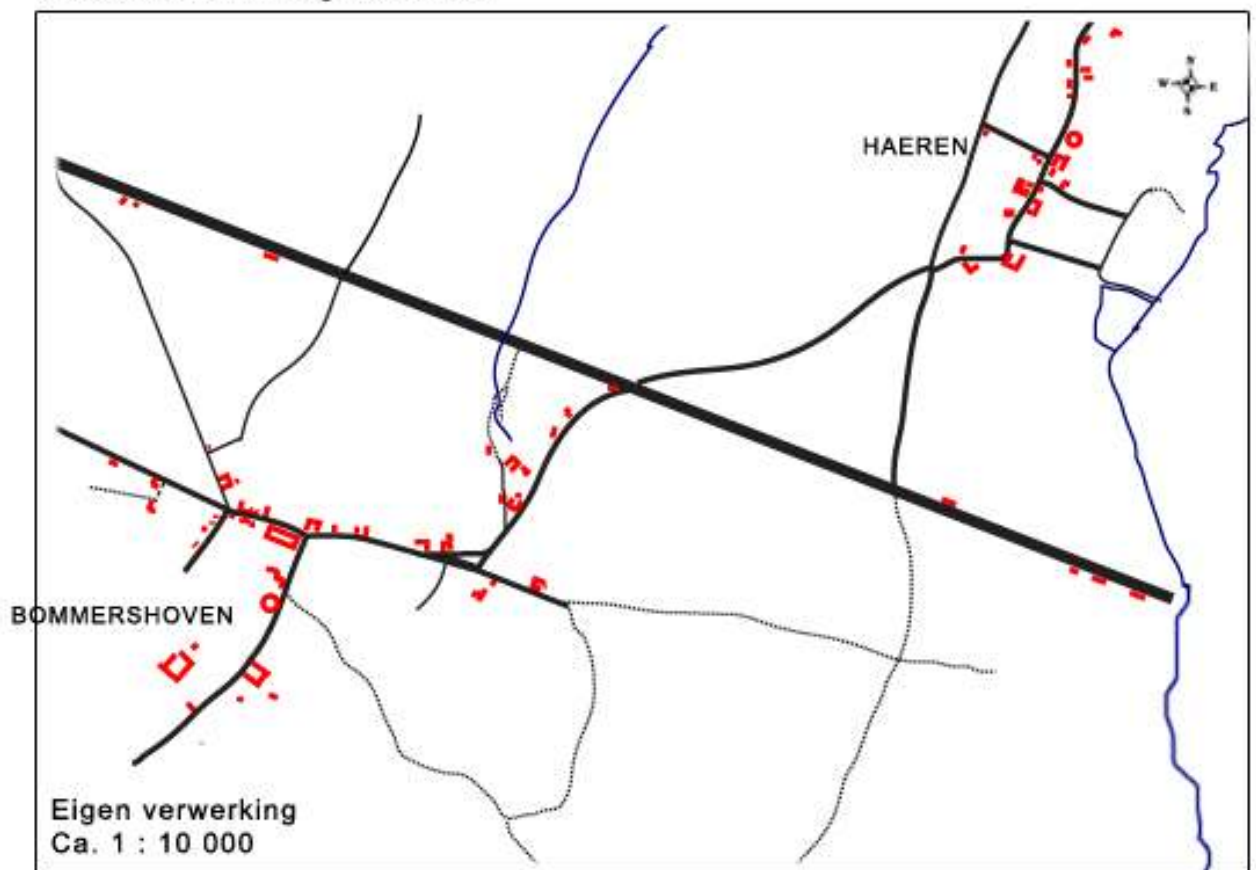
FIGUUR 4.5: Bommershoven als Militaire Verkenning. Eigen verwerking.

Primitief Kadasterplan (1828) Bommershoven
Kanton Tongeren
Lm. A. Neven

Gedeelte uit origineel 1: 20 000

Kopie uit Carthotheek
Bibliotheek Arenberg KULeuven

FIGUUR 4.7: Kadastrale Reductie Bommershoven. Eigen verwerking.

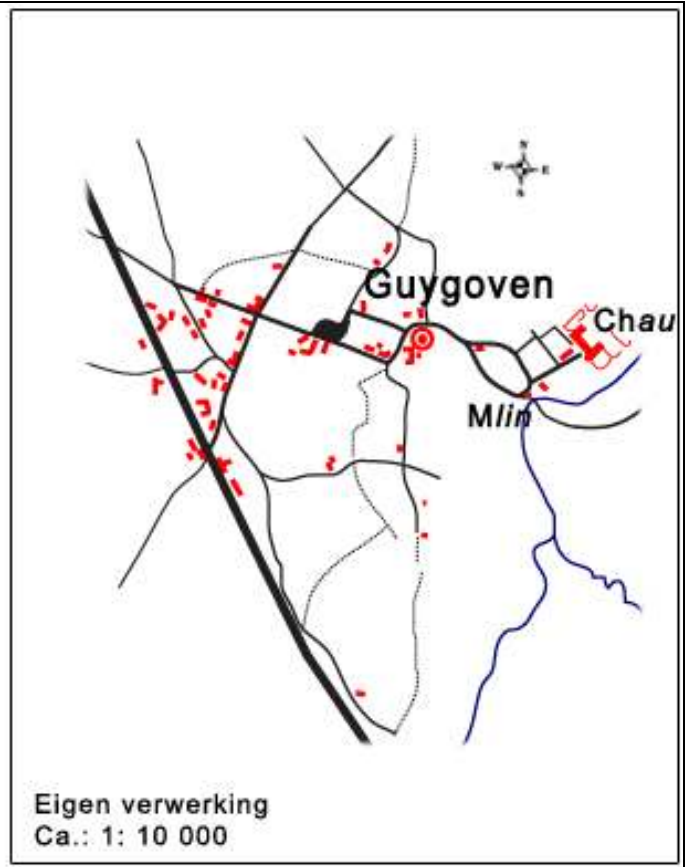

Kaart Philippe VanderMaelen (<1850)

Gedeelte uit origineel 1: 20 000

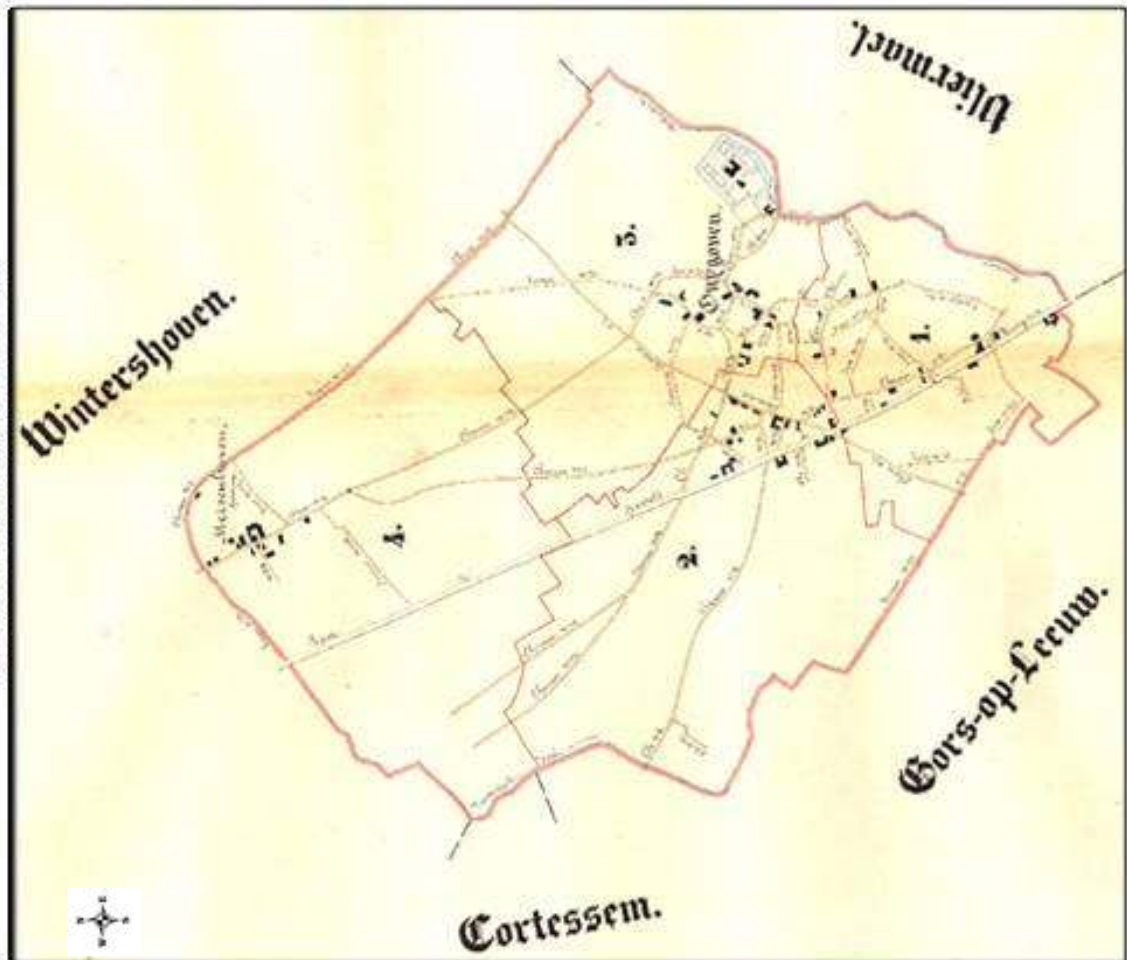
Kopie uit Carthotheek
Bibliotheek Arenberg KULeuven

Eigen verwerking
Ca.: 1: 10 000

FIGUUR 4.8: Guygoven naar Vandermaelen. Eigen verwerking.

Plan General Atlas der Buurtewegen Guigoven (18 april 1846)
Verkleind tot schaal 1: 20 000

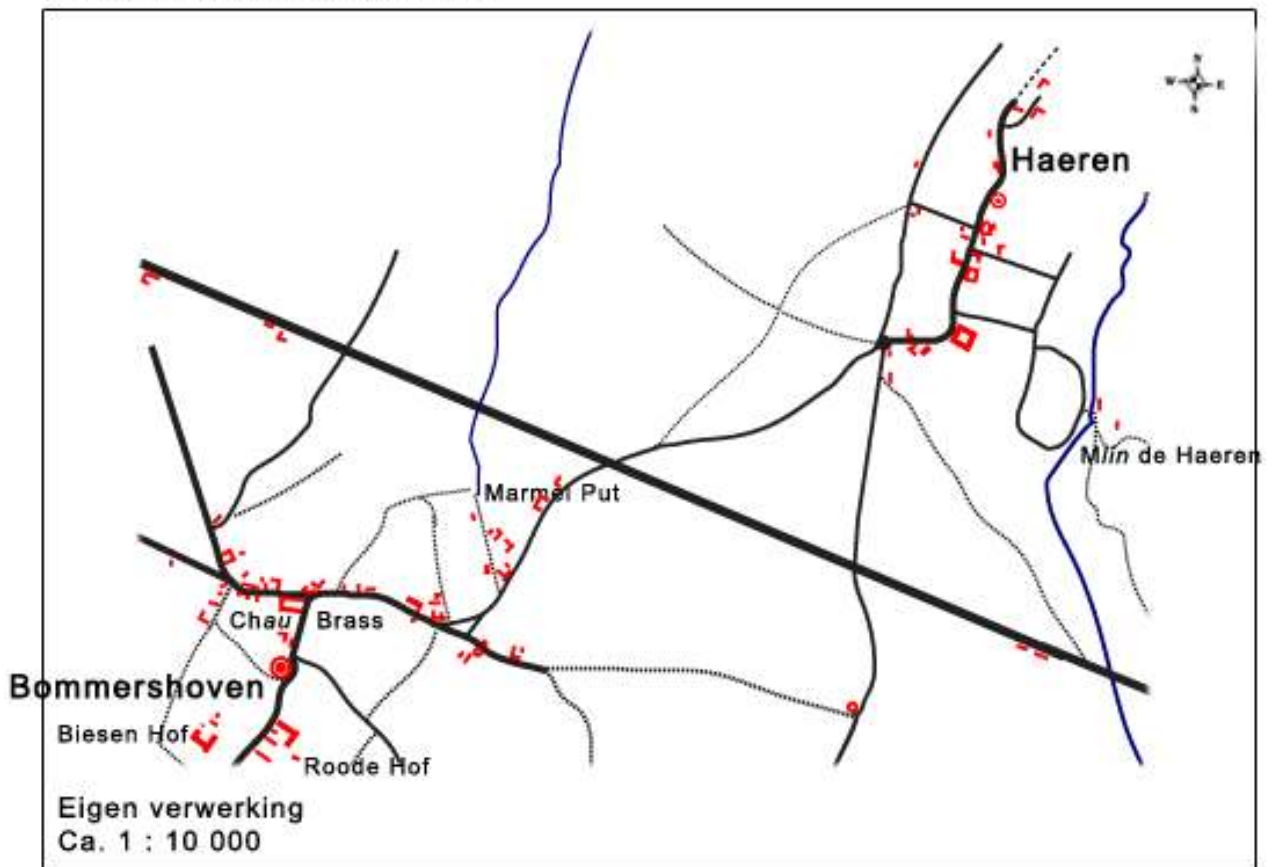
FIGUUR 4.10: Plan General Guygoven. Eigen verwerking

Kaart Philippe Vandermaelen (<1950)

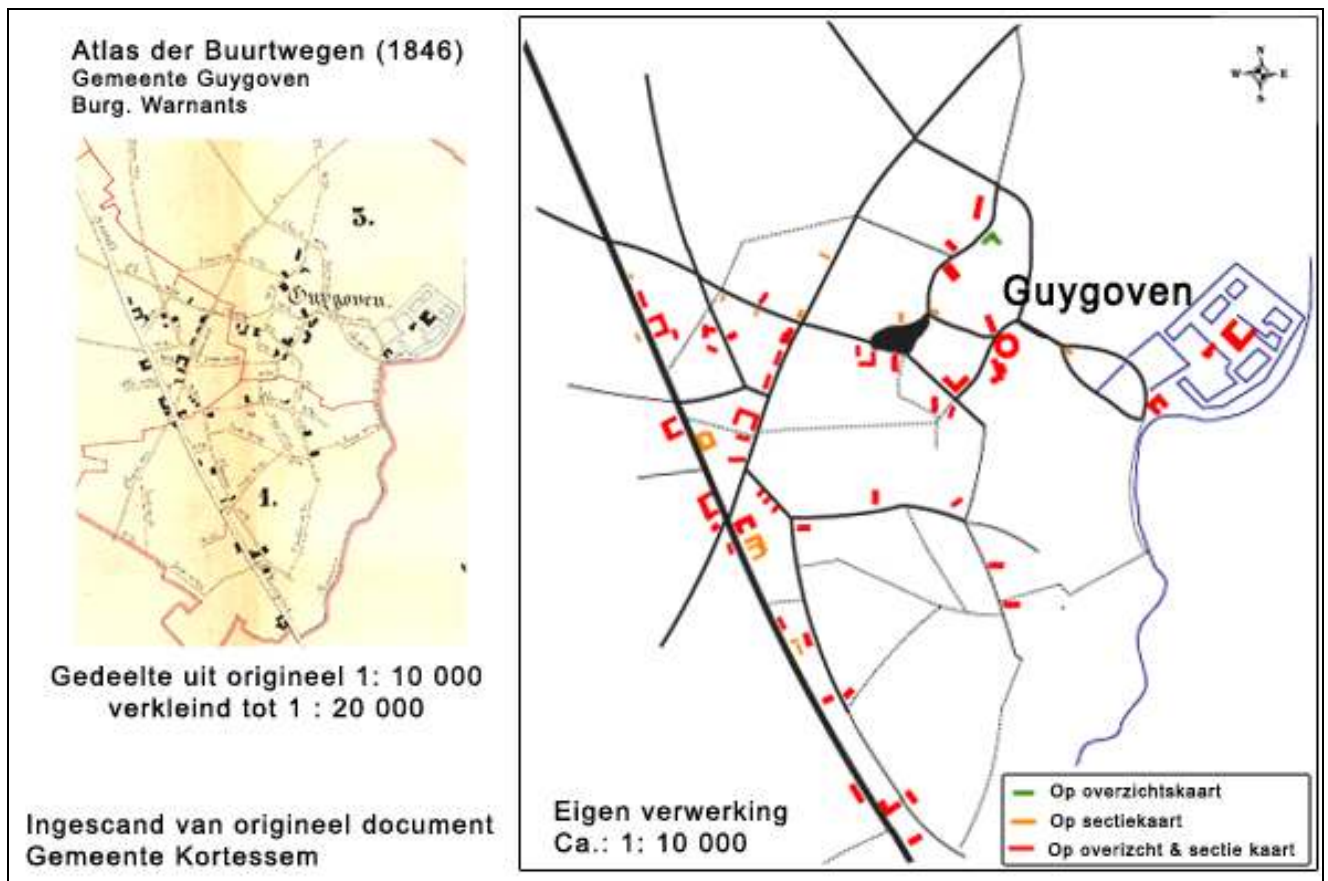
Gedeelte uit origineel 1: 20 000

Kopie uit Carthotheek
Bibliotheek Arenberg KULeuven

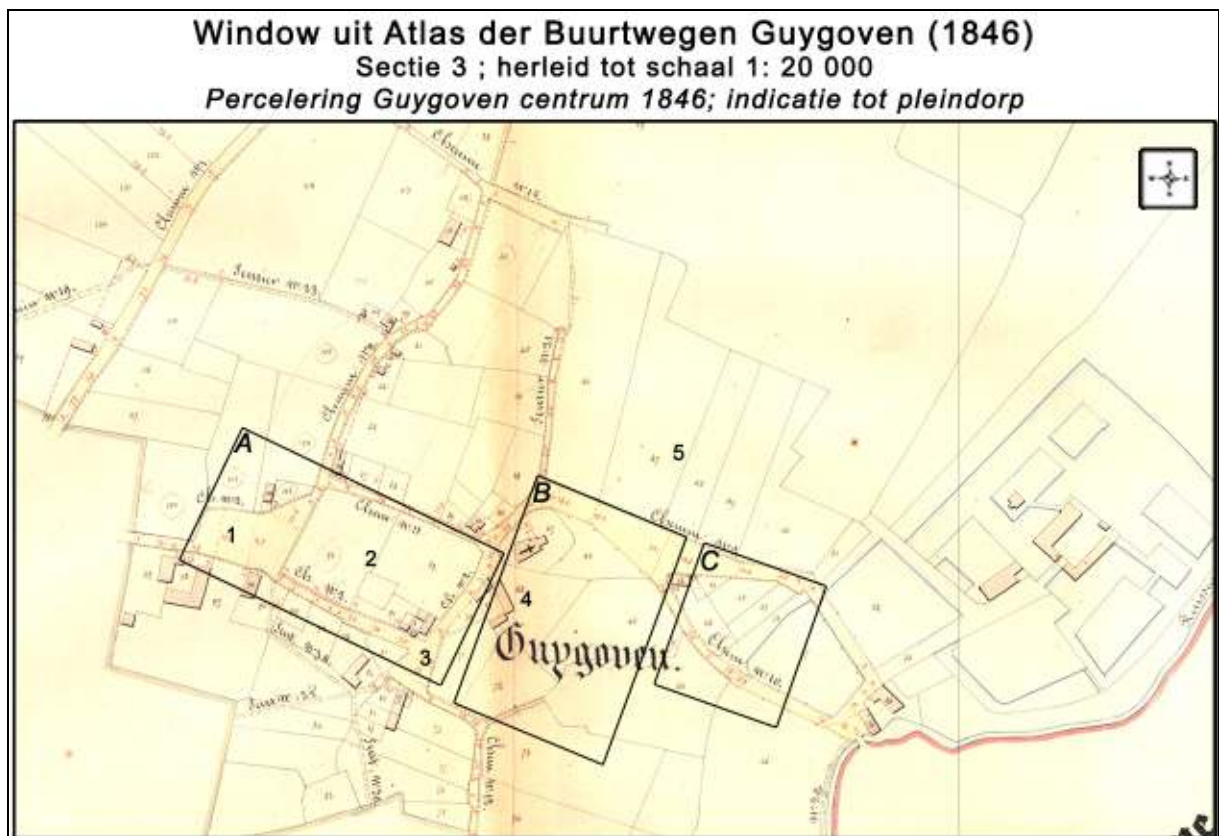

Eigen verwerking
Ca. 1 : 10 000

FIGUUR 4.9: Bommershoven naar Vandermaelen. Eigen verwerking.

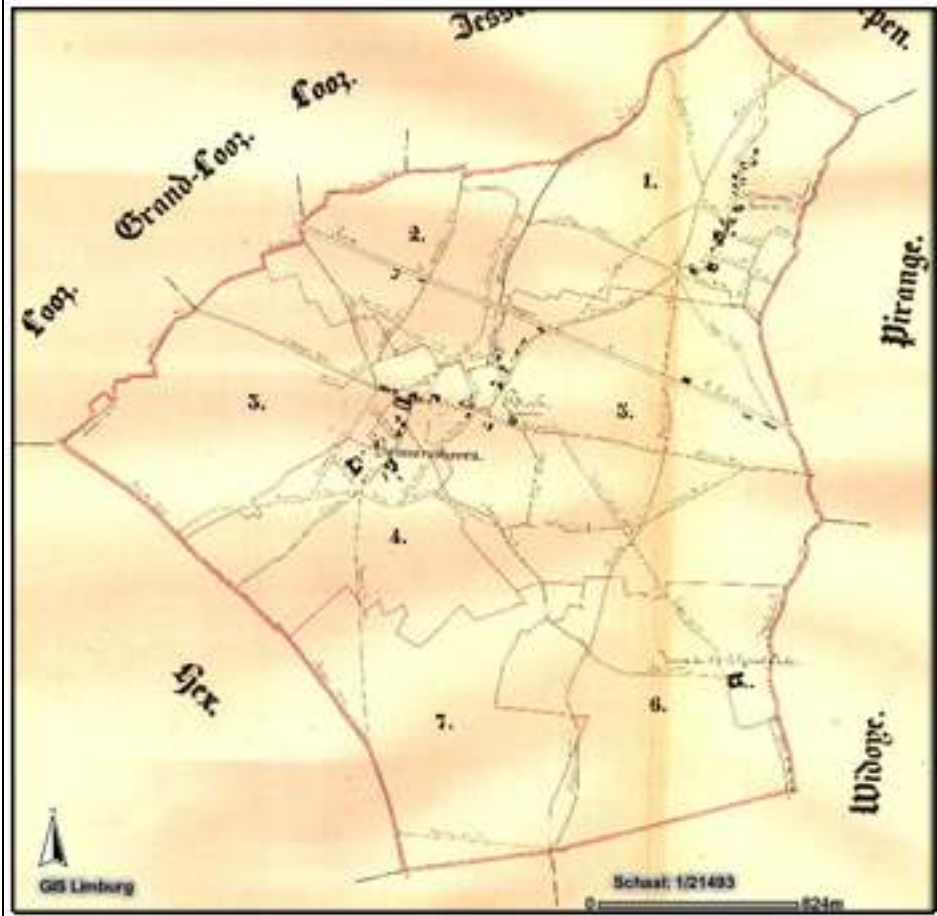
FIGUUR 4.11: Atlas der Buurtwegen Guygoven. Eigen verwerking

FIGUUR 4.12: Indicatie plein in dorpscentrum. Eigen verwerking.

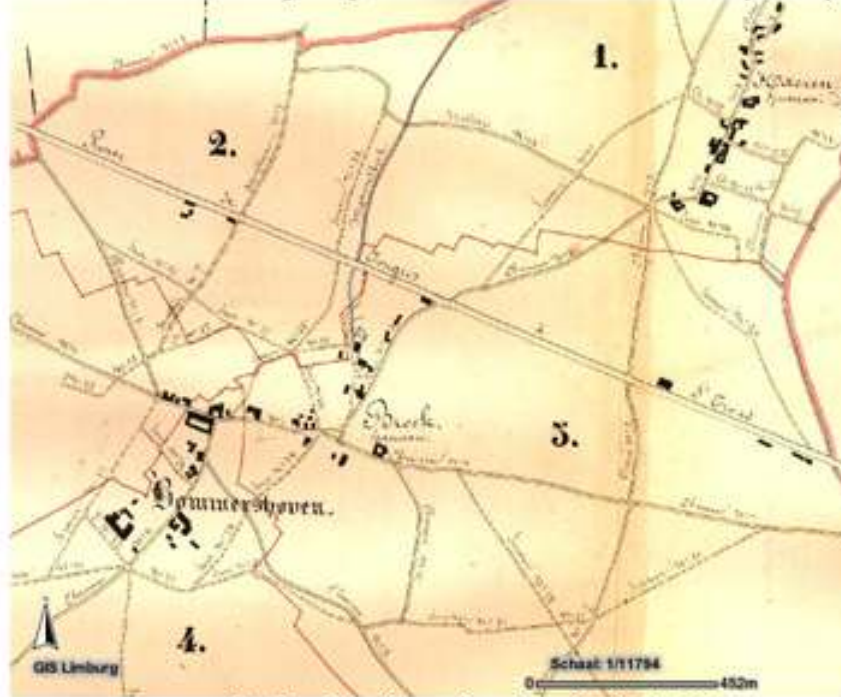

Plan General Atlas der Buurtewegen Bommershoven
(1+- 1846) Document Gis Limburg
Verkleind tot schaal circa 1: 40 000

FIGUUR 4.13: Bommershoven 'plan général'. Eigen verwerking

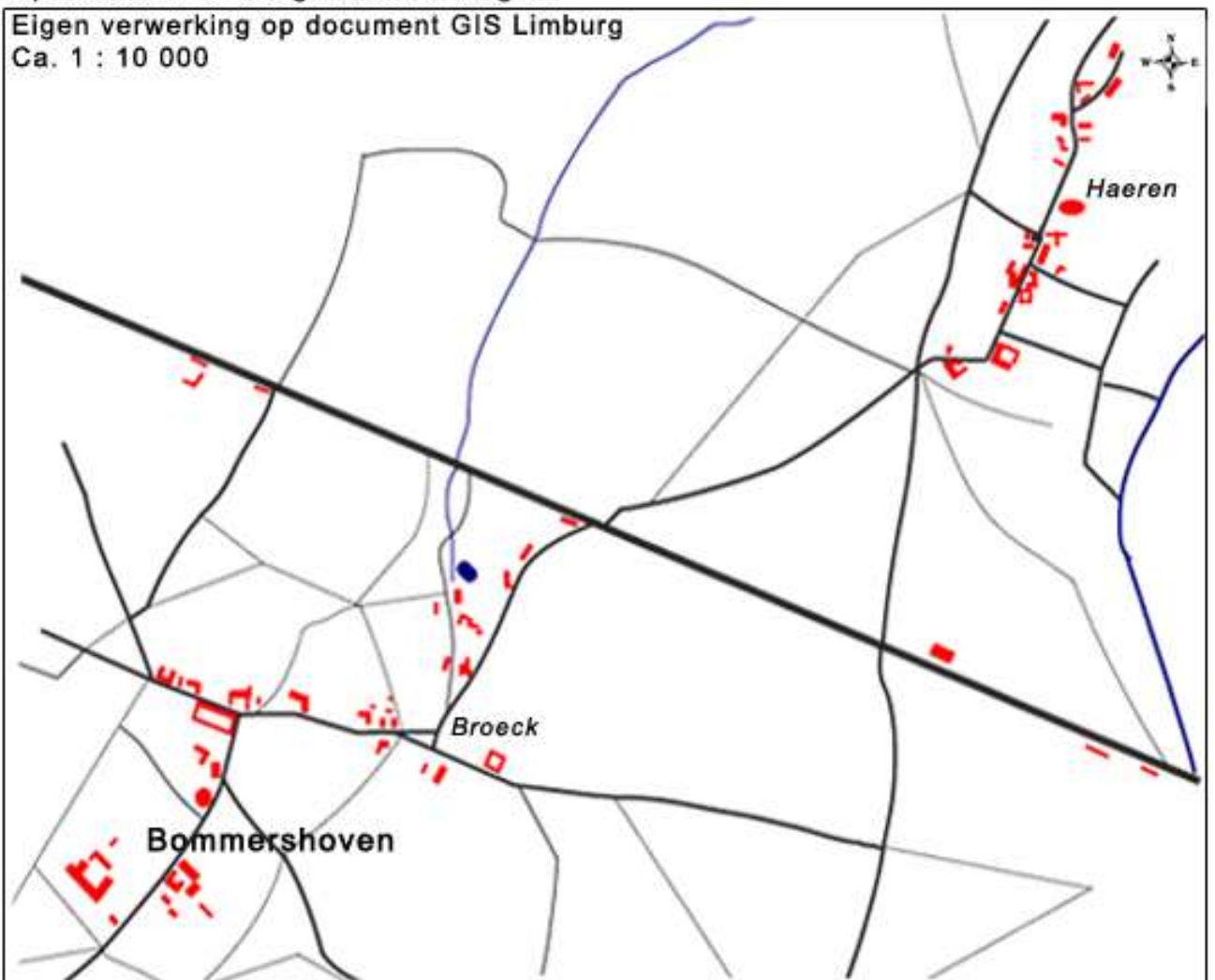
Atlas der Buurtwegen gemeente Bommershoven (1841)

Gedeelte uit online kopie 1:11794

Opname GIS Limburg : www.limburg.be

Eigen verwerking op document GIS Limburg
Ca. 1 : 10 000

FIGUUR 4.14: Atlas der Buurtwegen Bommershoven. Eigen verwerking

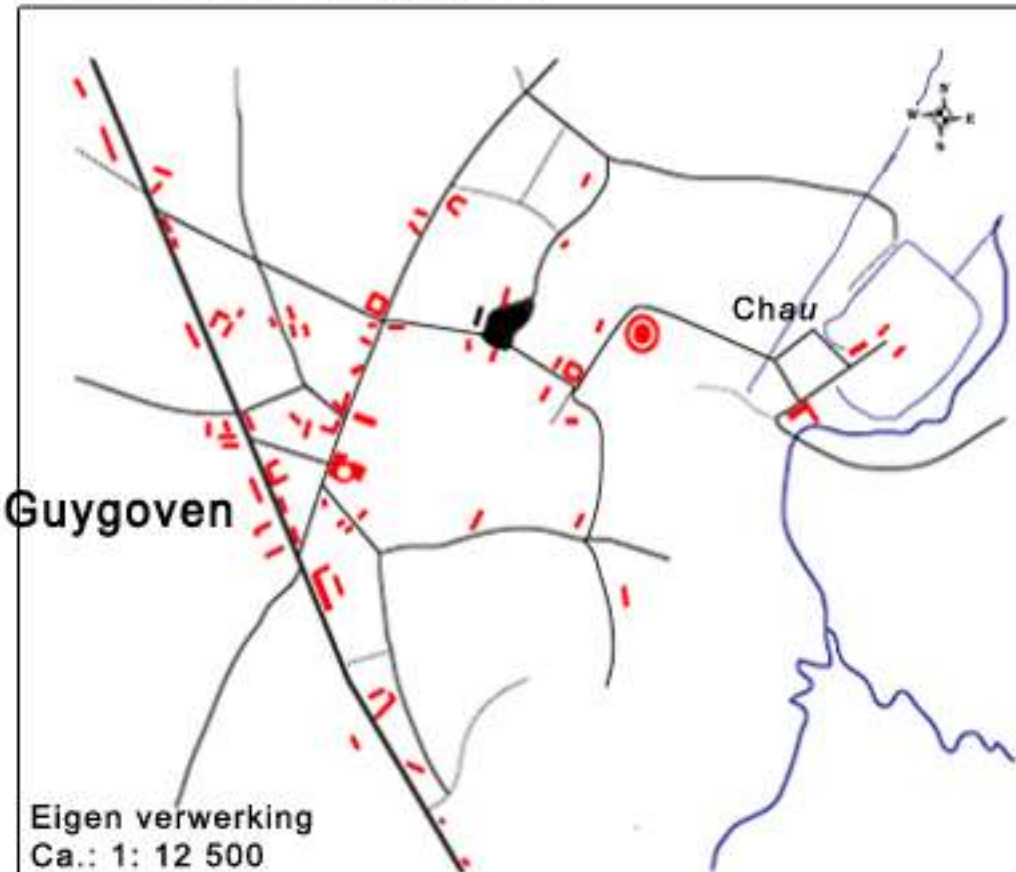
Eerste Militaire kaart - Dépôt de la Guerre (1878)

Gedeelte uit origineel 1: 20 000

Kopie uit Carthotheek

Bibliotheek Arenberg KULeuven

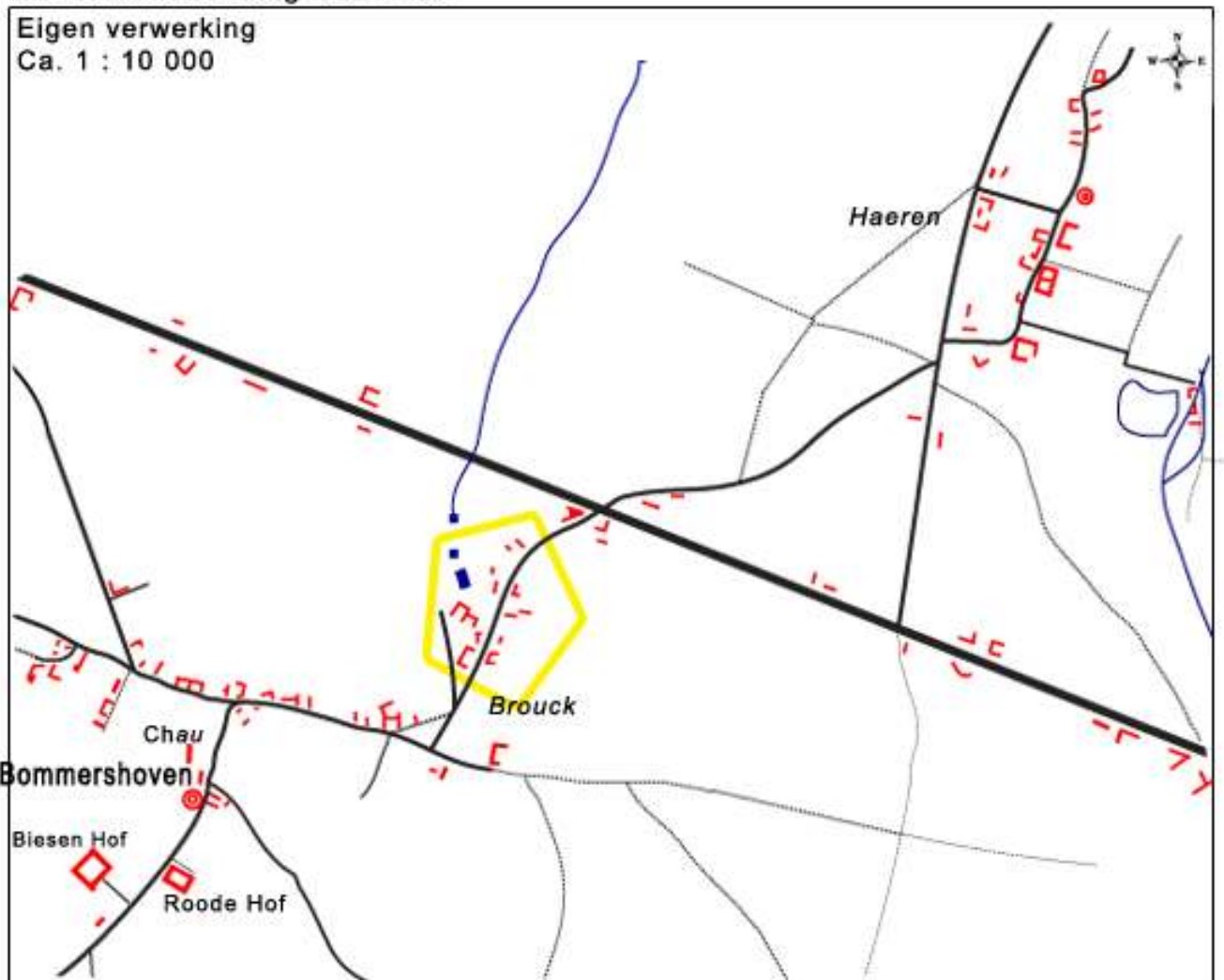
FIGUUR 4.15: Guygoven Eerste militaire kaart. Eigen verwerking.

Eerste Militaire kaart - Dépôt de la Guerre (1886)

Kopie uit Carthotheek Gedeelte uit origineel 1 : 20 000
Bibliotheek Arenberg KULeuven

Eigen verwerking
Ca. 1 : 10 000

FIGUUR 4.16: Bommershoven op eerste militaire kaart. Eigen verwerking.

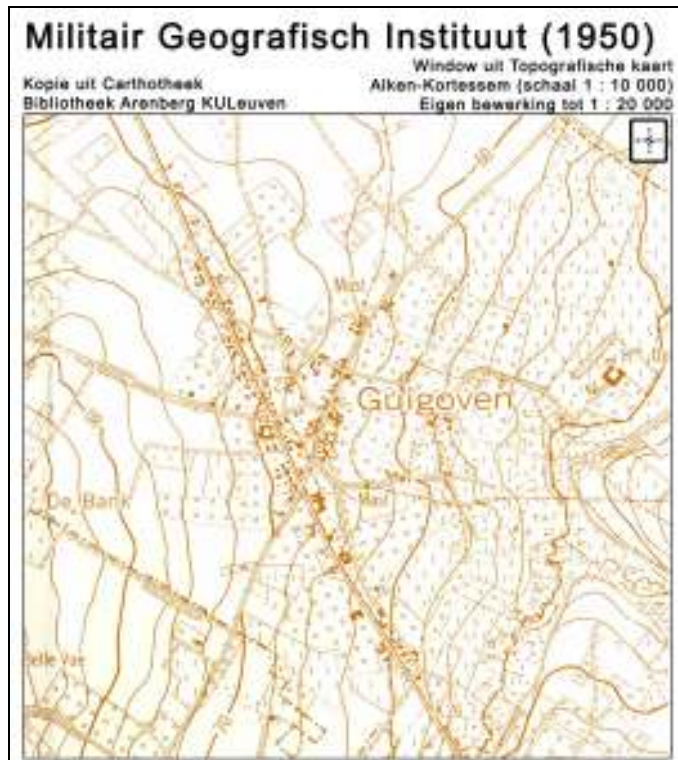
FIGUUR 4.17: Guygoven MGI. Eigen verwerking.

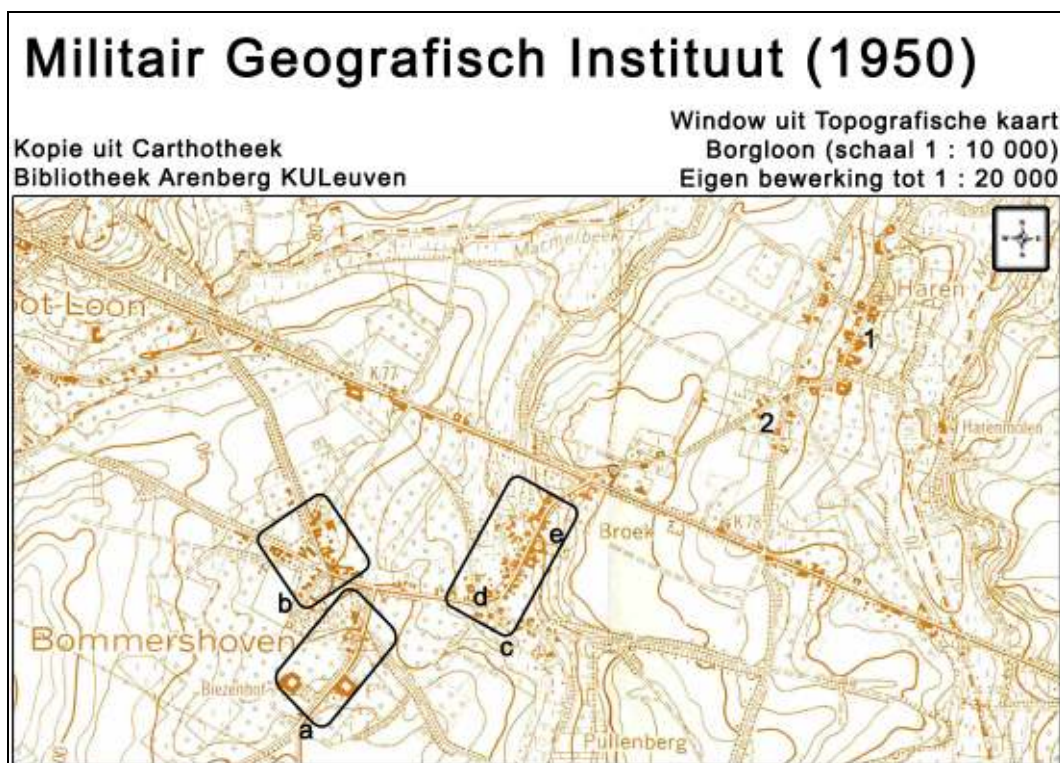
FIGUUR 4.18: Bommershoven MGI. Eigen verwerking.

FIGUUR 4.19: Bewerking MGI. Eigen verwerking.

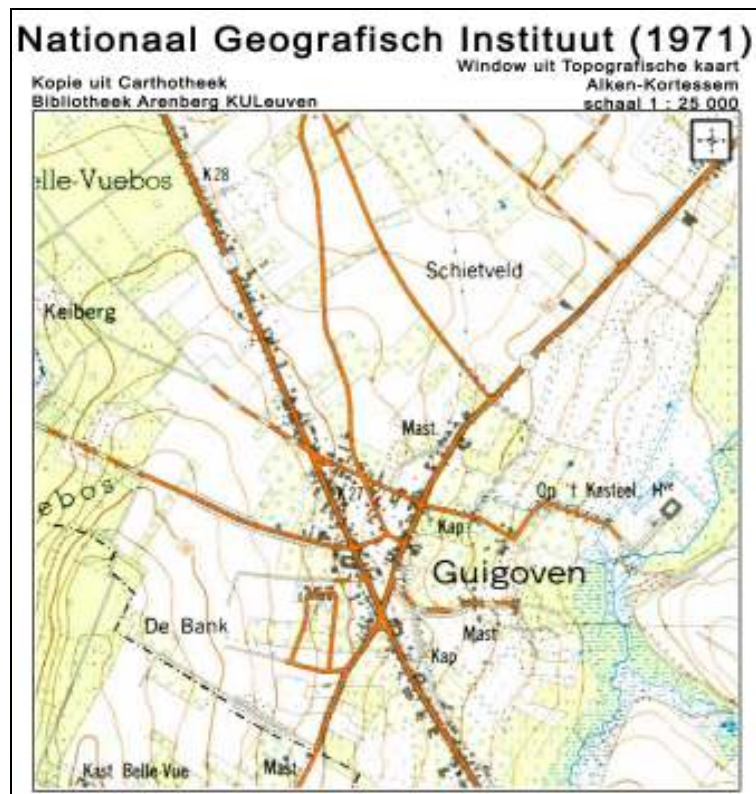

FIGUUR 4.20: Guigoven MGI (1950). Eigen verwerking.

FIGUUR 4.21: Bommershoven MGI (1950). Eigen verwerking.

FIGUUR 4.22: Guigoven NGI (1970). Eigen verwerking.

FIGUUR 4.23: Bommershoven NGI (1971). Eigen verwerking.

Nationaal Geografisch Instituut (2000)

Kopie van 33/4 Zuid
Kaart in eigen bezit

Window uit Topografische kaart
Kortessem (33/4 Zuid)
schaal 1 : 10 000

FIGUUR 4.24: Guigoven vandaag. Eigen verwerking.

Nationaal Geografisch Instituut (2000)

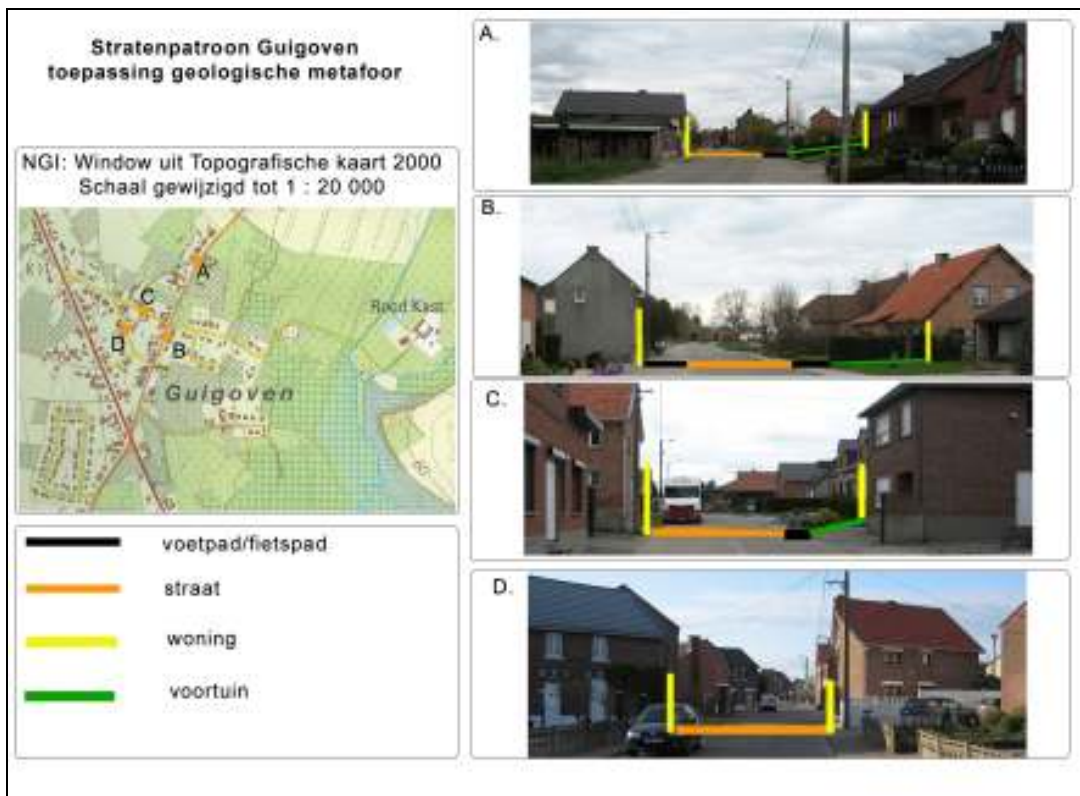
Kopie van 33/8 Noord
Kaart in eigen bezit

Window uit Topografische kaart
Borgloon (33/8 Noord)
schaal 1 : 10 000

FIGUUR 4.25: Bommershoven vandaag. Eigen verwerking.

FIGUUR 4.28: Stratenpatronen Guigoven. Eigen opname

FIGUUR 4.29: Stratenpatronen Bommershoven. Eigen opname.